

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)

ปริญญา

ปรัชญาและศาสนา

ปรัชญาและศาสนา

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง มโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน: การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ

The Similar Concept of Tao Philosophy and Zen Philosophy: A Comparative Study

นามผู้วิจัย นายขวัญชัย ตั้งเรือนรัตน์

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์ผจญ คำชูสังข์, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศิริวรรณ เกษมสานต์กิดาการ, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประเวศ อินทองปาน, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

สืบสิงห์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

มโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน: การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ

The Similar Concept of Tao Philosophy and Zen Philosophy: A Comparative Study

โดย

นายขวัญชัย ตั้งเรือนรัตน์

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)

พ.ศ. 2554

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ขวัญชัย ตั้งเรื่อนรัตน์ 2554: มโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกาย
เซน: การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)
สาขาปรัชญาและศาสนา ภาควิชาปรัชญาและศาสนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
รองศาสตราจารย์ผจญ คำชูสังข์, Ph.D. 117 หน้า

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาหลักปรัชญาของปรัชญาเต๋า 2. ศึกษาหลักปรัชญา
ของพุทธปรัชญานิกายเซน 3. เปรียบเทียบมโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญา
นิกายเซน

ผลการศึกษาพบว่า ปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซนมีมโนทัศน์ทางอภิปรัชญา ญาณ
วิทยาและจริยศาสตร์ ที่คล้ายคลึงกัน

ในด้านมโนทัศน์ทางอภิปรัชญานั้นพบว่าความจริงสูงสุดของปรัชญาเต๋าคือเต๋า และของ
พุทธปรัชญานิกายเซนคือจิตเดิมแท้ ทั้งเต๋าและจิตเดิมแท้มีความคล้ายกันเนื่องจากต่างปฏิเสธ
สภาวะในทางอภิปรัชญาด้วยกันทั้งคู่ ในด้านมโนทัศน์ทางญาณวิทยานั้นมรรควิธีสู่สัจจะสูงสุด
ของปรัชญาเต๋าคือการประกอบอุ้งเหว่ย (อกรรม) ส่วนในพุทธปรัชญานิกายเซนนั้นคือหลักสุญญ
ตา (การไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวง) มรรควิธีทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันคือต่างมุ่งเน้นที่จะกำจัดอึดตา
ตัวตนให้หายไป ในส่วนมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์ของทั้งสองสำนักนั้นปรากฏว่าเป็นไปในทิศทาง
เดียวกันคือต่างก็ปฏิเสธหลักการในทางจริยศาสตร์

นอกจากนี้ยังมีมโนทัศน์อื่นๆที่อยู่นอกเหนือกรอบของอภิปรัชญา ญาณวิทยาและ
จริยศาสตร์อีก ซึ่งก็คือมโนทัศน์เรื่องความสุนทรีย์ การปฏิเสธตำรา ความเรียบง่ายและทำทีเชิง
อุดมคติ มโนทัศน์ทั้งสี่ข้อนี้เป็นมโนทัศน์สำคัญที่ปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซนมีร่วมกัน

Kvuanchai Tangruanrat 2011: The Similar Concept of Tao Philosophy and Zen Philosophy: A Comparative Study. Master of Arts (Philosophy and Religion), Major Field: Philosophy and Religion, Department of Philosophy and Religion. Thesis Advisor: Associate Professor Pajon Kamshusang, Ph.D. 117 pages.

The objectives of this research were: 1. to study Tao Philosophy 2. to study Zen Philosophy 3. to compare the similar concept between Tao Philosophy and Zen Philosophy

The result shows that Tao philosophy and Zen Philosophy have similar concepts in metaphysical concepts epistemological concepts and ethical concepts.

In metaphysical concepts, the ultimate reality of Tao philosophy is 'Tao' whereas the ultimate reality of Zen philosophy is 'Original mind'. Both of theirs are similar because they reject the metaphysical being. In terms of epistemological concepts, the way to the ultimate truth of Tao philosophy is Wu-wei (non-action) Whereas the way of Zen philosophy is Sunyata (non attachment). Both are alike, they purify self (Atta) to selfless. With regard to ethical concepts. Tao philosophy and Zen philosophy are in the same way, they reject ethics.

Besides, there are other concepts which are apart from metaphysical, epistemology and ethical concepts namely, aesthetics, book refusal, simplicity, idealistic viewpoint. These are significant concept which Tao philosophy and Zen philosophy have.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก คือ รองศาสตราจารย์ผจญ คำชู
สังข์ พร้อมด้วยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ เกษมสานต์
กิดาการ ที่ให้ความเมตตาช่วยเหลือและให้คำปรึกษาต่างๆตลอดมา ขอขอบพระคุณคณาจารย์
ภาควิชาปรัชญาทุกท่านที่เป็นผู้ประสาทความรู้ให้แก่ผู้วิจัย ขอขอบพระคุณ ดร.หม่อมหลวงนิพาดา
เทวกุล ที่ปูพื้นฐานความรู้ทางด้านนี้แก่ผู้วิจัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนๆร่วมชั้นเรียนปริญญาโททุกท่าน พี่ยุทธ พี่ต่าย พี่เอก พี่แดง พี่เก๋ จ้า
ส้ม และทราย รวมถึงรุ่นพี่และรุ่นน้องทุกท่านที่ให้คำปรึกษาให้กำลังใจและมอบความปรารถนาดี
แก่ผู้วิจัย และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ทั้งสองคือ พี่เชน พี่จิมที่ให้คำแนะนำและเป็นธุระในงานต่างๆ

ท้ายที่สุดผู้วิจัยขอขอบพระคุณ คุณยายเชี่ยมเคียง คุณย่าฮ่วยจิง คุณอาสมพงษ์ และญาติๆ ที่
มอบความรักความเมตตา ดูแลเป็นห่วงเป็นใยผู้วิจัยอยู่เสมอ

ขวัญชัย ตั้งเรือนรัตน์

12 ตุลาคม 2553

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ขอบเขตของการวิจัย	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
การตรวจเอกสาร	3
วิธีการวิจัย	5
นิยามศัพท์	5
บทที่ 2 ปรัชญาเต๋า	7
ประวัติความเป็นมาโดยสังเขป	7
คัมภีร์สำคัญในปรัชญาเต๋า	8
อภิปรัชญาในปรัชญาเต๋า	9
ความหมายของเต๋า	10
ลักษณะของเต๋า	12
ญาณวิทยาในปรัชญาเต๋า	18
จริยศาสตร์ในปรัชญาเต๋า	23
พลังเชิงอ่อน	25
ตรรกะสวนกลับ	26
อหวิภาวะ	30
อุ้งเหว่ย	33
บทที่ 3 พุทธปรัชญานิยายเซน	41
ประวัติความเป็นมาโดยสังเขป	41
ความหมายของเซน	42

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
หลักการพื้นฐานของเซน	42
คัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนิกายเซน	43
อภิปรัชญาในพุทธปรัชญานิกายเซน	43
ลักษณะของจิตเดิมแท้	44
สรุปอภิปรัชญานิกายเซน	52
ญาณวิทยาในพุทธปรัชญานิกายเซน	54
ญาณวิทยาเชิงปรัชญาของนิกายเซน	55
ญาณวิทยาเชิงจิตวิทยาของนิกายเซน	62
จริยศาสตร์ในพุทธปรัชญานิกายเซน	75
บทที่ 4 มโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน	78
มโนทัศน์ทางอภิปรัชญา	80
มโนทัศน์ทางญาณวิทยา	87
มโนทัศน์ทางจริยศาสตร์	94
มโนทัศน์อื่นๆ	99
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	112
สรุป	112
ข้อเสนอแนะ	112
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	114
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	117

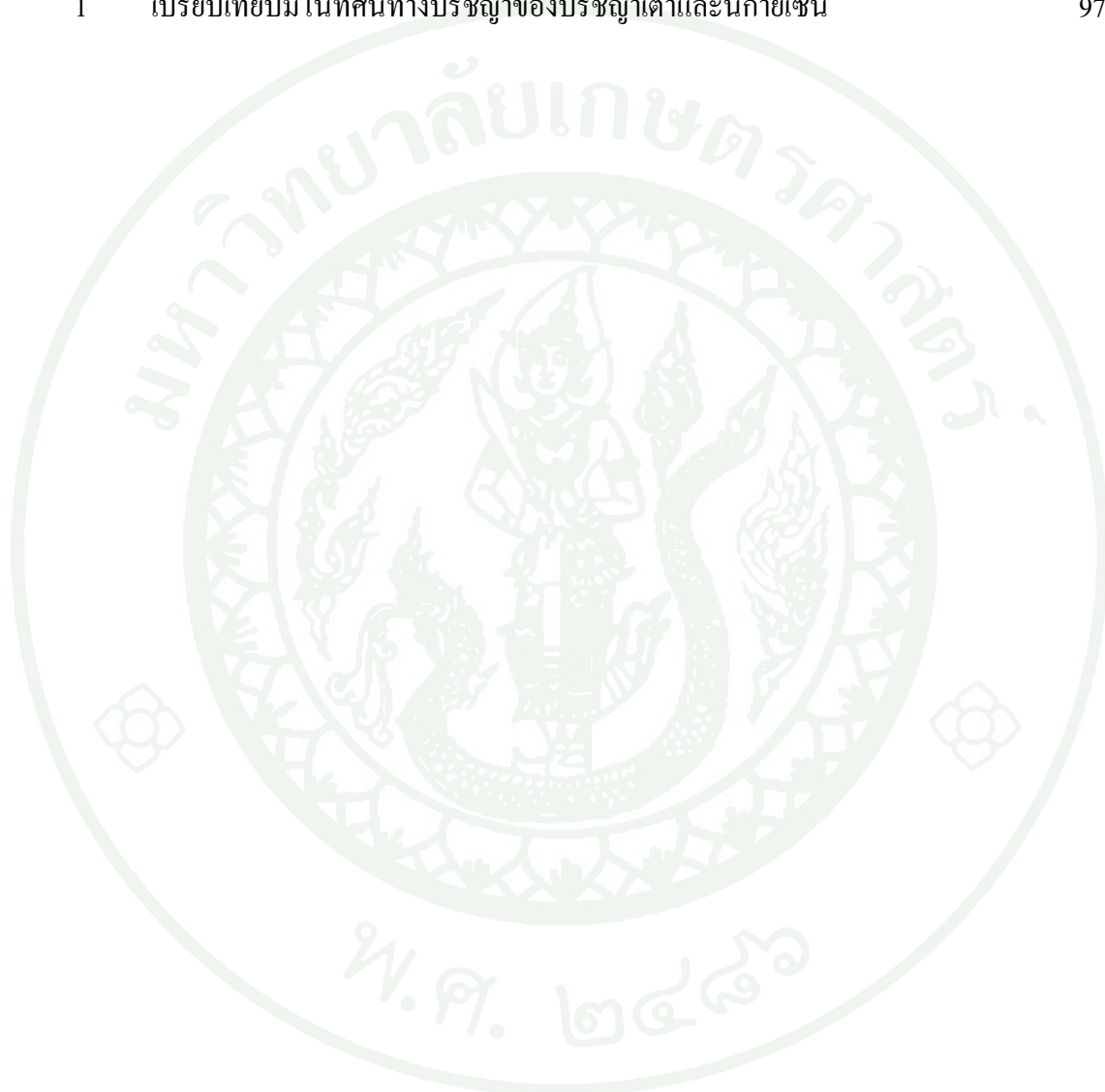
สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

- 1 เปรียบเทียบมโนทัศน์ทางปรัชญาของปรัชญาเต๋าและนิกายเซน

97

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ผู้รู้เซน ผู้ที่ชื่นชอบเซน หรือผู้ที่เป็นศาสนิกของเซน เมื่อกล่าวถึงเซน โดยเปรียบเทียบกับนิกายอื่นๆแล้วมักจะบอกว่าเซนนั้นมีความพิเศษเฉพาะตัว โดดเด่นกว่านิกายอื่นๆในพระพุทธศาสนา บางคนกล่าวว่าเซนไม่ใช่มหายาน เพราะหลักการต่างๆ แตกต่างกับมหายานนิกายอื่นๆ เดวิด ลอย กล่าวไว้ว่า เซนไม่ได้กล่าวถึง พระเจ้า บาป หรือการสร้างโลก เซนต่างจากพระพุทธศาสนาฝ่ายอื่นตรงที่ว่าเซนกล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตอันศักดิ์สิทธิ์ และกรรมไว้น้อยมาก (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 34) แม้ว่าเซนจะไม่เน้นพิธีกรรมใดๆ อีกทั้งยังปฏิเสธแบบแผนต่างๆ แต่ตรงจุดนี้ผู้วิจัยเห็นว่ายังไม่สามารถชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนนักที่ว่า เซนแตกต่างจากนิกายอื่น สิ่งที่ทำให้เซนแตกต่างจากนิกายอื่นๆ คือ ศิลปะในการถ่ายทอดธรรม ซึ่งก็คือกรรมวิธีต่างๆ ที่อาจารย์เซนสรรค์สร้างขึ้นมาในการสอนศิษย์ของตน ซึ่งตรงจุดนี้เราจะพบได้เฉพาะในเซนที่เดียว ซึ่งแม้แต่ในพระพุทธศาสนาดั้งเดิมก็อาจจะไม่มี

เซนไม่แจกแจงหรืออธิบายธรรมโดยละเอียด อันเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าใช้ แต่เซนกลับใช้วิธีการอันแตกต่างออกไปซึ่งเป็นวิธีที่ค่อนข้างแปลกประหลาด เช่น การทำให้ศิษย์มีนั่งยังขึ้นด้วยวิธีสั้นๆ การตะโกนให้ตกใจ การบิดงอก เคาะหัว ตบหน้า หรือใช้ไม้เท้าฟาด นอกจากนี้ยังมีการใช้วิธีอื่นๆ ที่ชาวเถรวาทฟังแล้วอาจตกใจ เช่น “ถ้าเธอพบเจอพระพุทธเจ้า ฆ่าท่านเสีย” “ผู้ตรัสรู้แท้จริงจะไม่ใส่ใจถึงพระพุทธเจ้า” หรือพฤติกรรมที่ไม่อาจพบได้ในพุทธศาสนาเถรวาท เช่นการเผาัมภีร์ หรือ เผาพระพุทธรูป อย่างไรก็ตาม อาจารย์เซนหาใช่พวกเดียรถีย์ที่ปลอมบวชเข้ามาทำลายพระพุทธศาสนาไม่ คำตอบต่างๆ ที่อาจารย์เซนมอบให้ดูเหมือนไร้เหตุผลแต่หากนำมาพิจารณาแล้วจะพบว่ามีความหมายซ่อนอยู่ซึ่งก็คือคำตอบของอาจารย์ โดยหากเข้าใจความหมายนั้นแล้วจะพบว่าสิ่งที่อาจารย์เซนพูดหรือกระทำกลับมีเหตุผล และมีวัตถุประสงค์เพื่อชี้นำไปสู่การเห็นแจ้งทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นศิลปะเฉพาะตนที่อาจารย์เซนแต่ละยุคแต่ละสมัยสรรค์สร้างขึ้นมามีด้วยญาณเฉพาะตน สามารถใช้ได้เฉพาะในเงื่อนไขและสถานการณ์นั้นๆเท่านั้น ไม่สามารถนำมาใช้ได้อย่างเป็นสากล

ผู้วิจัยมีข้อสงสัยว่า ทำที่อันเป็นศิลปะของอาจารย์เซนที่เกิดขึ้นจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเฉพาะในเซนนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร? ได้รับอิทธิพลมาจากไหน? การจะตอบคำถามนี้จำเป็นต้องศึกษาถึงความเชื่อ วัฒนธรรม และระบบความคิดดั้งเดิมของท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งในระบบความคิดของจีนทั้งหมดในตอนพระพุทธศาสนาเข้าไปถึงนั้น แบ่งออกได้เป็นสองสายใหญ่ๆคือ ระบบปรัชญาของขงจื้อและระบบปรัชญาของเต๋า ปรัชญาของขงจื้อนั้นเน้นในเรื่องที่เกี่ยวกับศีลธรรมจรรยาและแบบแผนการปฏิบัติตนในสังคม ส่วนปรัชญาเต๋านั้นเน้นในเรื่องการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายและสอดคล้องประสานไปกับความแปรเปลี่ยนของธรรมชาติ ระบบปรัชญาของขงจื้อและเต๋านั้นหากเปรียบกับพระพุทธศาสนาแล้วปรัชญาขงจื้อจะเป็นคำสอนในระดับโลกียะ ส่วนปรัชญาเต๋านั้นเป็นคำสอนในระดับโลกุตระ เนื่องจากเต๋าเป็นปรัชญาที่ลึกซึ้ง ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมติฐานว่าที่มาของสิ่งเหล่านี้(ศิลปะของอาจารย์เซน)ก็คือปรัชญาเต๋อานัฟงรากลึกอยู่ในสังคมจีน

การระบุชี้ชัดลงไปว่า นิกายเซนได้รับอิทธิพลจากปรัชญาเต๋าในเรื่องอะไรบางนั้น เป็นเรื่องที่ยกย่องได้ค่อนข้างลำบากโดยเฉพาะในทางทฤษฎี เนื่องจากเซนเป็นพุทธศาสนานิกายหนึ่ง เนื้อหาคำสอนของนิกายเซนจึงต้องอยู่ในกรอบของพุทธศาสนา ดังนั้นน่าจะเป็นไปได้ยากที่เนื้อหาคำสอนของปรัชญาเต๋าย่อมจะเข้ามามีอิทธิพลต่อคำสอนของนิกายเซน แล้วปรัชญาเต๋ามีความเกี่ยวข้องกับนิกายเซนอย่างไร? ในแง่ใด? เนื่องจากหากพิจารณาเฉพาะในภาคทฤษฎี (หลักปรัชญา) แล้วปรัชญาเต๋าน่าจะมีอิทธิพลต่อนิกายเซนได้หรือถ้าหากมีก็คงไม่มากนัก

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในแง่อื่นๆแล้วนิกายเซนกลับคล้ายกับปรัชญาเต๋ายังมีตัวอย่างมากมายจากวรรณกรรมของเซนที่เป็นหลักฐานบ่งชี้ ไม่ว่าจะเป็นกลวิธีการสอน หรือทัศนคติ เช่น ปรัชญาเต๋านั้นมีทำที่ปฏิเสธคัมภีร์ ดำรง เซนก็มีทำที่ปฏิเสธคัมภีร์เช่นเดียวกัน ปรัชญาเต๋ามีการพูดจาวกวน ฟังดูไม่มีเหตุผล เซนก็มีสิ่งนี้เหมือนกัน ผู้วิจัยเห็นว่าความคล้ายคลึงตรงจุดนี้หาใช่ความบังเอิญไม่ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้สูงที่นิกายเซนจะรับสิ่งเหล่านี้มาจากปรัชญาเต๋า

กลวิธีการสอนและทัศนคติ นั้นเป็นวัฒนธรรมทางความคิดและจิตวิญญาณซึ่งนิกายเซนรับมาจากปรัชญาเต๋า สิ่งๆนี้เป็นสิ่งที่อธิบายได้ค่อนข้างลำบาก เนื่องจากมีความเป็นนามธรรมและไม่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามเพื่อความชัดเจนในเนื้อหา ผู้วิจัยจึงใช้คำเรียกสิ่งๆนี้ว่า “ทัศนะทางจิตวิทยา”

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักปรัชญาของปรัชญาเต๋า
2. เพื่อศึกษาหลักปรัชญาของพุทธปรัชญานิกายเซน
3. เพื่อเปรียบเทียบมโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเฉพาะปรัชญาของเต๋าและปรัชญาของพุทธศาสนานิกายเซนที่เห็นว่า มีความสอดคล้องและสัมพันธ์กัน โดยแนวความคิดของปรัชญาเต๋าศึกษาแนวความคิดของเล่าจื๊อ และจวงจื๊อจากคัมภีร์ เต๋าเต๋อจิง และบทนิพนธ์ของจวงจื๊อ ส่วนนิกายเซนนั้นจะศึกษาหลักการสำคัญและแนวคิดจากวรรณกรรมของอาจารย์เซนหลายๆ ท่าน แต่จะเน้นหนักในคำสอนของ เว่ย หลาง ฮวงโป และหลินจี้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปรัชญาของปรัชญาเต๋า
2. ได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปรัชญาของพุทธปรัชญานิกายเซน
3. ได้ทราบและเข้าใจถึงหลักปรัชญาที่คล้ายกันในปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน

การตรวจสอบเอกสาร

จากการตรวจสอบเอกสารและงานวิจัยเบื้องต้นพบว่าการศึกษาเรื่อง “มโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน” มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยครั้งนี้และได้นำมาอ้างอิงถึงมีดังนี้

พจนา จันทรสันติ (2521) ได้เขียนบทความที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างเต๋ากับพระพุทธศาสนานิกายเซนไว้โดยได้สรุปว่า เต๋ากับเซนนั้นสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เต๋าก็คือเซน และเซนก็คือเต๋า เซนรับมอบคุณค่าทางปัญญาจากเต๋า เซนนำเอาแนวคิดหลายอย่างของเต๋ามา

ผสมผสานกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เช่น ระบบที่ไม่ยึดอยู่กับตรรกะและสัญลักษณ์ การปฏิเสธคัมภีร์หรือถ้อยคำที่อธิบายสัจธรรม ความธรรมดาสามัญเรียบง่าย เป็นต้น

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (2525) ได้ศึกษาวิเคราะห์พระพุทธศาสนาในประเทศจีนโดยละเอียด ซึ่งไม่ได้ศึกษาเฉพาะเนื้อหาหรือแนวคิดทางปรัชญาของพระพุทธศาสนานิกายต่างๆ เท่านั้น แต่ศึกษารวบรวมไปถึง สถานการณ์ต่างๆ ในประวัติศาสตร์ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายการเมืองกับฝ่ายศาสนา ลักษณะวัดวาอาราม ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน ประเพณี พิธีกรรม งานเฉลิมฉลอง เป็นต้น อีกทั้งยังมีการวิเคราะห์ถึงปัจจัยต่างๆ อันเป็นสาเหตุให้พระพุทธศาสนาเริ่มเสื่อมในจีน นอกจากนี้ยังมีการเขียนถึงความคล้ายกันระหว่างเซนและเต๋าด้วย

กิติ ยิงงใจสุข (2539) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง มโนทัศน์ในเรื่องความตายในคัมภีร์จวงจื๊อ โดยได้สรุปผลการวิจัยไว้ว่าจวงจื๊อเห็นว่าสรรพสิ่งล้วนอยู่ในกระบวนการแปรเปลี่ยนอยู่ทุกขณะ ชีวิตและความตายต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแปรเปลี่ยน ซึ่งหาจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดไม่ ส่วนสิ่งสำคัญที่สุดอันเป็นจุดเด่นคือท่าทีต่อความตายของจวงจื๊อซึ่งมีชีวิตชีวาถึงขนาดเล่นล้อกับความตาย

สมภาร พรหมทา (2540) ได้ศึกษาวิเคราะห์พระพุทธศาสนานิกายมหายาน นิกายหลัก 4 นิกาย คือ มัชฌิมกะ โยคจาร สุขาวดี และ เซน โดยท่านผู้แต่งนอกจากจะได้ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาคำสอนของแต่ละนิกายโดยละเอียดแล้วยังได้วิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงได้นำหลักการทางตรรกวิทยาวิเคราะห์ความสมเหตุสมผลของแนวคิดต่างๆ โดยเฉพาะพุทธปรัชญานิกายเซนนั้นได้ข้อสรุปว่า เซนมีหลักอภิปรัชญาที่คล้ายกับมัชฌิมกะและ โยคจาร ส่วนความแตกต่างกันนั้นคือ เซนโดดเด่นกว่าในด้านจิตวิทยา

นารท ศรียามินธน์ (2544) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง มโนทัศน์ ในเรื่องความแปรเปลี่ยนในปรัชญาของจวงจื๊อ โดยสรุปผลการวิจัยไว้ว่า คัมภีร์จวงจื๊อได้เสนอให้เห็นว่ามนุษย์ไม่อาจที่จะปฏิเสธความแปรเปลี่ยนของธรรมชาติได้และต้องยอมรับความแปรเปลี่ยนเหล่านั้นในฐานะ ชะตากรรม ซึ่งหากมนุษย์สามารถเห็นแจ้งและเข้าใจในสภาวะการแปรเปลี่ยนนี้ได้มนุษย์ก็จะมีอิสรภาพโดยสมบูรณ์สามารถข้ามพ้นจากสภาวะของสิ่งที่เป็นคู่ได้

สุมาลี มหณรงค์ชัย (2546) ได้ศึกษาวิเคราะห์พุทธศาสนมหายาน โดยได้แสดงเนื้อหา ตั้งแต่ ประวัติ ความหมาย แนวคิดทางปรัชญา และบทวิเคราะห์อื่นๆ ซึ่งท่านผู้แต่งได้เน้นสำนึกที่สำคัญทั้งในอินเดียและจีน 6 สำนึกคือ มัชฌิมกะ โยคจาละ สุขาวดี สัทธรรมปุณฑริกะ อวตังสกะ และ เซน

วิธีการวิจัย

1. การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ในส่วนของเต๋าได้แก่ คัมภีร์เต๋าเต๋อจิง ฉบับแปลไทย (สำนวนของ พงนา จันทรสันติ) คัมภีร์จวงจื๊อ ฉบับแปลไทย (สำนวน ศ.ศิริรักษ์ และ ปกรณ์ ลิ้มปณฺสรณ์) ส่วนของนิกายเซน นั้นได้แก่ สูตรของเว่ยหลาง คำสอนฮวงโป ฉบับแปลไทย โดย พุทธทาสภิกขุ และบันทึกของรินไซ ในส่วนเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ บทวิเคราะห์ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือประกอบการเรียนการสอน หนังสือทั่วไป บทความต่างๆ ที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญาเซนและปรัชญาเต๋า
2. การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอการวิจัย โดยการตีความในลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive)

นิยามศัพท์

ผู้วิจัยขอกำหนดความหมายของศัพท์ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ เพื่อให้เข้าใจได้ตรงกัน ดังนี้

พุทธศาสนา หมายถึง ศาสนาหนึ่งที่เกิดขึ้นในอินเดีย มีศาสดาคือ พระพุทธเจ้า มีหลักคำสอนที่สำคัญเช่น อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ ปฏิจ্ঞสมุปบาท เป็นต้น ในปัจจุบันแบ่งออกเป็นสองนิกายใหญ่ๆคือ เถรวาทและมหายาน

นิกายเซน หมายถึง พุทธศาสนานิกายหนึ่งที่เป็นนิกายย่อยจากพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เกิดขึ้นในประเทศจีนและเจริญมั่นคงในประเทศญี่ปุ่น ปัจจุบันเป็นนิกายที่ได้รับความนิยมในโลกตะวันตก

ปรัชญาเซน หมายถึง ระบบความคิดในทางปรัชญาของนิกายเซน ซึ่งแบ่งออกเป็น
อภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์

ศาสนาเต๋า หมายถึง ระบบความคิด พิธีกรรมหนึ่งที่ถือกำเนิดขึ้นในประเทศจีน ซึ่งมี
วิวัฒนาการมาจากปรัชญาของปราชญ์เมธีเต๋า มีศาสดาคือ เล่าจื๊อ

ปรัชญาเต๋า หมายถึง แนวความคิดทางปรัชญาของปราชญ์เมธีกลุ่มๆหนึ่ง ซึ่งปราชญ์เมธี
เหล่านี้มีคำสอนที่เน้นการดำรงอยู่โดยสอดคล้องประสานไปกับธรรมชาติ ปราชญ์เมธีที่สำคัญคือ เล่าจื๊อ
และจวงจื๊อ

มนัทัศน์ หมายถึง แนวความคิดทางปรัชญาซึ่งในที่นี้ครอบคลุมทั้งอภิปรัชญา ญาณวิทยา
และจริยศาสตร์รวมถึงแนวความคิดอื่นๆที่อยู่นอกเหนืออภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์

ท่าที หมายถึง สิ่งที่แสดงออกมา โดยได้รับอิทธิพลจากระบบความคิด ความเชื่อ และ
ทัศนคติส่วนตัว ซึ่งผสมควบรวมกลายมาเป็นพฤติกรรม และ การแสดงออกในทางความคิด คำพูด
และการกระทำ

บทที่ 2

ปรัชญาเต๋า

คำว่า “ปรัชญาเต๋า” นั้นแตกต่างกับ “ลัทธิเต๋า” และ “ศาสนาเต๋า” ปรัชญาเต๋าคือ แนวความคิดทางปรัชญา ของปราชญ์เมธีเต๋า เช่น เล่าจื๊อ จวงจื๊อ เป็นต้น ส่วนลัทธิเต๋านั้นเกิดขึ้น ภายหลังยุคของเล่าจื๊อหลายร้อยปี ลัทธิเต๋ามีลักษณะที่แตกต่างไปจากเค้าเดิม (ปรัชญาเต๋า) ก่อนข้างมาก จากเดิมที่เน้นในเรื่องการมีชีวิตอยู่อย่างกลมกลืนสอดคล้องไปกับธรรมชาติ กลายมา เป็นการพิชิตหรือเอาชนะธรรมชาติ มีการผลิตยาอายุวัฒนะเพื่อความเป็นอมตะ มีการบูชาเทพเจ้า เล่นแร่แปรธาตุ มีการใช้คาถาอาคมและไสยศาสตร์ ต่างๆ ซึ่งแตกต่างจากปรัชญาเต๋าดั้งเดิมเป็นอัน มาก ส่วนศาสนาเต๋านั้นเกิดขึ้นท้ายสุดจากพัฒนาการของลัทธิเต๋াজนกระทั่งมีองค์ประกอบของ ความเป็นศาสนาครบถ้วน คือมี ศาสดา คัมภีร์ นักบวช ศาสนสถาน และสัญลักษณ์

การศึกษาปรัชญาเต๋านั้นจำเป็นต้องศึกษาระบบปรัชญาของเล่าจื๊อในคัมภีร์เต๋าต่อจึงเป็น หลัก แต่หากจะศึกษาปรัชญาเต๋าคบถ้วนทั้งระบบแล้วจำเป็นที่จะต้องศึกษาปรัชญาของหยางจื๊อ จวงจื๊อ และ เลี้ยวจื๊อ ด้วย ซึ่งเป็นตัวแทนของปราชญ์เต๋าคือสำคัญ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยจะเน้นศึกษา ปรัชญาของ เล่าจื๊อ และจวงจื๊อ เป็นหลัก จะมีแทรกของหยางจื๊อ และเลี้ยวจื๊อ เป็นครั้งคราวตาม ความเหมาะสม

ผู้วิจัยได้แบ่งการอธิบายเนื้อหาของปรัชญาเต๋า ตามระบบของปรัชญาตะวันตก คือ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และ คุณวิทยา (ในที่นี้ อธิบายเฉพาะจริยศาสตร์) แต่เนื่องจากหลักจริยศาสตร์ ของปรัชญาเต๋านั้นอยู่ในหลักคำสอนต่างๆอยู่แล้ว จึงอธิบายโดยแบ่งออกเป็นหัวข้อย่อยต่างๆ เช่น ธรรมชาติของมนุษย์ พลั้งเชิงอ่อน อู่เหว่ย เป็นต้น

ประวัติความเป็นมาโดยสังเขป

ปรัชญาเต๋าก่อกำเนิดขึ้นในยุคทองทางปัญญาของจีนคือยุครุนขิวและจางกั๋ว บางท่าน เรียกว่า เจียนกั๊ก (ยุคฤดูไม้ผลิ-ฤดูใบไม้ร่วง และยุคสงครามระหว่างรัฐ) ซึ่งอยู่ในช่วง 722-221 ก่อน คริสต์ศักราช ยุครุนขิวและจางกั๋วเป็นยุคทองทางปัญญา เป็นยุคที่มีปราชญ์เมธีและสำนักทาง ความคิดอยู่มากที่สุด เนื่องจากยุคนี้นับเป็นกบฏ คือมีวิกฤติการเมืองยุ่งเหยิงที่สุด มีสงครามมากที่สุด

ประชาชนทุกชั้นยากที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงเกิดผู้ต้องการแก้ไขปัญหาล่าช้าขึ้นมากมายตามมาเช่นกัน ใน ยุคขุนชีวิตและงานกว๋อมีปราชญ์เมธี สำนักนักคิดต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย จนเกิดคำพูดที่เป็นตัวแทน ระบบความคิดในยุคนั้นว่า “ยุคปราชญ์ร้อยสำนัก” แนวความคิดที่เป็นที่รู้จักของมหาชนส่วนใหญ่ ก็เช่น ขงจื๊อ ม่อจื๊อ เล่าจื๊อ เม่งจื๊อ หยางจื๊อ จวงจื๊อ ชุนจื๊อ เป็นต้น หากแบ่งกลุ่มแล้วสามารถแบ่ง กระแสแนวความคิดของปราชญ์จีนช่วงนั้นออกได้เป็นสาม กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มของขงจื๊อ กลุ่ม ปรัชญาเต๋า และกลุ่มของม่อจื๊อ

ปรัชญาเต๋านั้นไม่มีศาสดาหรือผู้ก่อตั้ง แต่เล่าจื๊อเป็นผู้เขียนคัมภีร์เต๋าค้นเป็นคนแรก จึงถือว่า เล่าจื๊อเป็นผู้บุกเบิกแนวความคิดทางปรัชญาของปรัชญาเต๋า ซึ่งในกาลต่อมานั้นเล่าจื๊อก็ถูกยกขึ้นให้ เป็นศาสดาในลัทธิเต๋า

คัมภีร์สำคัญในปรัชญาเต๋า

เล่าจื๊อ ได้รับงานคัมภีร์ “เต๋าเต๋อจิง” หรือที่เรียกว่า “เต๋าเต็กเก็ง” ขึ้น “เต๋าเต๋อจิง” เป็นคัมภีร์ หลักในระบบปรัชญาเต๋ามีความยาวประมาณ 5000 คำ แบ่งออกเป็น 81 บท มีสองภาค คือภาค “เต๋า จิง” และ “เต๋อจิง” ภาคแรกที่เรียกว่า “เต๋าจิง” เริ่มตั้งแต่บทที่ 1 - 37 เน้นอธิบายถึงความคิดที่เกี่ยวกับ “เต๋า” อันเป็นสัจจะสูงสุด ส่วนภาคที่สอง “เต๋อจิง” เริ่มตั้งแต่บทที่ 38 – 81 โดยเนื้อหาจะเน้น เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเต๋า และลักษณะการเมืองการปกครองที่ดี โวหารที่ใช้ใน คัมภีร์เต๋าเต๋อจิงนั้นมีลักษณะเป็นสำนวน คำคม สั้นๆที่มีความหมายลึกซึ้งยากแก่การเข้าใจอย่างถ่องแท้

คัมภีร์ที่สำคัญไม่แพ้คัมภีร์ “เต๋าเต๋อจิง” อีกเล่มหนึ่งในการศึกษาปรัชญาเต๋าก็คือ “คัมภีร์ จวงจื๊อ” ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เชื่อกันว่าจวงจื๊อไม่ได้เป็นผู้พนธ์ขึ้นเองทั้งหมด แต่เป็นคัมภีร์ที่เกิดจากการ รวบรวมข้อเขียนอันหลากหลายของผู้ที่ถือลัทธิเต๋า ซึ่งมีทั้งตัวแทนทางความคิดของเล่าจื๊อบ้าง ของหยางจื๊อ บ้าง ของจวงจื๊อบ้าง ผสมปนเปกันไป อย่างไรก็ดี จากจำนวนทั้ง 33 บทของคัมภีร์ จวงจื๊อที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ โดยทั่วไปแล้วเชื่อกันว่า 7 บทแรกเท่านั้นที่เป็นผลงานของจวงจื๊อล้วนๆ ซึ่งถือเป็นตัวแทนทางความคิดของจวงจื๊อที่แท้จริง

คัมภีร์เต๋าที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งคือคัมภีร์เหลี่ยจื๊อ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นในยุคหลังจากการ รวบรวมของปราชญ์สมัยราชวงศ์จิ้นตะวันออก ซึ่งเนื้อหาในคัมภีร์นี้มีคำสอนของพุทธศาสนาเข้า

มาเจือปนอยู่บ้าง จึงทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดปรัชญาเต๋าที่บริสุทธิ์ได้ชัดเจนนัก แต่คัมภีร์เลี่ยจื๊อมีจุดเด่นที่สามารถอธิบายความคิดของปรัชญาเต๋าได้ดีและเข้าใจง่ายเนื่องจากมีนิทาน เรื่องสั้นต่างๆ เป็นองค์ประกอบเพิ่มความบันเทิงให้แก่ผู้ศึกษา

อภิปรัชญาในปรัชญาเต๋า

อภิปรัชญา คือการแสวงหาว่าอะไรคือความจริง? อะไรคือปฐมเหตุ? อะไรคือปฐมธาตุ? ในระบบปรัชญาตะวันตกนั้นได้ข้อสรุปชัดเจนว่าความจริงนั้นเป็นสสาร(Material)หรือไม่ก็จิต(Spiritual) โดยต่างมีนักปรัชญาและนักการศาสนาหลายต่อหลายท่านให้ทรรศนะแตกต่างกันไป บ้างก็ว่าเป็นจิต บ้างก็ว่าเป็นสสาร ว่าเป็นความจริงสูงสุด แต่ก็ยังหาข้อสรุปไม่ได้ว่าความจริงคืออะไรกันแน่ ระหว่างจิต หรือ สสาร หรือจิตและสสาร หรือไม่ทั้งจิตและสสาร อย่างไรก็ตาม หากนำคำถามนี้ไปถามปรัชญาเต๋าแล้ว หลักอภิปรัชญาของปรัชญาเต๋าก็คือ “เต๋า” ซึ่งลักษณะของเต๋านี้ยังมีลักษณะที่ค่อนข้างคลุมเครือไม่ชัดเจนนักเหมือนกับ “โลกของแบบ” ตามทฤษฎีแบบของเพลโต Material Substanceของเดส์การ์ต หรือMonadของไลบ์นิซ ลักษณะของระบบปรัชญาตะวันตกนั้นไม่ได้ยืนยันว่าอะไรเป็นขาวเป็นดำอย่างชัดเจนมักจะเป็นสีเทาๆคือค่อนข้างเลือนลางไม่ชัดเจนนัก

ไม่ว่าจะมีเหตุผลอย่างไรก็ตามแต่ความเป็นจริงก็คือ ในตะวันออกศาสนาและปรัชญาเป็นเรื่องเดียวกันไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การศึกษาเชิงปริยัติต้องไปควบคู่กับการปฏิบัติ ไม่มีระบบความคิดใดที่เกิดจากการคิดอย่างเดียวล้วนๆโดยปราศจากการประพฤติปฏิบัติ หากมีแต่เพียงทฤษฎีแม้สูงส่งล้ำลึกเพียงใด ถ้าไม่ประพฤติปฏิบัติหรือปฏิบัติตามไม่ได้แล้ว แนวคิดนั้นย่อมคงอยู่ไม่ได้หรืออยู่ได้ไม่นาน ดังนั้นหากใช้วิธีการคิดวิเคราะห์หลักสัจธรรมอย่างเดียวโดยไม่ประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกับแนวคิดนั้นแล้วอาจได้ข้อสรุปที่ผิด หรือเกิดการตีความแบบผิดๆได้ อย่างไรก็ตามก่อนที่จะศึกษาอภิปรัชญาเต๋าก็จำเป็นต้องทราบถึงมโนทัศน์ทางอภิปรัชญาหรือจักรวาลวิทยาของจินโบราณอันเป็นพื้นเพหรือรากฐานทางอภิปรัชญาเต๋าสืบก่อน

ความเชื่อดั้งเดิมของจินโบราณอันเป็นหลักอภิปรัชญาของชนชาติจีนนั้นสรุปรวมอยู่ในหลักการเรื่อง “หยิน-หยาง” ซึ่งมีอยู่ว่าสรรพสิ่ง (ทั้งโลกและจักรวาล) ก่อเกิดขึ้นจากพลัง ปราณ (จี่) ซึ่งพลังปราณ (จี่) นี้แสดงออกในรูปพลังขั้วลบและขั้วบวกอันเป็นพลังคู่ตรงข้าม พลังขั้วลบคือ “หยิน” และพลังขั้วบวกคือ “หยาง” เช่น ขาวกับดำ สว่างกับมืด ชายกับหญิง สูงกับต่ำ สวกับ

อัปลักษณ์ เป็นต้น โลก จักรวาล และ สรรพสิ่งต่าง ได้ถูกสร้างขึ้นมาจากพลังอำนาจทั้งสองนี้จากการมีปฏิสัมพันธ์กัน ทำให้เกิดสิ่งพื้นฐาน 8 อย่าง คือ แผ่นดิน ภูเขา น้ำ ลม สายฟ้าไฟ ทะเลสาบ และสวรรค์ นักปราชญ์จีนในสมัยโบราณได้นำสัญลักษณ์พื้นฐานทั้ง 8 อย่างนี้มาจัดเรียงผสมผสานกลายเป็นสัญลักษณ์ใหม่ซึ่งมีถึง 64 รูปแบบ เพื่อใช้ในการพยากรณ์ หรือทำนายสภาวะการณ์ต่างๆ โดยศาสตร์เหล่านี้ได้ถูกรวบรวมไว้ในคัมภีร์อี้จิง

นารด ศรียามินธน์ (2544) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า เนื่องจากทั้งคัมภีร์อี้จิง คัมภีร์เต๋าเต๋อจิง และคัมภีร์จวงจื่อ ต่างก็อธิบายถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับต้นกำเนิดของสรรพสิ่งและทวิลักษณ์ของสิ่งทั้งหลายอย่างคล้ายคลึงกัน หากว่าทั้งสามคัมภีร์มีความต่อเนื่องกันจริงแล้ว คัมภีร์อี้จิงนี้ก็คือพัฒนาการขั้นแรกของปรัชญาเต๋าที่ไม่ได้มาจากการใช้ความคิดไตร่ตรองเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการสังเกตธรรมชาติและชีวิตของมนุษย์ประกอบไปด้วย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นหาวิธีการเพื่อกำหนดชะตาชีวิตของตนเองให้ดีขึ้นด้วยการสร้างหลักแบบแผนในการปฏิบัติตนขึ้นมา

ปรัชญาเต๋ารับอิทธิพลจากความเชื่อที่มีมาแต่โบราณเช่นกัน โดยมีแนวความคิดว่า สรรพสิ่งเกิดจากพลังคู่หยินและหยางที่มีปฏิสัมพันธ์มากน้อยลดหลั่นกันไป พลังคู่หยินหยางเกิดจากความมี (ความเต็ม) ที่เรียกว่า “ไท่จี” และความมีนี้ก็เกิดจากความไม่มี (ความว่าง) ซึ่งเรียกว่า “หวู่จี” ซึ่งเจ้าตัวความว่างนี้เองคือ “เต๋า” อันเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของสรรพสิ่ง ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงบทที่ 40

...การย้อนกลับคือการกระทำของเต๋า
ความนุ่มนวลคือส่วนประกอบของเต๋า
สรรพสิ่งในโลกกำเนิดมาจากความมี
และความมีกำเนิดมาจากความว่าง... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 131)

ความหมายของเต๋า

คำว่า “เต๋า” แปลตามตัวอักษรแล้วแปลว่า ทาง (Way) หรือถนนหนทาง (Road) ซึ่งมีความหมายว่า วิธีทาง แนวทาง หรือมรรควิธีที่ควรดำเนินตาม ดังนั้น “เต๋า” จึงเป็นคำที่ใช้อยู่ทั่วไปโดยปราชญ์เมธีหรือนักปกครอง แม้แต่ขงจื๊อก็นำคำว่า “เต๋า” ไปใช้เช่นกัน ดังนั้นจึงมีหลักจริยธรรมต่างๆที่ใช้คำว่า “เต๋า” เช่น เต๋าแห่งการปกครอง เต๋าแห่งการเป็นสามีภรรยา เต๋าแห่งบุตร เป็นต้น

อย่างไรก็ตามคำว่า “เต้า” เริ่มที่จะมีความหมายที่ลึกซึ้งและเข้าใจไม่ได้ง่ายๆหลังจากที่เล่าจื๊อได้นำคำว่า “เต้า” ไปใช้เรียก “สัจจะ” อันหนึ่งซึ่งท่านให้เหตุผลว่าใช้เรียกไปพลางๆ ดังความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงบทที่ 1

...เต้าที่อธิบายได้มิใช่เต๋ออันอมตะ
ชื่อที่ตั้งให้กันได้ก็มิใช่ชื่ออันสูงส่ง
เต๋อนั้นมีอาจอธิบายและมีอาจตั้งชื่อ
เมื่อไรชื่อ ทำฉันทใจจักให้ผู้อื่นรู้
ข้าพเจ้าขอเรียกสิ่งนั้นว่า “เต้า” ไปพลางๆ... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 53)

เล่าจื๊อเห็นว่า เต้าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ จวบจื๊อก็เห็นเหมือนอย่าง queเล่าจื๊อเห็น ดังความในคัมภีร์จวงจื๊อ

...เต๋ออันยิ่งใหญ่ย่อมไม่เรียกขาน
วิวาทะอันยิ่งใหญ่ย่อมไร้ถ้อยคำ
มนุสสธรรมอันยิ่งใหญ่ย่อมไม่มุงมั่น....
เต้าเมื่อสาธยายย่อมไม่ใช่เต้า... (ปกรณัม ลิมปุนสูตร, 2548: 41)

...เต้าไปพ้นถ้อยคำ
ไปพ้นสิ่งต่างๆ
ไม่แสดงออก
โดยถ้อยคำหรือในความเจียบ
ฉันทที่ไม่มีคำพูดหรือความเจียบ
ย่อมเข้าใจเต้าได้... (ศ. ศิวรักษ์, 2518: 261)

เต้าเป็นธรรมชาติสิ่งหนึ่ง เป็นสิ่งที่เป๋นอมตะ เป๋นนันต์ ไม่แปรเปลี่ยน ไม่สามารถระบุเรียกขานหรือหาลักษณะให้ได้ เพราะไม่มีอาการหรือลักษณะที่มีอยู่ในโลก เนื่องจากเต้าเป็นอภิปะจะจึงไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า จะรู้ได้ก็ต่อเมื่อใช้สิ่งอื่นที่ไม่ใช่ประสาทสัมผัสทั้งห้า จะเป็นการใช้ปัญญา หรือบำเพ็ญเพียรทางจิตก็แล้วแต่ อย่างไรก็ตามแม้จะไม่สามารถจะอธิบาย

เต๋าได้เพราะหากอธิบายก็ไม่ใช่เต๋าที่แท้จริง แต่เพื่อความเข้าใจในเบื้องต้นและความจำเป็นของการศึกษาในทางทฤษฎี ก็จำเป็นต้องระบุถึงลักษณะของเต๋าลงไปพลางๆก่อน

ลักษณะของเต๋า

ลักษณะของเต๋าที่ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื๊อ สรุปได้ดังนี้

1. เต๋าเป็นสัจภาวะ

เต๋าเป็นสัจจะสูงสุดที่ดำรงอยู่ด้วยตนเอง เป็นปฐมเหตุ มีอยู่ก่อนที่จะมีสิ่งอื่นใด ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงบทที่ 4 ระบุว่า “ข้าพเจ้ามีรู้ว่าเต๋ากำเนิดจากแห่งใด คล้ายกับดำรงอยู่ก่อนธรรมชาติ” (พจนา จันทรสันติ, 2521: 58) นอกจากเต๋ามีอยู่ก่อนสิ่งอื่นใดแล้ว ยังมีเพียงหนึ่งเดียว เป็นอมตะและไม่แปรเปลี่ยน ไม่มีจุดกำเนิดและจุดสิ้นสุด ความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิง บทที่ 25 ระบุว่า

...ก่อนการดำรงอยู่ของฟ้าดิน
มีบางสิ่งบางอย่างมืดมัวเคลือบคลุม
เจิบจัน โดดเคี้ยว
อยู่ลำพังไม่แปรเปลี่ยน
เป็นอมตะหมุนเวียนไม่หยุดยั้ง
มีค่าควรแก่การเป็นมารดาของสรรพสิ่ง
ข้าพเจ้าไม่ทราบชื่อสิ่งนั้น
แต่ถ้าจะถูบบังคับให้เรียก
ก็จะเรียกว่า “เต๋า”... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 95)

ในคัมภีร์เลี้ยวจื๊อบทที่ 1.6 มีตอนที่ระบุไว้ว่า เต๋านั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีเริ่มต้นและสิ้นสุด

...เต๋าก็มีที่สิ้นสุดอย่างไร เมื่อเดิมที่ไม่เคยเริ่มต้น
จกก็มีจุดจบอย่างไร เมื่อเดิมที่ไม่เคยมีอยู่
เมื่อมีการเกิด ย่อมย้อนกลับไปเป็นการไม่เกิด
เมื่อมีรูป ย่อมย้อนกลับไปสู่ความไร้รูป... (ปกรณัม ลิมปุนุสรณ์, 2545: 11)

ข้อความดังกล่าวสรุปได้ว่า เต้าเป็นสัจจะสูงสุด เป็นเอก สมบูรณ์ภายในตัวเองจึงมีความ
เที่ยงแท้ถาวรและไม่ถูกกระทบด้วยความเปลี่ยนแปลงจากปรากฏการณ์ภายนอก อยู่เหนือกาลเวลา
จึงไม่มีจุดกำเนิดและจุดสิ้นสุด

2. เต้าเป็นบ่อเกิดสรรพสิ่ง

นอกจากเต้าจะดำรงอยู่ก่อนสรรพสิ่งแล้วเต้ายังก่อกำเนิดสรรพสิ่งด้วย ในคัมภีร์เต้าเต๋อจิง
หลายแห่งนั้นระบุอย่างชัดเจนว่าเต้าเป็นบ่อเกิดสรรพสิ่ง เช่นในบทที่ 51 “เต้าให้กำเนิดแก่สรรพ
สิ่ง คุณธรรมให้การบำรุงเลี้ยง วัตถุประสงค์ให้รูปทรง สิ่งแวดล้อมช่วยทำให้สมบูรณ์” และบทที่ 52 “มี
ต้นกำเนิดแห่งจักรวาล อันอาจถือได้ว่าเป็นมารดาแห่งสรรพสิ่ง” นอกจากนี้ยังระบุไว้อย่างละเอียด
ในบทที่ 42 ว่าเต้าให้กำเนิดสภาวะที่เป็นด้านบวก (หยาง) และลบ (หยิน) ซึ่งเมื่อธาตุนี้ผสมผสานกัน
ก็กลายเป็นสรรพสิ่ง

...เต้าให้กำเนิดแก่หนึ่ง
จากหนึ่งเป็นสอง
จากสองเป็นสาม
จากสามเป็นสรรพสิ่งในจักรวาล
จักรวาลที่ถูกสร้างสรรค์
ประกอบด้วย " หยั่ง " อยู่ด้านหน้า " หยิน " อยู่ด้านหลัง
สิ่งหนึ่งขาวสิ่งหนึ่งดำ
สิ่งหนึ่งบวกสิ่งหนึ่งลบ
ทั้งสองสิ่งผสมผสานกัน จนกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียว... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 134)

พลังหยินพลังหยางอาจเปรียบได้กับดินและฟ้า (หยินคือดิน หยางคือฟ้า) ซึ่งหมายถึงการก่อ
เกิดของโลก คัมภีร์เต้าเต๋อจิงบทที่ 6 ระบุว่าเต้าให้กำเนิดฟ้าดิน

...มหิทธานุภาพอันล้ำลึกนั้นมิเคยดับสูญ
เป็นมารดาอันมหัศจรรย์
จากทวารแห่งมารดาตัวเอง
ได้ก่อเกิดรากฐานแห่งฟ้าและดิน

นานแสนนานสืบมา... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 61)

คัมภีร์จวงจื๊อได้อธิบายเสริมความจากคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงเช่นกันว่า เต๋า เป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อนฟ้าดิน เป็นผู้ให้กำเนิดฟ้าดินและสรรพสิ่ง

...และแม้สมัยที่ยังไม่เกิดมีฟ้าและดิน

เต๋าก็ดำรงคงมั่นมานานก่อนหน้านั้นแล้ว

เป็นผู้รังสรรค์วิญญานแก่ภูตผีเทวดา

เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ฟ้าและดิน

ดำรงอยู่เหนือปรมาตม์แต่มีถือว่าสูงส่ง

ปรากฏอยู่ได้พิภพบาดาลแต่มีนับว่าล้าลึก

สถิตอยู่ก่อนการเกิดฟ้าดินแต่มีชื่อว่านานนม

จำเริญมาแต่เบื้องบูรพกาลแต่มีอ้างว่าชราเฒ่า... (ปกรณัม ลิมปนูสรณ, 2548: 123)

เต๋านั้นในฐานะที่เป็นสัจจะสูงสุดและเป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่งนั้นอาจมีลักษณะที่คล้ายกับพระเจ้าในศาสนาเอกเทวนิยมที่เป็นสิ่งสูงสุดที่ทรงสร้างโลก ชีวิตและสรรพสิ่งขึ้น แต่เต๋าก็แตกต่างกับพระเจ้าในศาสนาเอกเทวนิยมตรงที่เต๋านั้นไม่ใช่บุคคล แต่เต๋าคือเป็นสถานะหนึ่งๆ ที่ว่างจากความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีลักษณะของความเป็นบุคคล ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายกับพลังธรรมชาติอันเป็นองค์รวมมากกว่า

3. เต๋านั้นว่างเปล่า

เต๋ามีลักษณะว่างเปล่า มองไม่เห็น ฟังไม่ได้ยิน สัมผัสจับต้องไม่ได้ เป็นอसारที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 เต๋าคือเป็นสิ่งว่างเปล่า แต่ความว่างเปล่านี้ไม่น่าจะเป็นสถานะความว่างเปล่าแบบว่างๆ โล่งๆ ไม่มีอะไร ตามความนึกคิดของเราโดยปกติ เพราะหากว่างๆ โล่งๆ ไม่มีอะไรแล้วจะเกิดมีสิ่งต่างๆ ได้อย่างไร ขัดกับเหตุผลตามสามัญสำนึก มีผู้ตีความไว้ว่าความว่างนี้ ไม่ใช่ว่างเปล่า แต่หมายถึงสถานะที่ไม่อาจบอกได้ ไม่อาจกล่าวถึงได้ อย่างไรก็ตามในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงบทที่ 4 และ 21 ระบุว่า

บทที่ 4

...แต่นั้นคือความเว้งว้าง
 แต่คุณประโยชน์ของเต๋ามีรู้สิ้นสุด
 คล้ายด้นกำเนิดของน้ำพุแห่งสรรพสิ่ง
 ลึกสุดหยั่งคาด เวียนวน บุ่งเหยิง ชับซ้อน
 แผ่เบา แจ่มกระจ่างดุจแก้วผลึก
 ใสสะอาดคุณน้ำอันสงบนิ่ง... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 58)

บทที่ 21

...สิ่งที่เรียกว่าเต๋านี้
 เห็นไม่ได้ จับต้องไม่ได้
 เห็นไม่ได้ จับต้องไม่ได้
 สิ่งที่แฝงเร้นภายในคือ
 รูปที่ไร้รูป
 เห็นไม่ได้ จับต้องไม่ได้
 สิ่งที่แฝงเร้นภายในคือ
 แก่นที่ไร้แก่น มีดมัว สลัวราง
 สิ่งที่แฝงเร้นภายในคือ
 พลังแห่งชีวิต
 พลังแห่งชีวิตนี้มีอยู่จริง
 สิ่งที่แฝงเร้นนี้ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 88)

ในคัมภีร์บทที่ 21 ระบุอย่างชัดเจนว่า เต๋านั้นแม้ว่าจะมองไม่เห็น จับต้องไม่ได้แต่ใช้ว่าจะ เป็นสภาวะที่ว่างไม่มีอะไรเลย หากเป็นสภาวะหนึ่งที่มีลักษณะว่างแต่มีสิ่งที่แฝงเร้นอยู่ ตรงจุดนี้อาจ คล้ายกับทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ว่า สสารสามารถแปลงไปเป็นพลังงานได้และพลังงานก็ สามารถแปลงกลับมาเป็นสสารได้ การที่เต๋าว่างเปล่านี้อาจหมายถึงเต๋าที่เป็นพลังงานบางอย่าง (ใน คัมภีร์ระบุว่าเป็นพลังแห่งชีวิต) ซึ่งไม่มีตัวตนเพราะสัมผัสจับต้องไม่ได้ เมื่อกลายเป็นสรรพสิ่ง ก็ หมายถึงพลังงานแปลงเป็นสสาร ดังนั้นจึงเกิด ความมี ความเป็นสิ่ง ความเป็นตัวเป็นตนขึ้น ทฤษฎี

นี้อาจใช้อธิบายสภาวะของเตาตรงจุดนี้ได้ อนึ่ง นอกจากเตาจะมีพลังชีวิตแฝงอยู่ เตาก็ยังมี “ความมีประโยชน์” ซึ่งเป็นประโยชน์สูงสุดเพราะเป็นอนันต์ใช้ได้ไม่หมดสิ้น

บทที่ 6

...สิ่งนี้ยังคงดำรงอยู่
มีคุณประโยชน์มากมาย
ใช้ได้ไม่รู้หมดสิ้น... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 61)

บทที่ 35

...แต่นั้นจิตชิดจนไร้รสชาติ
มองหาก็ไม่อาจเห็น ฟังคูก็ไม่ได้ยิน
แต่เมื่อนำมาใช้
คุณประโยชน์นั้นจะไม่มีวันหมดสิ้น... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 116)

ความมีประโยชน์นี้เกิดจากความว่าง ซึ่งโดยปกติแล้วคนเราจะไม่เห็นว่าความว่างนั้นมีประโยชน์ แต่มักจะเห็นว่าประโยชน์จะเกิดขึ้นจากความมี ความเต็ม เล่าจื๊อเห็นสิ่งที่คนทั่วไปไม่เห็นกัน เล่าจื๊อเห็นว่า ความว่างเปล่านี้สำคัญ

...ล้อรถนั้นประกอบด้วยไม้สามสิบซี่
รวมกันอยู่ที่แกน
วงรอบนอกของล้อและไม้ทั้งสามสิบซี่นั้นคือ ความ “มี”
ศูนย์กลางกลับกลวง คือ ความ “ว่าง”
จากความว่างนี้เอง คุณประโยชน์ของล้อก็เกิดขึ้น
ปั่นดินเหนียวขึ้นเป็นภาชนะ
จากความว่างเปล่าของภาชนะนี้เอง
คุณประโยชน์ของภาชนะก็เกิดขึ้น
เราได้ใช้ประโยชน์จากความมี
และได้รับคุณประโยชน์จากความว่าง... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 68)

4. เต่าอยู่ในสรรพสิ่ง

เต่ามีอยู่ทุกหนทุกแห่งและทุกสิ่งทุกอย่างก็คือเต่า ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงระบุว่า เต่าแทรกซึมไปทุกแห่งหน ส่วนจวงจื๊อนั้นระบุว่า สรรพสิ่งนั้นมีเต่าอยู่ทั้งสิ้น

บทที่ 34

“เต่าอันยิ่งใหญ่ในน้ำไหลบ่าท่วมทันไปทุกแห่งหน
เหมือนกับสายน้ำอาจไหลไปทางซ้ายหรือทางขวา
สรรพสิ่งอุบัติขึ้นจากเต่า
จึงไม่มีสิ่งใดอาจฝ่าฝืนเต่าได้... (พจนานุกรมคันถุสส, 2521: 115)

เต่าที่มีอยู่ในคนนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่าเหมือนกับ “อาตมัน” ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อาตมันนี้ก็เป็นส่วนแยกย่อยของพรหมัน อาตมันคือพรหมันในคนซึ่งเหมือนกับเต่า เต่าในสรรพสิ่ง (เต่าเล็ก) นี่เป็นส่วนย่อยของเต่า (ใหญ่) ทั้งสองคือสิ่งเดียวกัน เหตุการณ์สนทนาระหว่างจวงจื๊อกับ ตังกัวยจื๊อชี้ให้เห็นว่าเต่าอยู่ในสรรพสิ่ง

ครั้งหนึ่งมีนักปรัชญาคนหนึ่งชื่อ ตังกัวยจื๊อ ถามจวงจื๊อว่า

“สิ่งที่เรียกว่าเต่าอยู่ที่ไหน?” จวงจื๊อตอบว่า

“ไม่มีที่ไหนที่จะไม่มีเต่าอยู่”

ถาม “ขอให้ชี้สถานะของมันออกซักๆหน่อย”

ตอบ “เต่าอยู่ที่ด้ามค”

ถาม “ทำไมของสูงอย่างนั้นจึงไปอยู่กับแคร่จกาน?”

ตอบ “เต่าอยู่ที่ต้นพีชในนา”

ตอบ “ฮ่าว ยิ่งตอบก็ยิ่งต่ำลงไปอีก เต่าอยู่ที่ไหนกันแน่?”

ตอบ “เต่าอยู่ที่กระเบื้องอิฐปูน”

ถาม “แล้วกัน ว่าเป็นเล่นไปได้ ตอบมาจริงๆสักทีเถอะนะ”

ตอบ “เต่าอยู่ที่อุจจาระปีศาจวะ” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2544: 171)

บทสนทนาข้างต้นนี้ นอกจากต้องการจะชี้ให้เห็นว่า จงจี้ต้องการจะบอกดังท้วงจี้ว่า เต่าแทรกซึมอยู่ในสรรพสิ่งไม่ว่าแม้แต่สิ่งที่มีมนุษย์เห็นว่าเป็นสิ่งน่าขยะแขยงหรือต่ำต้อยนั้น แต่จงจี้ยังสอดแทรกการสอนโดยที่ไม่ได้พูดตรงๆ ไว้อีกด้วย เป็นไปได้ว่าจงจี้ต้องการให้ตั้งท้วงจี้ก้าวข้ามความรู้สึกแบ่งแยกความสูง ต่ำ อันเป็นทวิภาวะที่ขัดขวางการเห็นแจ้งในเต่า

ลักษณะของเต่าทั้งสี่ข้อคือ เป็นสภาวะ เป็นบ่อเกิดสรรพสิ่ง วางเปล่าและอยู่ในสรรพสิ่ง ทำให้เต่าเป็นสิ่งหนึ่งในทางอภิปรัชญาที่เป็นสิ่งจริงแท้สูงสุดสิ่งเดียว มีอยู่ก่อนสิ่งอื่นใดๆ ลักษณะของเต่านั้นไม่เหมือนพระเจ้าของศาสนาในกลุ่มเอกเทวนิยม เต่าและพระเจ้าแม้เป็นปฐมเหตุ (The First Cause) เหมือนกันแต่เต่านั้นไม่มีลักษณะของความเป็นบุคคลใดๆ เต่าไม่มีอารมณ์ความรู้สึกเหมือนกับมนุษย์ อย่างไรก็ตามเต่านั้นคล้ายกับพระเจ้าในทางปรัชญามากกว่า คือ เป็นสาเหตุแรกสุดเป็นปฐม เป็นเอก รวมถึงเป็นคำตอบของคำถามต่างๆ ที่ไม่สามารถอธิบายได้

หนึ่งลักษณะของเต่านั้นคล้ายกับพรหมันของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาก วิชา ศักยาภินันท์ (2549) กล่าวว่า พรหมัน คือ วิญญาณสากล มีภาวะนิรันดร์ ดำรงอยู่ด้วยตัวเอง ปราศจากรูปร่าง เป็นอสสาร ไม่เกิด ไม่ถูกสร้างโดยสิ่งอื่นใด ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดจบ แทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งในเทพเจ้า ในสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ทุกสิ่งในจักรวาลมาจากพรหมันและในที่สุดจะกลับไปสู่พรหมัน

เต่านั้นเหมือนพรหมันคือ เป็นอสสาร ไม่มีจุดเริ่มต้นจุดสิ้นสุด มีสภาพที่ยั่งยืนถาวรนิรันดร์ และยังแทรกซึมอยู่ในสรรพสิ่ง จุดมุ่งหมายของปรัชญาเต่าและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือการกลับไปหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งสูงสุดซึ่งก็คือเต่าและพรหมัน

ญาณวิทยาในปรัชญาเต่า

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ คือการแสวงหาว่าจะรู้ความจริงได้อย่างไร? ด้วยวิธีการใด? ทฤษฎีความรู้ของตะวันตกแบ่งออกได้เป็นสี่กลุ่ม คือ กลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม กลุ่มที่เชื่อในเหตุผลและประสบการณ์และกลุ่มที่ไม่เชื่อทั้งในเหตุผลและประสบการณ์ กลุ่มเหตุผลนิยมเชื่อว่า การใช้ความคิด การใช้เหตุผลนำมาซึ่งความรู้ที่แท้จริง ส่วนกลุ่มประสบการณ์นิยมเชื่อมั่นในความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัสทั้งห้า

ปรัชญาเต๋าไม่ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัส ไม่ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากตรรกะและเหตุผล แต่จำเป็นที่จะต้องก้าวข้ามมันไป เพราะประสาทสัมผัสและเหตุผลต่างก็มีข้อจำกัดในตัวเองทั้งสิ้น ข้อจำกัดของประสาทสัมผัสคือไม่สามารถเห็น ได้ยิน รับรู้สิ่งที่ป็นอสมารได้โดยเฉพาะเต๋า

...จ้องมอง แต่มีอาจเห็น นี่เรียกว่า ไร้รูป

สดับฟัง แต่มีอาจได้ยิน นี่เรียกว่า ไร้เสียง

ไขว่คว้า แต่มีอาจจับต้อง นี่เรียกว่า ไร้ตัวตน... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 74)

ส่วนตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดของเหตุผลและตรรกะ ที่อ้างถึงกันมากก็คือ เหตุการณ์ที่จวงจื๊อสนทนากับฮุยจื๊อที่ริมน้ำหา

จวงจื๊อกับฮุยจื๊อ กำลังเดินเล่นริมฝั่งแม่น้ำหา

จวงจื๊อกล่าวขึ้นมว่า “ดูปลาชิวโน่นสิ มันแหวกว่ายไปมาตามใจชอบ นี่คือนิ่งที่ปลาชอบจริงๆ”

ฮุยจื๊อตอบว่า “ท่านมิใช่ปลา ท่านรู้ได้อย่างไรว่าปลาชอบอะไร”

จวงจื๊อตอบกลับว่า “ท่านมิใช่เรา ท่านรู้ได้อย่างไรว่าเราไม่รู้ว่าปลาชอบอะไร”

ฮุยจื๊อตอบว่า “เรามีใช่ท่าน เราย่อมไม่รู้ว่าท่านรู้อะไร แต่ในขณะที่เดียวกัน ท่านก็มีใช่ปลา อย่างแน่นอน ซึ่งย่อมพิสูจน์ว่าท่านก็ไม่ว่าปลาชอบอะไร”

จวงจื๊อตอบกลับไปว่า “เรากลับไปทำคำถามเดิมของท่านดีกว่า ท่านถามเราว่าเรารู้ได้อย่างไรว่าปลาชอบอะไร ดังนั้นแสดงว่าท่านรู้อยู่แล้วว่าเรารู้ เมื่อท่านตั้งคำถามนั้นเรารู้ได้โดยการยืนอยู่ที่นั่น ที่ริมฝั่งน้ำหา” (สุวรรณา สถาอนันท์, 2539: 136)

จากบทสนทนาข้างต้นจะเห็นว่า ตรรกะที่ฮุยจื๊อถามจวงจื๊อว่าจวงจื๊อรู้ได้อย่างไรนั้นกลับเป็นตรรกะที่ย้อนเข้าหาฮุยจื๊อเอง คือฮุยจื๊อรู้ได้อย่างไรว่าจวงจื๊อไม่รู้เพราะฮุยจื๊อไม่ใช่จวงจื๊อ ตรงจุดนี้ถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนของการใช้ตรรกะ เพราะตรรกะเองก็แข็งตัวของตรรกะเองตั้งแต่ต้นแล้ว อย่างไรก็ตามเหตุผลและตรรกะก็ยังมีจุดอ่อนสำคัญที่สุดคือ เหตุผลและตรรกะไม่สามารถอธิบายสิ่งที่ป็นนามธรรมได้โดยเฉพาะอารมณ์ต่างๆของมนุษย์ เช่น การแสดงให้ถึงถึงความทุกข์ นั้นการพูดอธิบายถึงความหมายของ “ความทุกข์” นั้นไม่มีคุณค่าเท่ากับ การทำให้เกิดความรู้สึก “ทุกข์”

เนื่องจากข้อจำกัดของทั้งประสาทสัมผัสและเหตุผล จึงทำให้ปรัชญาเต๋าใช้วิธีการอื่นในการแสวงหาความจริง ปรัชญาเต๋าใช้วิธีการเดียวกันกับศาสนาหรือลัทธิอื่นๆ ซึ่งก็คือการใช้วิถีทางของศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิต การปฏิบัติธรรม การทำสมาธิ เป็นต้น มีข้อความในคัมภีร์เต๋าดูเผื่อจื๊อที่บอกวิธีการดังกล่าว เช่นในบทที่ 47 ว่า

...โดยมิได้ย่างก้าวออกนอกประตู
ก็อาจรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในโลก
โดยมิได้มองออกนอกหน้าต่าง
ก็อาจเห็นเต๋าแห่งสรวงสวรรค์
ยังเดินทางแสวงหาไกลออกไปเท่าใด
ยิ่งรู้เนือยลงเท่านั้น
ดังนั้นปราชญ์อาจรู้โดยมิต้องเดินทาง
อาจเข้าใจโดยมิต้องมองเห็น
อาจสัมผัสผลลัพธ์โดยมิต้องกระทำ... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 143)

ปรัชญาเต๋าเห็นว่าการเห็นแจ้งในเต๋านั้นเป็นการเห็นแจ้งจากภายในตน ดังนั้นจึงเป็นการสูญเสียพลังที่จะไปแสวงหาเต๋าจกสิ่งภายนอก ความรู้จากภายนอกยิ่งรู้มากก็จะยิ่งรู้ความจริงน้อยลง ด้วยเหตุนี้ปรัชญาเต๋าก็ปฏิเสธการศึกษาหาความรู้ การศึกษาที่มีลักษณะที่เป็นการสะสมรวบรวมความรู้ นั้นล้วนมุ่งส่งเสริมแต่ความรู้ภายนอก ซึ่งเป็นความรู้ที่มีเอาไว้ใช้สนองกิเลสสนองตัณหาและส่งเสริมอัตตาให้พอกพูนหนาแน่นยิ่งขึ้น นอกจากนี้ปรัชญาเต๋ายังเห็นว่ายิ่งรู้มากเก่งมากก็ยิ่งคดโกงกัน เอาเปรียบกันอย่างซับซ้อนมากขึ้นเป็นเงาตามตัว หนึ่งในคัมภีร์เต๋าดูเผื่อจื๊อบทที่ 12 ได้ระบุถึงสิ่งที่เป็นเปลือกและสิ่งที่เป็นแก่นของปราชญ์ผู้เฝ้หาเต๋าวัวว่า

...สีทั้งห้า ทำให้ดวงตาพร่ามัว
เสียงทั้งห้า ทำให้โสตประสาทเลอะเลือน
รสทั้งห้า ทำให้ลิ้นชาค้าน
การพนันและการล่าสัตว์ ทำให้จิตใจของคนขุ่นหมอง
ของมีราคาและหาขาย ทำให้เกิดอันตรายแก่ความประพฤติของผู้คน
ดังนั้นปราชญ์จึงกระทำการ เพียงเพื่อให้ท้องอืดเท่านั้น
มิใช่เพื่อความสำเร็จของ ตา หู และลิ้น

ท่านละเลยในรูปแบบอันเป็นเปลือก

หันมาเอาใจใส่ในแก่นแท้... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 70)

คัมภีร์เต๋าเต๋อจิง ไม่ได้ระบุวิธีการบรรลุเต๋อไว้มากนัก แต่ในคัมภีร์จวงจื๊อมีอยู่หลายแห่งที่แสดงถึงวิธีการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การชำระจิต การนั่งแล้วลืมส้น การเข้าถึงเต๋อ เป็นต้น

...เหยียนหฺยถามว่า

การชำระจิต เป็นฉันใดเล่า

ขงจื๊อ(ขงจื๊อ)ตอบว่า

จะต้องวางปณิธานมุ่งเป็นหนึ่ง

อย่าฟังโดยใช้หู แต่ให้ฟังโดยใช้จิต

อย่าฟังโดยใช้จิต แต่ให้ฟังโดยใช้พลังปราณ

อย่าฟังมาหยุดสั่นที่หู และจิตมาหยุดสั่นเมื่อสัมผัสรู้สึก

แต่ปราณนั้นจักเป็นสัจญญภาวะที่รอคอยสรรพสิ่งอยู่

มีแต่เต๋าท่านั้นที่จะมารวมกับสัจญญภาวะ

และสัจญญภาวะนั้นก็คือการชำระจิตนั่นแล... (ปกรณ์ ลิ้มปณฺสรณ์, 2548: 71)

...ปิดกั้นผัสสะและความคิดคำนึงทั้งปวง

หลีกออกจากกายรูปและขจัดการรับรู้

ประสานเป็นหนึ่งเดียวกับความแข็งแกร่งตลอด

นี่แลเรียกว่าการนั่งและลืมส้น... (ปกรณ์ ลิ้มปณฺสรณ์, 2548: 143)

การชำระจิตในคัมภีร์จวงจื๊อนั้นเริ่มจากการมีความเห็นที่ถูกต้องก่อน จากประโยคที่ขงจื๊อพูดว่า “วางปณิธานมุ่งเป็นหนึ่ง” นี่คือนสิ่งที่ปรัชญาเต๋าเห็นว่าเป็นการเข้าใจความจริง ซึ่งก็คือการเข้าใจว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นหนึ่งเดียว การเห็นเช่นนี้เป็นความเห็นที่เป็น “สัมมาทิฐิ” ในปรัชญาเต๋า อย่างไรก็ตาม ประโยคที่ว่า “วางปณิธานมุ่งเป็นหนึ่ง” นี้ตีความได้สองอย่าง อย่างแรกคือ มีปณิธานที่แน่วแน่และมุ่งมั่นที่จะเป็นเอกภาพกับสรรพสิ่ง กับอย่างที่สองคือ ละวางจากปณิธาน ความยึดมั่นที่จะบรรลุความเป็นเอกภาพกับสรรพสิ่ง ลงเสีย เนื่องจากเป็นความกำกวมของภาษาไทยเอง ดังนั้นการตีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาจากต้นฉบับในภาษาจีน บวกกับความเข้าใจจวงจื๊ออย่างลึกซึ้ง จึงจะตีความได้อย่างถูกต้องตามความตั้งใจของจวงจื๊อที่เจตนาจะสื่อออกมา

การฟังโดยใช้ “ปราชญ์” ที่ปรากฏในบทสนทนานี้ ยากแก่การวิเคราะห์ว่าคืออะไรกันแน่ เนื่องจากปราชญ์เป็นคำลึกลับซึ่งที่สามารถตีความหมายได้ต่าง ๆ นานา อีกทั้งปราชญ์ในปรัชญาเต๋ายังเป็นบางสิ่งบางอย่างอันเป็นนามธรรมที่ซับซ้อนมากกว่าจิตเสียอีก ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะสกัดคัดกรองออกมาเป็นวิธีการปฏิบัติได้สำหรับบทสนทนาบทนี้ เช่น ไรท์ตีความในประโยคต่อมาที่ว่า “ปิดกั้นผัสสะและความคิด” “การจัดการรับรู้” นี้คล้ายกับการปฏิบัติสมถกรรมฐานในพุทธศาสนา ซึ่งผลจากการปฏิบัตินี้จะได้อะไรซึ่ง “ฉาน” อันเป็นความนิ่ง เงียบ สงบ ไม่มีการคิดปรุงแต่งใดๆทั้งสิ้น ซึ่งในคัมภีร์จวงจื๊อเรียกว่า “การนั่งและลืมสิ้น”

การนั่งและลืมสิ้นของจวงจื๊อนี้ยากที่จะบอกว่าอยู่ในระดับขั้นตอนใดของการปฏิบัติสมถกรรมฐานในพุทธศาสนา เนื่องจากไม่มีการระบุไว้อย่างละเอียด เช่น ไรท์ตี ในคัมภีร์จวงจื๊อมีประโยคอื่นๆที่ระบุถึงวิธีการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเต๋าวัว เช่น

...ปล่อยจิตของเจ้าให้ท่องไปในท่ามกลางความธรรมดา
 สรรวมสังขารไว้ในนิ่งสงบ
 ดำเนินตามครรลองธรรมชาติโดยปราศจากอึดตา
 แล้วได้หลักก็จักเป็นดังถูกครองไว้โดยเรียบร้อยดีแล้ว... (ปกรณัม ลิมปุนสุรณัม, 2548: 148)

...ฝึกความไม่คิด เข้าสมาธิโดยปราศจากวิธี
 นี่แหละคือขั้นแรกแห่งการเข้าถึงเต๋า
 ไม่อยู่ในที่ใด ไม่พักอยู่ในอะไร
 นี่แหละคือขั้นแรกแห่งการเข้าถึงเต๋า
 ไม่เริ่มจากอะไร ไม่เดินตามทางใด
 นี่แหละคือขั้นแรกแห่งการเข้าถึงเต๋า... (ส. ศิวรักษ์, 2518: 206)

...ประการแรก คุมร่างกาย
 และอายตนะทั้งหมดไว้ให้ได้
 แล้วค่อยควบคุมจิตไว้
 เข้าสู่ความเป็นหนึ่งเดียว
 ถึงขั้นนี้แล้วฟ้าจะลงมาบรรสานสอดคล้อง
 เป็นความหนึ่งเดียวกับท่าน
 ชีวิตของท่านก็จะเปล่งปลั่ง

ท่านจะได้พักอยู่ในเต้า

ท่านจะมีลักษณะเรียบง่าย

ดังลูกโคแรกเกิด

ท่านจะโชคดียิ่งขนาดที่ไม่รู้ว่า

เหตุแห่งการเป็นเช่นนั้นมาแต่ใด... (ส. ศิวรักษ์, 2518: 209)

จะเห็นว่าข้อมูลอันเกี่ยวกับวิธีการประพฤติปฏิบัติเพื่อการบรรลุเต้านั้น ในคัมภีร์เต้าเล่มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์เต้าเต๋อจิง คัมภีร์จวงจื๊อ และคัมภีร์เลี้ยวจื๊อ ต่างก็อธิบายไว้ในลักษณะที่ไม่เจาะลงลึกถึงรายละเอียดแต่จะบอกถึงลักษณะภาพรวมเท่านั้น เช่นคำที่ว่า เข้าสมาธิโดยปราศจากวิธี ซึ่ง คำๆ นี้ไม่มีการอธิบายรายละเอียดว่าหมายความว่าอะไร? เป็นสมาธิแบบใด? และการปราศจากวิธีนี้ทำอย่างไร? การไม่เจาะจงโดยละเอียดนี้ทำให้การประพฤติปฏิบัติตามนั้นเป็นเรื่องยาก เช่นไรก็ดี นี่อาจจะเป็นลีลาของปรัชญาเต้าเองก็เป็นได้ เนื่องจากปรัชญาเต้าเป็นปรัชญาที่เน้นความง่ายไม่ซับซ้อน เน้นความไม่คิดมากกว่าความคิด ไม่พูดมาก พูดสั้นๆ หรืออาจไม่พูดเลยที่พูดเพราะจำเป็นต้องพูด เพราะปรัชญาเต้าเห็นว่า “ผู้รู้ไม่พูด ผู้พูดไม่รู้”

กล่าวโดยสรุป การบรรลุเห็นแจ้งในเต้านั้น ปรัชญาเต้ามีวิธีการปฏิบัติคล้ายกับศาสนาอื่นๆ ในตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นพุทธหรือพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งก็คือการทำสมาธิ การปฏิบัติกรรมฐานต่างๆ อันเป็นกระบวนการฝึกฝนทางจิตให้จิตมีความนิ่งสงบ ละเอียด อันเป็นบ่อเกิดของพลังปัญญาในการพิจารณาสังขารในโลก เพียงแต่เมธีเต้าที่สำคัญต่างกล่าวถึงวิธีการปฏิบัติไว้น้อยมาก ในคัมภีร์เต้าเต๋อจิงอันเป็นคัมภีร์หลักของปรัชญาเต้านั้นกล่าวไว้น้อยมาก ส่วนในคัมภีร์จวงจื๊อแม้จะระบุไว้หลายแห่งแต่ก็ไม่เจาะจงรายละเอียดไว้ อย่างไรก็ตามมีสานุศิษย์เต้ามากมายในรุ่นต่อๆ มาได้แต่งคัมภีร์เกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิเต้าไว้โดยละเอียด ซึ่งเนื้อหาโดยสรุปแล้ววิธีการก็คล้ายกับวิธีการทำสมาธิในศาสนาอื่นๆ เช่น การพิจารณาลมหายใจ การพิจารณาอริยาบทต่างๆ ของร่างกาย การพิจารณาการเคลื่อนไหว เป็นต้น

จริยศาสตร์ในปรัชญาเต้า

จริยศาสตร์ คือวิชาว่าด้วยการประเมินค่าความประพฤติ เป็นการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ทางด้านคุณค่า เพื่อที่จะตัดสินได้ว่าเป็นพฤติกรรมที่ดีหรือเลว ถูกหรือผิด (ดวงดาว กิรติกานนท์ , 2546: 75) จากคำนิยามของจริยศาสตร์ข้างต้นนี้ทำให้ปรัชญาเต้าไม่มีจริยศาสตร์เพราะปรัชญาเต้ามี

ท่าที่ที่ปฏิเสธจริยศาสตร์ในความหมายนี้อย่างชัดเจน ดังตัวอย่างของขงจื้อซึ่งเป็นนักคุณธรรม จริยธรรมที่ยิ่งใหญ่ของจีนก็ยังคงถูกปรัชญาเต๋านำมาเล่นล้ออยู่บ่อยๆ นอกจากนี้แล้ว ครั้งหนึ่งคราวที่ เล่าจื๊อพบบขงจื้อ เล่าจื๊อได้พูดไว้ว่า

“ที่ท่านพูดถึงความรักและความยุติธรรมนั้นล้วนเป็นสิ่งไร้สาระ ความพยายามของท่านที่จะอธิบายถึงสิ่งนั้นเป็นการฝืนต่อสัจจะ ด้วยท่านไม่รู้เรื่องราวเหล่านั้นเลย คูฟ้าและดินชิ ฟ้าและดิน เคยพูดถึงวิถีแห่งความเป็นไปที่ดำรงอยู่ทุกวันคนโง่ ทั้งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เคยพูดถึงการส่องแสงสว่างให้แก่โลกโง่ เต๋าแห่งฟ้านั้นดำเนินไปตามวิถีแห่งธรรมชาติโดยไม่เข้ายุ่งเกี่ยว จัดขวาง จงปล่อยมนุษย์ไว้ตามวิถีทางของเขาเองเถิด” (พจนานุกรม, 2521: 213)

ปรัชญาเต๋ามีท่าที่ปฏิเสธจริยธรรมอย่างชัดเจนดังนั้นหลักจริยศาสตร์จึงหาไม่ได้ในปรัชญาเต๋า อย่างไรก็ตามก็ตีหากจริยศาสตร์ในความหมายที่ว่าเป็น “แนวทางที่ควรประพฤติปฏิบัติตาม” แล้ว ปรัชญาเต๋าก็มีจริยศาสตร์

จริยศาสตร์ในความหมายที่ว่า เป็นแนวทางที่ควรปฏิบัติ นั้น จริยศาสตร์ของเต๋าก็คือแนวทาง เพื่อเข้าถึงเต๋าซึ่งเป็นความจริงสูงสุด ปรัชญาเต๋ามักกล่าวสอนให้ทำความดี ให้ละเว้นความชั่ว ปรัชญาเต๋ามักวิพากษ์วิจารณ์ว่าอะไรผิดอะไรถูกอะไรคือสิ่งดีอะไรคือสิ่งไม่ดี แต่ปรัชญาเต๋าสอนให้ผู้คนเข้าถึงความจริง เข้าใจธรรมชาติ เข้าใจชีวิต เข้าใจความเป็นจริงที่อยู่เบื้องหลังคุณค่าและความดี ความงามต่างๆ

สรุปแล้วจริยศาสตร์ในความหมายของปรัชญาตะวันตกที่ประเมินถึง “คุณค่า” นั้น ปรัชญาเต๋าก็ไม่มี แต่หากเป็นจริยศาสตร์ในความหมายที่ว่า “สิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติ” แล้วปรัชญาเต๋าก็มี ซึ่งก็คือแนวทางประพฤติปฏิบัติหรือวิถีแห่งเต๋านั้นเอง ผู้วิจัยแบ่งหลักจริยศาสตร์ในปรัชญาเต๋าวี เป็นหัวข้อย่อยดังนี้

- 1.พลังเชิงอ่อน
- 2.ตรรกะสวนกลับ
- 3.อหิวา
- 4.อุ้งเหว

พลังเชิงอ่อน

พลังเชิงอ่อนคือพลังที่แสดงออกมาในรูปความอ่อน ความน้อม ถ่อม โสลด เลื้อย จืดชืด ยืดหยุ่น คล้อยตาม ฯลฯ สิ่งตรงข้ามกับพลังเชิงอ่อนคือพลังเชิงแข็ง ซึ่งแสดงออกด้วยความแข็งแกร่ง รุนแรง ว่องไว เผ็ดร้อน มีชีวิตชีวา ฯลฯ คัมภีร์เต๋าเต๋อจิงเป็นคัมภีร์ที่ให้คำกับพลังเชิงอ่อน ความในคัมภีร์หลายต่อหลายแห่งเชิดชูและสนับสนุนให้ใช้พลังเชิงอ่อน ถ้าจื๊อเห็นว่าพลังเชิงอ่อนเป็นพลังแห่งชีวิต เป็นพลังที่อยู่สูงส่งกว่าพลังเชิงแข็ง ความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงระบุว่า

บทที่ 76

...เมื่อคนเกิดมาใหม่ๆ นั้นร่างกายมักอ่อนนุ่ม
เมื่อตายกลับแข็งกระด้าง
เมื่อสัตว์และพืชมีชีวิตอยู่มันจะอ่อนหยุ่น
เมื่อตายมันกลับแข็งและแห้ง
ความแข็งกระด้างเป็นคุณลักษณะของความตาย
ความอ่อนนุ่มเป็นคุณลักษณะของชีวิต
ดังนั้น เมื่อกองทัพแข็งแกร่งเกินไป
ก็จะพ่ายในสมรภูมิ
ถ้าดันไม้แข็งแกร่งเกินไป
ก็จะถูกตัดโค่นลง
ความแข็งความกระด้างเป็นของต่ำ
ความอ่อนความนุ่มเป็นของสูง... (พจนานุกรมจีน, 2521: 193)

บทที่ 78

...ไม่มีสิ่งใดจะอ่อนนุ่มไปกว่าน้ำ
แต่ไม่มีสิ่งใดจะยิ่งไปกว่าน้ำ
ในการมีชัยเหนือสิ่งที่แข็ง
นับว่าไม่อาจหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบ
ไม่อาจหาสิ่งใดมาทดแทน

ความอ่อนแอมีชัยต่อความแข็งแรง
 ความอ่อนโยนมีชัยต่อความแข็งแกร่ง
 ไม่มีใครที่ไม่รู้
 แต่ไม่มีใครที่ปฏิบัติ
 ดังนั้นปราชญ์จึงกล่าวไว้ว่า
 ผู้ที่สามารถทนรับการใส่ร้ายของโลกได้
 สมควรที่จะเป็นผู้ดูแลรักษาอาณาจักร
 ที่ทนแบกรับบาปโทษของโลกไว้ได้
 สมควรเป็นกษัตริย์ปกครองโลก
 คำพูดที่ตรงไปตรงมานั้น
 คุณล้ายเป็นคำที่บิดเบี้ยวและเป็นคำเท็จ... (พจนานุกรมสันติ, 2521: 196)

พลังเชิงอ่อนเป็นพลังที่ซ่อนพลังเอาไว้ ไม่แสดงพลังออกมา เหมือนกับคนเก่งแต่ไม่แสดงออก พลังเชิงอ่อนยังมีความยืดหยุ่นไหลลื่นและแปรเปลี่ยนได้ คุณสมบัติเหล่านี้ถือเป็นความแข็งแกร่งภายใน ซึ่งไม่แสดงออกมาให้เห็นภายนอก ความแข็งแกร่งภายในนี้อาจเป็นความแข็งแกร่งที่แท้จริงก็เป็นได้ เพราะไม่ว่าจะเจอกับสถานการณ์ใดก็สามารถปรับตัว เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์นั้นได้ เช่น ต้นไม้ที่มีลำต้นอ่อนเมื่อเจอลมพายุก็ลู่ไปตามลมยืดหยุ่น โกงงอไม่หัก โคนลง ผิดกับต้นไม้ที่มีลำต้นที่แข็งแรง ซึ่งไม่ลู่ไปตามลมแต่ต้านลม และหากต้านทานไม่ไหวก็โค่นลง ตัวอย่างของต้นไม้ที่สะท้อนให้เห็นว่าความแข็งแกร่งภายในนี้ดูแข็งแรง ทรงพลังก็จริงแต่กลับไม่ทนทาน ผิดกับความแข็งแกร่งภายในที่ดูภายนอกนั้น นุ่มนวล อ่อนโยน แต่กลับซ่อนพลังที่แข็งแกร่งไว้ ซึ่งก็คือ ความทนทานที่มาจากความยืดหยุ่นอันแปรเปลี่ยนได้ตลอดเวลา

ถ้าจะเห็นว่าพลังเชิงอ่อนนี้เป็นความลับในการดำรงอยู่ การกระทำการใดก็ตามหากใช้พลังเชิงอ่อนนี้ย่อมสำเร็จผล กลับกันหากใช้พลังเชิงแข็งเข้าจัดการแล้วย่อมไม่สำเร็จผล อย่างไรก็ตาม คัมภีร์จวงจื่อไม่ได้เน้นหนักในเรื่องพลังเชิงอ่อนเหมือนกับคัมภีร์เต๋าแต่อย่างใดนัก

ตรรกะสวนกลับ

ตรรกะสวนกลับเป็นลีลาการใช้ตรรกะที่เห็นได้มากในปรัชญาเต๋า หลักการของตรรกะสวนกลับก็คือ เมื่อประกอบกรรมหรือกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกลับกลายเป็นสิ่งที่อยู่

ตรงข้ามกัน เช่น ไม่ไอ้อวดจึงมีชื่อเสียง ผู้พูดไม่รู้ผู้รู้ไม่พูด หากจับยึดจะสิ้นหลุด ยิ่งแสวงหา ยิ่งไม่พบ เป็นต้น ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงมีอยู่หลายบท ที่แสดงลีลาของตรรกะสวนกลับ เช่น

บทที่ 7

...ฟ้ามีอายุยาวนาน ดินมีอายุยาวนาน
เหตุเพราะฟ้าและดินมิได้ดำรงอยู่เพื่อตนเอง
จึงอาจอยู่ได้คงทน
ดังนั้นปราชญ์ย่อมตั้งตนอยู่รู้้งท้าย
และก็จะกลับกลายเป็นหน้าสุด
ละเลยตนเอง แต่กลับมีชีวิตอยู่ได้ด้วยดี
เพราะปราชญ์มิได้อยู่เพื่อตนเองหรือมิใช่ตัวตนของท่าน
จึงถึงซึ่งความสมบูรณ์... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 62)

บทที่ 22

...ยอมเป็นผู้ต่ำต้อยจึงรักษาตนไว้ได้
ยอมงอจึงกลับตรงได้
ยอมว่างเปล่าจึงเต็มได้
ยอมแก่จึงกลับใหม่ผู้มีน้อยก็จะได้รับ
ผู้มีมากจะถูกลดทอน
ดังนั้นปราชญ์ย่อมรักษาความเป็นหนึ่งเดียวไว้
ท่านจึงกลายเป็นแบบอย่างของโลก
ท่านมิได้แสดงตนให้ปรากฏ ความรุ่งโรจน์ของท่านกลับปรากฏขึ้น
ท่านมิได้ผยองลำพอง ชื่อเสียงของท่านกลับลือเลื่อง
ท่านมิได้ไอ้อวดตน ประชาชนกลับไว้วางใจ
ท่านมิได้ภาคภูมิใจ แต่กลับได้เป็นผู้นำของประชาชน... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 89)

บทที่ 81

...คำจริงนั้นฟังดูไม่ไผ่เพราะ คำที่ไผ่เพราะไม่มีความจริง
 คนดีไม่ได้พิสูจน์โดยการถกเถียง
 คนดีไม่ได้พิสูจน์โดยการถกเถียง (ความในคัมภีร์นั้นซ้ำกัน)
 คนที่ถกเถียงเก่งไม่ใช่คนดี
 คนฉลาดไม่รู้มาก คนที่รู้มากไม่ฉลาด
 ปราชญ์ย่อมไม่สะสมเพิ่มพูนเพื่อตนเอง
 ชีวิตของท่านมีอยู่เพื่อผู้อื่น แต่ท่านกลับยิ่งร่ำรวยขึ้น
 ท่านให้บริจาคนแก่ผู้อื่น แต่ท่านยังมีขึ้นทับทวี
 วิถีแห่งเต้านั้น มีแต่คุณไม่เคยให้โทษ
 วิถีแห่งปราชญ์นั้น มีแต่ก่อปรกจิให้สำเร็จ
 โดยไม่แก่งแย่งแข่งขัน... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 200)

นอกจากเป็นเรื่องเกี่ยวกับการประพจน์ปฏิบัติแล้วตรรกะสวนกลับนี้ถูกนำไปใช้เป็นศิลปะในการปกครองเช่นกัน

บทที่ 58

...เมื่อรัฐบาลเกียจคร้านและโง่เขลา
 ราษฎรก็มีความสุขและรุ่งเรือง
 เมื่อรัฐบาลฉลาดและเข้มงวด
 ราษฎรจะไม่ได้ได้รับความพอใจ และความสงบสุข
 หายนะคือหนทางของโซคลาก
 โซคลากคือสิ่งปกปิดของหายนะ
 ใครจะรู้ผลในบั้นปลายของมัน
 เพราะมันไม่เคยมีหลักที่แน่นอน
 ใครจะรู้ถึงคุณลักษณะของรัฐบาลที่ดี
 อาจเป็นได้ด้วยการไม่เข้ายุ่งเกี่ยวขัดขวาง
 มิฉะนั้นธรรมะก็จะกลายเป็นเล่ห์หลวง

ความดีก็จะกลายเป็นความชั่ว ผู้คนโง่งมในสิ่งเหล่านี้มานานแล้ว...

(พจนา จันทรสันติ, 2521: 162)

ประโยชน์ของตรรกะสวนกลับนี้มีหลายอย่างขึ้นอยู่กับสถานการณ์ การใช้ตรรกะสวนกลับบางสถานการณ์นั้นเพื่อให้รู้จักความไม่ประมาท ไม่เย่อหยิ่งจองหอง หรือบางทีก็ใช้สะกิดว่าสิ่งที่ดูว่าแน่นอนมันอาจไม่แน่นอนก็ได้ วันนี้โชคดีแต่พรุ่งนี้อาจไม่โชคดีอย่างวันนี้ นอกจากตรรกะสวนกลับนี้จะใช้สะกิดใจเตือนไม่ให้เกิดความประมาทแล้ว ตรรกะสวนกลับบางสถานการณ์นั้นใช้เพื่อทำลายรูปแบบ หรือสิ่งที่เราไปยึดไปติด หรืออาจใช้ทำลายตรรกะ เหตุผลที่ดูเหมือนแน่นอน ดังตัวอย่างในคัมภีร์จางจื๊อเรื่อง ประโยชน์ของสิ่งที่ไม่มีประโยชน์

...ผู้จื๊อบอกจางจื๊อว่า

คำสั่งสอนของท่านมีจุดรวมอยู่รอบๆ สิ่งซึ่งหาประโยชน์มิได้
จางจื๊อตอบว่า

ถ้าท่านไม่เห็นคุณค่าของสิ่งซึ่งหาประโยชน์มิได้

ท่านจะเริ่มพูดได้อย่างไรในเรื่องที่นำมาใช้ประโยชน์ได้

เป็นต้นว่าแผ่นดินนี้กว้างใหญ่

แต่มนุษย์ใช้ประโยชน์จากแผ่นดินเพียงไม่กี่นิ้ว

จำเพาะตรงที่เขายืนอยู่เท่านั้น

สมมติว่าเราเอาผืนแผ่นดิน นอกจาก

ที่เหยียบอยู่นั้น ออกไปเสียหมด

รอบๆ ตัวเขา ก็จะเป็นอ่าวใหญ่

ทำให้เขายืนอยู่ท่ามกลางความว่างเปล่า

ไม่มีพื้นที่อันแข็งแรงแต่อย่างใด

นอกไปจากที่เขาวางเท้าไว้เท่านั้น

เขาจะใช้สิ่งที่เขากำลังใช้ได้นี้อยู่ได้นานเท่าไร

ผู้จื๊อกล่าวว่า

ที่ๆ ให้ประโยชน์ ก็จะกลายเป็นไร้ประโยชน์

จางจื๊อจึงสรุปว่า

นี่ย่อมยืนยันถึงความจำเป็นอันยิ่ง

ของสิ่งซึ่งไร้ประโยชน์... (ส. ศิวรักษ์, 2518: 263-264)

อาจเพราะเห็นว่าประโยชน์กับไม่มีประโยชน์นั้นเป็นเพียงมุมมองในแง่เดียวหากปรับเปลี่ยนมุมมองสิ่งนั้นอาจเปลี่ยนก็ได้ เช่นความยากจน แทบทุกคนเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เป็นสิ่งที่ควรผลักออกไป หรือไม่ควรให้มี แต่ความยากจนก็มีอะไรที่ความร่ำรวยไม่มี ความยากจนทำให้คนเราเห็นคุณค่าของสิ่งที่เราใช้ไปในการอุปโภคและบริโภคได้ดีกว่าความร่ำรวย เพราะคนเรามักจะเห็นคุณค่าในสิ่งที่ขาด

อทวิภาวะ

ทวิภาวะ คือแนวความคิดเกี่ยวกับสภาวะที่เป็นคู่ของสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น สูง-ต่ำ ดำ-ขาว มีด-สว่าง เป็นต้น ปรัชญาดั้งเดิมของจีนโบราณนั้นเชื่อว่า หยิน-หยาง เป็นสภาวะของสรรพสิ่งในจักรวาลที่แสดงออกมาเป็นคู่ๆ พลังหยินคือ พลังฝ่ายลบ พลังหยางคือ พลังฝ่ายบวก โดยปรัชญาดั้งเดิมของจีนโบราณใช้ความรู้เหล่านี้ในการพยากรณ์ หรือทำนายเท่านั้น ไม่ได้นำมาใช้ประยุกต์อะไรเกี่ยวกับจิตวิญญาณของมนุษย์ ปรัชญาเต๋าเป็นปรัชญาที่นำหลักการดั้งเดิมนี้นามาประยุกต์ใช้อย่างสร้างสรรค์และมีคุณค่าโดยเฉพาะในทางจิตวิญญาณ แนวความคิดเกี่ยวกับสภาวะที่เป็นคู่นี้กลายมาเป็นแกนความคิดที่สำคัญของปรัชญาเต๋า

ปรัชญาเต๋านำหลักการเรื่องสภาวะที่เป็นคู่นี้มาเชื่อมโยงกับสภาวะรู้แจ้งของมนุษย์ โดยเห็นว่า การบรรลุแจ้งในเต๋านี้จำเป็นต้องก้าวข้ามสภาวะคู่นี้ไป ปรัชญาเต๋าเห็นว่า ตามปกติแล้วคนเรามักจะติดค้างกับสิ่งต่างๆ รอบๆ ตัวเราไม่เป็นบวกก็เป็นลบ หรือชอบกับไม่ชอบ โดยยึดถือรูปแบบนั้นอย่างตายตัว ยกตัวอย่างเช่น เมื่อตาเห็นรูปดอกกุหลาบเราก็ตัดสินว่าดอกกุหลาบนั้นงาม และดอกกุหลาบนั้นก็ส่งผลให้เราเกิดความพึงพอใจ ดอกกุหลาบนั้นสร้างพลังด้านบวกให้กับเรา ในทางกลับกันหากเราเห็นก้อนอุจจาระเราก็ตัดสินมันลงไปว่าไม่งาม มันเป็นสิ่งที่น่าเกลียด และอุจจาระก้อนนั้นก็ทำให้เราเกิดความรู้สึกรังเกียจและสร้างพลังด้านลบให้กับเรา

นอกจากประสาทรับรู้ทางตาแล้ว ประสาทรับรู้ทางหู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทั้งหมดล้วนก่อให้เกิดความพึงพอใจ และไม่พึงพอใจทั้งสิ้น ไฟเพราะ-ไม่ไฟเพราะ อร่อย-ไม่อร่อย หอม-ไม่หอม สบาย-ไม่สบาย ความรู้สึกเหล่านี้ล้วนผูกกับรูปแบบที่ตายตัวไม่เปลี่ยนแปลง เช่น กลิ่นดอกไม้หนึ่งหอมส่วนกลิ่นผายลมหนึ่งเหม็น เสียงดนตรีนั้นน่ารำคาญส่วนเสียงไวโอลินนั้นน่าฟัง เป็นต้น

ปรัชญาเต๋าเห็นว่าการเข้าถึงเต๋านั้นจำเป็นต้องไปให้พ้นจากสภาวะทั้งบวกและลบซึ่งเกิดจากการเปรียบเทียบและการยึดมั่นถือมั่นอย่างตายตัว ดังความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิง บทที่ 2

...เมื่อคนในโลกรู้จักความสวยว่าสวย
ความน่าเกลียดก็อุบัติขึ้น
เมื่อคนในโลกรู้จักความดีว่าดี
ความชั่วก็อุบัติขึ้น
มีกับไม่มี เกิดขึ้นด้วยการรับรู้
ยากกับง่าย เกิดขึ้นด้วยความรู้ลึก
ยาวกับสั้น เกิดขึ้นด้วยการเปรียบเทียบ
สูงกับต่ำ เกิดขึ้นด้วยการเทียบเคียง
เสี่ยงอันตรายกับเสี่ยงสามัญ เกิดขึ้นด้วยการรับฟัง
หน้ากับหลัง เกิดขึ้นด้วยการนึกคิด...

ดังนั้นปราชญ์ย่อม กระทำด้วยการไม่กระทำ
เทศนาด้วยการไม่เอ่ยวาจา
การทำงานทั้งหลายก็สำเร็จลุล่วงลง
ท่านให้ชีวิตแก่สรรพสิ่ง แต่มิได้ถือตัวเป็นเจ้าของ
ประกอบกิจอันยิ่งใหญ่ แต่มิได้ประกาศให้โลกรู้
เหตุที่ท่านไม่ปรารถนาในเกียรติคุณ
เกียรติคุณของท่านจึงดำรงอยู่ไม่สูญสลาย... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 54)

จะเห็นว่า การรับรู้ ความรู้ลึก การเปรียบเทียบ การเทียบเคียง การฟัง การนึกคิด ที่เล่าจื๊อได้อธิบายไว้นั้น ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้สภาวะตรงกันข้ามเกิดขึ้นมา การข้ามไปให้พ้นจากสภาวะแบ่งแยกนี้ด้วยวิธีการกระทำโดยไม่กระทำ ซึ่งก็คือหลักการเรื่อง อู้เหว่ย อันจะกล่าวถึงในเรื่องต่อไป

การข้ามไปพ้นจากสภาวะที่เป็นคู่นี้ จวงจื๊อเป็นคนที่นำหลักการข้ามพ้นทวิภาวะนี้มาใช้อย่างมีชีวิตชีวาและสร้างสรรค์ ในบทนิพนธ์ของจวงจื๊อ มีอยู่หลายบทที่กล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทวิภาวะไว้ ดังเช่น

“...ไม่มีอะไรในได้ห้ำหั่นที่มีขนาดใหญ่กว่าปลายขนในฤดูสารท
จึงแม้มหาบรรพตไท่ซานก็ดูเล็ก
ไม่มีอะไรที่มีอายุวัฒนาว่าทารกที่ตายแต่แรกเกิด
จึงแม้ฝั่งจู่ก็ยังประหนึ่งถึงแก่กาลแต่ยังเยาว์
ฟ้าดินนั้นก่อเกิดมาพร้อมกับตัวข้า
สรรพสิ่งนานากับตัวข้าก็เป็นหนึ่งเดียวกัน... (ปกรณัม ลิมปนูสรณ์, 2548: 39)

...เมื่อไม่เห็นความเป็นตรงกันข้ามของ “นั่น” กับ “นี่”
ก็ย่อมได้ชื่อว่าเข้าถึงแก่นแกนของมรรควิถี (เต๋า)
เมื่อแก่นแกนสถิตอยู่ในวง
ก็อาจสนองต่อสรรพสิ่งได้โดยไร้ขอบเขต... (ปกรณัม ลิมปนูสรณ์, 2548: 31)

ตามปกติแล้วคนเราจะยึดหลักการของเหตุผล ความแน่นอนและสม่ำเสมอของเหตุผล
รวมถึงความแน่นอนของสิ่งที่ประสาทสัมผัสทั้งห้ารับรู้ การนำเสนอสิ่งที่เป็นไปได้ทั้งในเรื่อง
ของเหตุผลและการรับรู้จากประสาทสัมผัสนี้ จวงจื้อมีจุดประสงค์เพื่อต้องการทำลายความคิดที่ยึด
มันและมีรูปแบบที่ตายตัวนี้ลง เป็นการทำลายความคิดที่เป็นคู่ระหว่าง เป็นไปได้และเป็นไปได้
การบรรลุเต๋านั้นต้องละทิ้งความคิดที่เป็นไปได้กับเป็นไปได้ อันเป็นสภาวะคู่นี้ลง และไม่
เพียงสภาวะคู่ๆนี้เท่านั้นแต่ต้องเป็นทุกๆสภาวะคู่ด้วย

นอกจากนี้จวงจื้อมีจุดประสงค์ที่นำหลักการข้ามพ้นทวิภาวะนี้มาใช้อย่างลึกซึ้ง ดังเหตุการณ์ที่
ภรรยาของจวงจื้อมีตายลง ซึ่งมีความว่า

ภรรยาของจวงจื้อมีตายลง สู้จื้อมีไปเคารพศพ พบจวงจื้อมีกำลังนั่งเคาะอ่างพลางร้องเพลงอยู่ จึง
กล่าวเป็นเชิงตำหนิจวงจื้อมีไปว่า

“ภรรยาของท่านสุดสำคัญอยู่เป็นคู่ครองกันมานานนับถึงเพียงนี้ ให้กำเนิดและช่วยดูแลเลี้ยงดู
บุตรชายหญิงมาโดยตลอด บัดนี้เมื่อร่างขราลงจนถึงที่สุดต้องละสังขารไป ท่านไม่ร้องไห้อาลัยก็ยัง
พอทำเนา แต่กลับมาเคาะอ่างนั่งร้องเพลงสำราญเช่นนี้ มิเห็นว่าเป็นการเกินเลยไปบ้างหรือ”
จวงจื้อมีกล่าวว่า “มิใช่เช่นนั้นดอก เมื่อแรกที่ภรรยาเพิ่งสิ้นชีวิต ข้าพเจ้าจะขาดความเศร้าความอาวรณ
ผิดมนุษย์ทั่วไปก็หาไม่ แต่เมื่อได้ใคร่ตรองแล้วจึงเห็นว่า อันตัวเธอ แต่เดิมก็ไม่เคยมีชีวิตอยู่ ไม่
เพียงแต่ไม่มีชีวิตเท่านั้น ยังไม่เคยมีรูปสักร่างมาก่อนอีกด้วย นอกจากนี้ไม่เพียงจะไม่มีสังขารมา

ก่อน ยังไม่เคยมีปณิธานมาก่อนอีกด้วย ในสภาพกึ่งกลางของของความมีอยู่และสุขภาพที่คล
 บันดาลให้เกิดเป็นพลังปรารถนาของดวงจิต จากพลังปรารถนาของจิตก็กลายรูปเป็นสังขารขึ้น จาการูป
 สังขารก็เปลี่ยนเป็นชีวิตตัวตนในที่สุด และมาบัดนี้ ก็เปลี่ยนแปลงไปอีกโดยความตาย การเกิดการ
 ตายหมุนเวียนกันไปเช่นนี้ก็เป็นเช่นดังการหมุนเวียนของฤดูกาลทั้งสี่ ซึ่งเป็นไปตามวัฏจักรของ
 ธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ผู้หนึ่งบรรลุความสงบอยู่ในห้วงแห่งจักรวาล แต่ข้าพเจ้ายังมัวแต่บ้าร้องไห้คร่ำ
 ครวญอยู่เช่นนั้นออกจะเหมือนคนสิ้นปัญญาอยู่ เมื่อคิดได้ดังนี้ข้าพเจ้าจึงหยุด”

(ปกรณัม ลิมปนุสรณ์, 2537: 35-36)

การไม่แบ่งแยกของจวงจื๊อก้าวไปไกลถึงขั้น ไม่แบ่งแยกระหว่างความเป็นและความตายซึ่ง
 อาจถือได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ก็ว่าได้ ความต้องการมีชีวิตอยู่ ความรักตัวกลัวตาย
 เป็นความรู้สึกที่ฝังอยู่ในสัญชาตญาณของสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม การกระทำทุกอย่างมี
 สัญชาตญาณนี้แฝงอยู่ลึกๆ หากจวงจื๊อสามารถที่จะแบ่งแยกสถานะที่มหัศจรรย์ของมนุษย์นี้ได้ สถานะ
 คู่กันนั้นเทียบดูแล้วเป็นสิ่งเล็กน้อยไปเสียทีเดียว เช่น ความชอบ-ความเกลียด ความพอใจ-ความ
 คับข้อง มุทิตา-อิจฉาริษยา ทวิภาวะเหล่านี้เป็นสิ่งที่เทียบกันไม่ได้กับความตายและการมีชีวิตอยู่ แต่
 อารมณ์เป็นคู่ๆ เหล่านี้ก็ทำให้มนุษย์ยึดติดอยู่กับมันอย่างไม่มีทีท่าจะเห็นว่า มันเป็นเพียงอารมณ์อัน
 เกิดจากการคิดยึดในสิ่งที่เป็นคู่ อย่างไรก็ตามหากกล่าวโดยสรุปแล้ว การไม่เปรียบเทียบและการละ
 วางคือสิ่งที่จำเป็นในการข้ามพ้นสถานะที่เป็นคู่นี้

อุห่วย

เป็นหลักการสำคัญของปรัชญาเต๋า “อุห่วย” แปลว่า การไม่กระทำ หากนำคำศัพท์ที่
 ใกล้เคียงกันในทางพระพุทธศาสนานั้นน่าจะตรงกับคำว่า “อกรรม” อุห่วยมีความหมายได้สอง
 แบบคือ การไม่กระทำเลยหรือไม่มีการกระทำ และมีการกระทำแต่เป็นการกระทำที่มีลักษณะ
 แตกต่างออกไปจากการกระทำทั่วไป

1. อุห่วยแบบไม่กระทำ

อุห่วยที่หมายถึงการไม่กระทำอะไรเลยนั้น เล่าจื๊อได้เสนอเอาไว้ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงหลาย
 แห่ง เช่นในบทที่ 3

...มิได้ยกย่องคนฉลาด ประหารราษฎรก็จะไม่แก่งแย่งชิงดี
มิได้ให้คุณค่าแก่สิ่งของที่หายากประหารราษฎรก็จะไม่ลักขโมย
ขจัดตัวตนแห่งความอยาก ดวงใจแห่งประหารราษฎรก็จะบริสุทธิ์

ดังนั้นปราชญ์ย่อมปกครองโดย ทำให้จิตใจของประหารราษฎร ว่าง สะอาด
บำรุงเลี้ยงให้อิ่มหนำ ตัดทอนความทะยานอยาก เสริมสุขภาพแห่งร่างกาย
ความคิดและความปรารถนาของประหารราษฎร
ก็จะถูกชะล้างให้บริสุทธิ์ คนน้อยฉลาดก็มีอาชญาญ เข้ากระทำการทุจริต
ปราชญ์ย่อมปกครองโดยการ ไม่ปกครอง
ดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่าง ก็จะถูกปกครอง
และดำเนินไปอย่างมีระเบียบ... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 56)

หลักการไม่กระทำของเล่าจื๊อนั้นเน้นเป็นพิเศษในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมือง การปกครอง
ดังความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงบทที่ 17 และ 48 ที่ระบุว่า

...ผู้ปกครองที่ดีที่สุดนั้น
ราษฎรเพียงแต่รู้ว่ามิใช่เขาอยู่
ที่ดีรองลงมา ราษฎรรักและยกย่อง
ที่ดีรองลงมา ราษฎรกลัวเกรง
รองลงมาเป็นอันดับสุดท้าย ราษฎรชิงชัง
เมื่อนักปกครองขาดศรัทธาในเต๋า
ก็มักต้องการให้ประชาชนมาศรัทธาในตน
แต่สำหรับนักปกครองที่ยอดเยี่ยมนั้น
เมื่อภารกิจได้สำเร็จลงแล้ว การงานได้ลุล่วงลงแล้ว
ราษฎรต่างพากันภาคภูมิใจและก้องว่า
การงานนั้นล้วนสำเร็จลงด้วยความสามารถของเรา... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 82)

...ผู้ศึกษาความรู้ฝ่ายโลก
ก็จะได้เพิ่มพูนขึ้นทุกวัน
ศึกษาความรู้ฝ่ายเต๋า

ก็จะสูญหายลดน้อยลงทุกวัน
ลดหายไป ลดหายไป
จนถึงภาวะแห่งการไม่กระทำ
และโดยภาวะแห่งการไม่กระทำนี้เอง
ทุกสิ่งทุกอย่างก็ได้อุบัติขึ้น
และสำเร็จเรียบร้อยลง

ผู้เป็นหลักแห่งโลก
ประกอบภคินีโดยการไม่กระทำ
แต่หากเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ
ก็จะไม่มีการใดสำเร็จผลลงได้เลย... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 144)

หลักการหลักการ ไม่กระทำ คือ งดการกระทำและปล่อยให้ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตาม
ธรรมชาติของมันเอง ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการจัดการหรือบริหารอะไรใดๆทั้งสิ้น การเข้าไปยุ่งวุ่นวายหรือไป
จัดการอะไรก็ตาม บางสถานการณ์นั้นกลับเกิดผลเสียมากกว่าผลดี ผู้ปล่อยให้สถานการณ์นั้น
คลี่คลายเองตามธรรมชาติดีกว่า

บทที่ 32

...พึงรู้ว่าเมื่อใดถึงเวลาควรหยุด
หยุดอะไรเล่า
หยุดความวุ่นวายความสับสน
หยุดความยุ่งยากซับซ้อน
หยุดความเปรื่องปราด
หยุดความเจริญในทางโลก
ผู้ที่รู้ว่าเมื่อใดควรหยุด
ก็จะรอดพ้นจากภัยทั้งสิ้น... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 112)

เมธีในปรัชญาเต๋ามีท่าทีที่ชื่นชอบความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน และตรงไปตรงมาเป็นทุนเดิม
อยู่แล้ว หลักการไม่กระทำนี้ ก็สอดคล้องกับท่าทีดังกล่าวเช่นกัน อย่างไรก็ตามคำว่า การไม่กระทำ

นี้มีอาการที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ อาการ “ปล่อย” ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจไปในทางอื่นได้ง่าย เช่น ความในบทที่ 37

...แต่ไม่เคยกระทำ
แม้กระนั้นทุกสิ่งทุกอย่างก็สำเร็จลุล่วงลง
หากกษัตริย์และเจ้านครสามารถรักษาเอาไว้ได้
โลกก็จะเปลี่ยนแปลงไปโดยความต่อเนื่อง
เมื่อโลกเปลี่ยนแปลงไปและเกิดการกระทำต่างๆขึ้น
จงปล่อยให้ความเรียบง่ายแต่บรรพกาลเป็นผู้ควบคุมการกระทำ
ความเรียบง่ายแต่บรรพกาลนี้ไร้ชื่อ
มันช่วยขจัดความอยากทั้งปวง
เมื่อขจัดความอยากได้
ความสงบย่อมเกิดขึ้น
ดังนั้น โลกย่อมถึงซึ่งสันติสุข... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 119)

ลักษณะอาการ “ปล่อย” นี้อาจง่ายที่ทำให้เกิดความเข้าใจได้ว่าเป็นการ “ปล่อยปะละเลย” และ “หลีกเลียง” ได้ อย่างเช่นในกรณีของหยางจื่อที่ถูกเม่งจื่อเข้าใจว่า หยางจื่อเป็นผู้ที่เห็นแก่ความสุขสบายของตนเองฝ่ายเดียว ไม่เคยคิดที่จะเสียสละเพื่อส่วนรวมเลย “หยางจื่อไม่ยอมเสียชน แม้เพียงเส้นเดียวแม้ทำให้โลกรอด” ที่จริงแล้วมีคนถามคำถามนี้กับหยางจื่อแต่หยางจื่อก็ไม่ได้ตอบ ซึ่งทำให้คนอื่นเข้าใจไปต่างๆนาๆ

บทสนทนาระหว่างหยางจื่อ และจินจื่อ
จินจื่อ “ถ้าท่านยอมให้ถอนชนเส้นหนึ่งออกมา แล้วท่านจะสามารถช่วยให้โลกปลอดภัย ท่านยินดีจะยอมให้ถอนไหม?”
หยางจื่อ “โลกไม่ใช่สิ่งที่จะช่วยให้รอดได้ด้วยชนเพียงเส้นเดียว”
จินจื่อ “สมมติว่ามันช่วยได้ ท่านจะยินยอมให้ถอนชนเพียงเส้นเดียวหรือไม่?”
หยางจื่อ ไม่ตอบ (พิน คอกบัว, 2549: 119)

กรณีของหยางจื่ออาจเข้าใจง่ายปล่อยปะละเลย และหลีกเลียงจริง แต่หลักอุ๋นเหว่ยนี้ ไม่ใช่การปล่อยปะละเลย เพราะหากปล่อยปะละเลย นั้นหมายถึง ไม่สนใจ ไม่ใส่ใจ แต่อาการปล่อยของอุ๋น

เหวี่ยงนี้ หมายถึงปล่อยให้ธรรมชาติจัดการเอง ซึ่งปรัชญาเต๋าเชื่อว่าการกระทำที่สมบูรณ์ ดังคำที่ว่า “ไม่ทำอะไรแต่ก็ไม่ทำอะไรที่ไม่เสร็จ” นอกจากนี้หลักอุ๋เหวี่ยงก็ไม่ใช่การหลีกเลี่ยง เพราะการหลีกเลี่ยงหมายถึง อาการหลีกเลี่ยงหนีให้พ้นออกไป อาจเพราะความกลัว หรือเหตุผลอื่นใดก็ตาม แต่จุดสำคัญคือไม่มีความประสงค์จะสัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หลักการอุ๋เหวี่ยงนี้มีความประสงค์ที่จะสัมพันธ์กับเหตุการณ์อย่างชัดเจน เช่น เพื่อให้ผลลัพธ์ออกมาดีจึงไม่กระทำ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปแล้ว หลักอุ๋เหวี่ยงคือ การกระทำโดยไม่กระทำ ซึ่งไม่ทำอะไรแต่ก็ไม่ทำอะไรที่ไม่เสร็จ

2. อุ๋เหวี่ยงแบบกระทำ

อุ๋เหวี่ยงแบบไม่ให้กระทำนั้นเป็นหลักการที่สำคัญในคัมภีร์เต๋าแต่จริง แต่อุ๋เหวี่ยงแบบให้กระทำนั้นเป็นหลักการที่สำคัญในคัมภีร์จวงจื๊อ อุ๋เหวี่ยงแบบให้กระทำนี้อาจถือได้ว่าเป็นหลักการที่ทำให้ปรัชญาเต๋ามีความลุ่มลึกและทำให้ระบบปรัชญาของจีนสามารถไปแตะถึงจุดที่ว่า สามารถสร้างสรรค์มนุษย์ให้เป็นอริยมมนุษย์ได้ ดังนั้นหลักการอุ๋เหวี่ยงของจวงจื๊อนี้จึงเป็นหลักการสำคัญที่ต้องศึกษาและทำความเข้าใจ

อุ๋เหวี่ยงที่หมายถึงการกระทำนั้นมีผู้ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ เช่น การกระทำโดยไม่หวังผลสำเร็จ การกระทำโดยไม่ยึดติดตัวตน การกระทำโดยไม่แบ่งแยกระหว่างผู้กระทำและสิ่งที่ถูกกระทำ การกระทำที่ธรรมชาติกระทำแทน เป็นต้น ความหมายทั้งหมดนี้ล้วนเป็นความหมายของอุ๋เหวี่ยงทั้งสิ้นเพราะมีความสอดคล้องและเกี่ยวเนื่องกัน การกระทำที่ไม่แบ่งแยกระหว่างผู้กระทำและสิ่งที่ถูกกระทำนั้นย่อมไม่มียึดติดตัวตน การกระทำที่ไร้ซึ่งยึดติดตัวตนบนการยอมเป็นการกระทำที่ไม่หวังผลสำเร็จ การกระทำที่ไม่หวังผลสำเร็จย่อมเป็นธรรมชาติที่สุด อย่างไรก็ตามความหมายของอุ๋เหวี่ยงที่น่าจะเข้าใจได้ง่ายโดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทยที่เป็นสังคมพุทธนั้นน่าจะเป็น “การกระทำโดยปราศจากยึดติดตัวตน”

ในคัมภีร์จวงจื๊อมีตัวอย่างของอุ๋เหวี่ยงแบบกระทำนี้หลายแห่ง ซึ่งตัวอย่างที่อ้างถึงกันมากที่สุดก็คือเรื่องราวของพ่อครัวฆ่าเหละโค ซึ่งมีใจความดังนี้

...พ่อครัวกำลังทำหน้าที่ฆ่าเหละโคให้แก่ เหวินฮู่จวิน

เหวินฮู่จวิน กล่าวชมว่า

วิเศษแท้ ศิลปการอันเลิศล้ำเยี่ยงนี้ ท่านฝึกฝนมาได้อย่างไรกัน

พ่อครัววางมีดลง กล่าวตอบว่า
 ข้อที่ข้าพเจ้าใส่ใจอยู่ตลอดก็คือ “เต้า”
 อันควรนับอยู่เหนือพันกว่าศิลปการใดๆ
 เมื่อเริ่มที่ข้าพเจ้าหัดชำแหละโค
 สิ่งที่เราเห็นต่อตาก็มีใช่ว่าอะไรอื่นนอกจากร่างของโค
 ครั้นสามปีให้หลัง ก็มีเคยเห็นว่าเป็นโคเต็มร่างอีกเลย
 จนบัดนี้ ข้าพเจ้าใช้แต่จิตวิญญานพิจารณา
 หาได้ใช้ตาเนื้อมาพินิจแต่อย่างใด
 เมื่ออายุนะทั่งหลายหุ้ยรับรู้จากผัสสะ
 คงอยู่แต่ธรรมารมณ์ที่ดำเนินไปตามครรลอง
 ข้าพเจ้าจึงอิงอาศัยลักษณะธรรมดา
 แหวกมีดลงตามร่อง กรีดผ่านไปตามช่อง
 ตามสรีระอันเป็นธรรมชาติอยู่
 แม้แต่เอ็นเส้นเนื้อก็ดังหนึ่งจักไม่ถูกต้องคมมีดเลย
 อย่างว่าแต่ข้อต่อกระดูกอันใหญ่ซัดนั้นเลย... (ปกรณัม ลิมปฺนุสรณ, 2548: 56-57)

ในตอนแรกเริ่มนั้นพ่อครัวยังเห็นซากโคเป็นซากโคทั้งตัวอยู่เพราะตอนนี้พ่อครัวเพิ่งจะเริ่ม
 ฝึก “เต้า” อยู่ หลังจากนั้นสามปีพ่อครัวซึ่งมีความก้าวหน้าในการฝึกเต้า ก็ไม่เห็นโคในสภาพเต็มร่าง
 อีก พ่อครัวกล่าวว่า “คงอยู่แต่ธรรมารมณ์ที่ดำเนินไปตามครรลอง” ความตรงจุดนี้ชี้ให้เห็นว่า การ
 กระทำของพ่อครัวในตอนนั้นไม่ใช่การกระทำของพ่อครัวอีกแล้ว หากแต่เป็นการกระทำของ
 ธรรมชาติ ไม่มีการกระทำของพ่อครัวอันเป็นปัจเจกอีกต่อไปเพราะพ่อครัวละลายความเป็นปัจเจก
 ของตนหายไป แล้วหลอมรวมเข้ากับธรรมชาติ ดังนั้นการกระทำคงเหลือแต่ความเป็นไปเองโดย
 ธรรมชาติ

การกระทำที่ประกอบอยู่ด้วยหลักอุ้งเหวี่ยงที่สมบูรณ์นั้นจะเป็นการกระทำที่มีสุนทริยะ มี
 ชีวิตชีวาและมีความสร้างสรรค์ การกระทำโดยไม่กระทำนี้สามารถปฏิบัติได้ในทุกๆกิจกรรมของ
 ชีวิต ผู้ถือเต้ามักผนวกอุ้งเหวี่ยงนี้เข้ากับกิจกรรมต่างๆในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็น การทำงาน
 การเล่นกีฬา การทำงานศิลปะ เป็นต้น

...จึง นักแกะสลักผู้สามารถ

สลักที่แขวนระฆังจากไม่อย่างดี
 เมื่อทำเสร็จแล้ว ใครได้เห็นก็พากันประหลาดใจ
 ต่างพากันพูดว่า เห็นทีนี่จะเป็นผลงานของเทวดา
 ผู้อู้งามช่างแกะสลักว่า
 เจ้ามีความลับอย่างไรในการเนรมิตภาพชิ้นนี้
 จึงทูลตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นเพียงคนทำงาน
 ไม่มีความลับอะไรดอก ทูลได้แต่ว่า
 เมื่อโปรดให้ทำงานชิ้นนี้ ข้าพเจ้าก็เริ่มคิด
 โดยระวังใจไม่ให้ฟุ้งซ่านไป
 ในเรื่องเล็กน้อย อันไม่เกี่ยวกับการนี้ฯ
 ข้าพเจ้าถือบวช เพื่อให้ใจได้พักฯ
 เมื่อบวชได้สามวัน ข้าพเจ้าลืมนึกถึงผลได้และความสำเร็จ
 เมื่อบวชได้ห้าวัน ข้าพเจ้าลืมนึกถึงคำชมหรือคำวิพากษ์วิจารณ์
 เมื่อถือบวชได้เจ็ดวัน ข้าพเจ้าลืมนึกถึงร่างกาย ไม่ว่าจะเป็นขาและแขนก็ตาม

มาถึงตอนนี้ ความนึกคิดถึงพระองค์ และราชสำนัก ได้จางหายไปหมด
 ไม่ว่าจะเป็นอะไรที่จะดึงดูดความสนใจไปจากงาน
 ได้จางหายไปหมดสิ้น
 ข้าพเจ้าประมวลความคิดลงเป็นหนึ่ง แต่ในเรื่องที่แขวนระฆัง

จากนั้นข้าพเจ้าจึงเข้าป่า ไปดูต้นไม้ในสภาพธรรมชาติ
 เมื่อต้นไม้ที่เหมาะสมปรากฏแก่ตาข้าพเจ้า
 รูปร่างของที่แขวนระฆังได้ปรากฏขึ้นด้วย
 อย่างแจ่มชัด โดยปราศจากความสงสัยใดๆสิ้น
 ข้าพเจ้าเพียงแต่ใช้มือ เริ่มทำรูปร่างนั้นให้เป็นจริงขึ้นมา... (ส. ศิวรักษ์, 2518: 189-191)

จากการถือบวชของจิงที่เป็นนักแกะสลักจะเห็นว่า จิงเมื่อบวชได้สามวัน ก็ลืมนึกถึงผลได้และความสำเร็จของงานที่ตนทำอยู่ เมื่อบวชได้ห้าวัน ก็ลืมนึกถึงคำชมหรือคำวิพากษ์วิจารณ์ เมื่อบวชได้เจ็ดวัน ก็ลืมนึกถึงร่างกายของตน พัฒนาการที่ละขั้นของเขาตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสิ้นสุดล้วนเป็นกระบวนการละความมีอัตตาอย่างเป็นลำดับ เริ่มต้นจากการละวางผลประโยชน์ต่างๆของตัวตน ไม่

ยึดและไม่หวังว่างานนี้จะต้องสำเร็จ ซึ่งการยึดติดกับความสำเร็จเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอัตตา ต่อมาก็เลิกความรู้สึกของอัตตาที่ไปหลงยึดว่ามีความเป็นบวกและลบซึ่งในที่นี้คือคำชมและคำวิจารณ์ จนท้ายที่สุดก็ลืมซึ่งตัวตนไปสิ้น ที่มีเหลือก็เพียงอาการที่เรียกว่าความเป็นหนึ่งเดียว อันเป็นสถานะที่ไร้ซึ่งการแบ่งแยกทั้งปวง

การกระทำที่ยึดหลักอุหะยนี้ ก็คือการกระทำของผู้เห็นแจ้งในเต๋า เนื่องจากได้สลายอัตตา ตัวตน แล้วหลอมรวมเข้ากับธรรมชาติ ซึ่งเป็นเอกภาวะที่ไร้ซึ่งการแบ่งแยกใดๆ ไม่มีทวิภาวะใดๆ หลงเหลืออยู่ ด้วยเหตุนี้การกระทำทั้งปวงจึงเป็นการกระทำที่ปราศจากเจตจำนง ความมุ่งหมายและผลประโยชน์ตอบแทนใดๆทั้งสิ้น เป็นเพียงการกระทำที่เป็นไปเช่นนั้นเองตามธรรมชาติธรรมดา

บทที่ 3

พุทธปรัชญานิกายเซน

ประวัติความเป็นมาโดยสังเขป

เมื่อนิกายเซนเป็นนิกายหนึ่งในพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในยุคหลังๆ แต่เซนก็มีประวัติย้อนไปถึงสมัยพุทธกาล ในพระสูตรที่ชื่อว่า “คำผินเทียนอันผู้เลี้ยวอิง” มีใจความว่า

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภู วันหนึ่งเสด็จมาในที่ประชุมสงฆ์ ครั้นประทับในที่ประชุมและสงฆ์ถวายอภิวัตน์แล้ว ได้ทรงหยิบดอกไม้อะหนึ่งซึ่งมีผู้มาบูชาพระองค์ ขึ้นไว้ในพระหัตถ์มิได้ตรัสว่าอย่างไร สงฆ์ทั้งปวงก็พากันนิ่งอยู่ มีแต่พระมหากัสสปเถระได้เห็น พระพุทธองค์ทรงทำดังนั้น ก็แย้มโอษฐ์ เมื่อพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นจึงทรงมอบช่อดอกไม้นั้นให้แล้วตรัสว่า “ดูกรมหากัสสป เราขอมอบทรัพย์อันประเสริฐคือ โลกุตตรธรรมนี้ให้แก่เธอ ณ บัดนี้” ถัดมาเชื่อว่าเซนเกิดขึ้นตั้งแต่ขณะนั้นเป็นต้นมา พระมหากัสสปได้รับมอบธรรมที่เรียกว่า เซนจากพระพุทธองค์แล้ว ได้มอบให้พระอรหันต์และพระเถระอื่นๆ ต่อเนื่องกันมาดังต่อไปนี้

1. พระมหากัสสป	10. พระปัญญุช	19. พระชยต
2. พระอานนท์	11. พระอัสวโกษา	20. พระวสุพันธุ
3. พระโสณวัธ	12. พระกปิมาลา	21. พระมนุระ
4. พระอุปลุต	13. พระนาการชุน	22. พระหกเลนยศ
5. พระธฤตก	14. พระกนทเว	23. พระสิงห
6. พระมิชฌก	15. พระอารยะ ราหุลต	24. พระวัสสิต
7. พระพุทธนันทิ	16. พระสังฆนันทิ	25. พระปัญญุมิตร
8. พระพุทธมิตร	17. พระสังฆยศ	26. พระปรัชญาตร
9. พระปารสวะ	18. พระกุมารต	27. พระโพธิธรรม

รวมเป็น 27 องค์ ถ้านับพระพุทธเจ้าด้วยก็เป็น 28 องค์ (คิกฤทธิ ปราโมช, 2514: 25)

(หมายเหตุ ในหนังสือของม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พระโพธิธรรมอยู่ในลำดับที่ 27 แต่ในหนังสือของอาจารย์ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ นั้นพระโพธิธรรมอยู่ในลำดับที่ 28 โดยมีความแตกต่างกันตรงที่หนังสือของอาจารย์ทวิวัฒน์ ในลำดับที่ 7 นั้นมีพระวสุมิตร เพิ่มเข้ามา)

พระมหากัสสปะได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่าเป็นเลิศในการปฏิบัติ คุณธรรมข้อนี้ทำให้ท่านได้รับเกียรติอย่างสูงจากพระบรมศาสดา โดยพระองค์ทรงรับเอาผ้าสังฆาฏิจีวรของพระองค์แก่ท่าน ตรัสว่าพระมหากัสสปะเป็นผู้ที่ “มีธรรมเป็นเครื่องอยู่” เสมอด้วยพระองค์ เพราะเหตุนี้ จึงเกิดธรรมเนียมการส่งมอบจีวร สังฆาฏิ พร้อมทั้งบาตร เป็นสัญลักษณ์ของการสืบทอดตำแหน่งในทางธรรมของนิกายเซนนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 10)

ท่านโพธิธรรมถือเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ 27 ของอินเดีย และเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ 1 ของจีน ต่อมาเมื่อผู้สืบทอดต่อจากท่านโพธิธรรม 5 ท่านคือท่าน หุยเคอ ชังซาน เต้าชิน สูงจิน และอู๋เน้ง(เว่ยหลง) ตามลำดับ ท่านอู๋เน้งเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ 6 ซึ่งเป็นองค์สุดท้าย เพราะไม่เป็นที่ปรากฏว่าท่านทรงมอบตำแหน่งนี้ให้แก่ผู้ใดสืบทอด

ความหมายของเซน

ดร.ชูสุกิให้ความหมายของเซนว่า สารัตถะของเซนนั้นก็คือศิลปะในการมองเข้าไปในธรรมชาติของความเป็นอยู่ของตน และยังเป็นเครื่องบอกทางเพื่อให้บรรลุซึ่งอิสรภาพ (Suzuki, 1949: 11) ความหมายที่ดร.ชูสุกิได้ให้ไว้นั้น เป็นความหมายในเชิงผูกพันกับชีวิต เป็นความหมายในเชิงจิตวิญญาณ อย่างไรก็ตามหากพิจารณาความหมายในเชิงวิชาการแล้ว “เซน” มาจากคำว่า “ฉาน” ในภาษาจีน (ชาวจีนเรียกนิกายเซนว่านิกายฉาน) ซึ่งมาจากคำว่า “ชยานะ” ในภาษาสันสกฤต และ “ฉาน” ในภาษาบาลี คำๆนี้แปลตามตัวว่า “นั่งวิปัสสนา” ดังนั้นพุทธศาสนานิกายเซน ตามศัพท์จึงแปลว่า พระพุทธศาสนาแบบนั่งวิปัสสนา (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 2)

หลักการพื้นฐานของเซน

หลักการพื้นฐานของเซนมีสี่ข้อซึ่งคาดว่าเป็นหลักการที่ท่านโพธิธรรมได้วางไว้ ซึ่งมีอยู่ว่า

1. ส่งมอบพิเศษนอกหลักสูตร

2. ไม่ยึดติดกับคำพูดและตัวอักษร
3. ชี้นำไปยังจิตวิญญาณของมนุษย์
4. เห็นแจ้งในธรรมชาติของคนและบรรลุปุทธภาวะ¹ (Barrett, 1956: 9)

คัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนานิกายเซน

จากหลักการของเซนที่ว่าเซนไม่ยึดในคำพูดตัวอักษรหรือคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง แต่เน้นถ่ายทอดธรรมะโดยวิธีวิธีใจสู่ใจ จิตสู่จิต แต่เซนก็หนีไม่พ้นคัมภีร์ซึ่งมีความจำเป็นในระยะเริ่มต้น เพื่อเป็นพื้นฐานอันนำไปสู่การเข้าใจธรรมในขั้นสูงต่อไป คัมภีร์ที่เซนยึดเป็นหลักคือ

1. ลังกาวดารสูตร
2. วัชรปรัชญาปารมิตาสสูตร
3. วิมลกีรตินิเทศสูตร
4. มหาไพบูลย์สมันตโพธิสูตร
5. สุรางคมสมาธิสูตร
6. สูตรของเว่ยหล่าง
7. คำสอนของฮวงโป

นอกจากที่ระบุมาข้างต้นดังกล่าว เซนยังมีคัมภีร์อื่นๆอีกมากมาย ซึ่งอาจารย์เซนในแต่ละยุคแต่ละสมัยได้นิพนธ์ขึ้น (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2541: 133)

อภิปรัชญาในพุทธปรัชญานิกายเซน

อภิปรัชญาในความหมายของการหาปฐมเหตุ หาสิ่งสูงสุดเบื้องหลังปรากฏการณ์ทั้งหลาย หรือการหาแก่นแท้ของสรรพสิ่ง ถ้าความหมายของอภิปรัชญาไปไม่พ้นกับกรอบคำถามเหล่านี้ เซนย่อมไม่มีอภิปรัชญา และไม่เพียงเฉพาะนิกายเซนเท่านั้น นิกายอื่นๆของฝ่ายมหายานหรือแม้แต่ฝ่ายของเถรวาทเองก็ไม่มีอภิปรัชญา เนื่องจากพระพุทธองค์ไม่ทรงตอบปัญหาทางอภิปรัชญา 10 ข้อ

¹ “A special transmission outside the Scriptures;
No dependence upon words and letters;
Direct pointing to the soul of man
Seeing into one’s nature and the attainment of Buddhahood.”

เรื่องที่พระพุทธศาสนาไม่ตอบหรือไม่พูดถึงที่เรียกว่า อพยากตปัญหา ก็คือ 1) โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง(เป็นนิรันดร์หรือไม่) 2) โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด 3) ชีวะกับสรีระเป็นอันเดียวกันหรือต่างกัน 4) สัตว์ หลังจากตายแล้วสูญหรือไม่สูญ หรือว่าทั้งมีอยู่และทั้งสูญ หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ (สุเขวาน์ พลอยชุม, 2550: 125)

อย่างไรก็ดีถ้าหากเป็นอภิปรายในความหมายของการแสวงหาความจริงสูงสุด หรือที่เรียกว่าปรมาตมัตถ์แล้ว พระพุทธศาสนาก็มีอยู่ และเป็นเป้าหมายสูงสุดในการศึกษาและปฏิบัติของพระพุทธศาสนา ซึ่งในแต่ละนิกายได้อธิบายหลักการเกี่ยวกับความจริงนี้แตกต่างกันไป ในส่วนของนิกายเซน สิ่งจริงแท้หรือความจริงสูงสุดนั้นนิกายเซนเรียกไว้หลายคำเช่น จิตเดิมแท้ จิตหนึ่ง จิตเดียว หน้าตาดั้งเดิม พุทธภาวะ ธรรมชาติแห่งพุทธะ โพธิจิต เป็นต้น คำทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแสดงถึงความจริงอันเดียวกัน ดังนั้นเพื่อให้อธิบายได้อย่างกระชับรัดกุม ผู้วิจัยจึงใช้คำๆเดียวคือ “จิตเดิมแท้” ในการแสดงถึงความจริงสูงสุดของนิกายเซน

ลักษณะของจิตเดิมแท้

จิตเดิมแท้คือความจริงสูงสุด ซึ่งเป็นธรรมชาติภายในที่มีติดตัวอยู่แล้วในคนทุกคน เป็นจิตที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริง จิตเดิมแท้ในความหมายของนิกายอื่นๆ(สายมหายาน) คือจิตของพระพุทธเจ้าองค์แท้ ที่เรียกว่าธรรมกาย และจิตของพระพุทธเจ้าองค์แท้นี้มีอยู่ในสรรพสัตว์ทั้งปวง ดังนั้นสรรพสัตว์ทั้งปวงจึงมีจิตแห่งพุทธะที่บริสุทธิ์อยู่แล้วติดตัวด้วยกันทั้งสิ้น แต่นิกายเซนไม่ได้ยอมรับความมีอยู่ของพระพุทธเจ้าองค์แท้ ดังนั้นจิตเดิมแท้ในความหมายของนิกายเซนนั้น จิตเดิมแท้ เป็นสภาพจิตที่บริสุทธิ์ดั้งเดิมตามธรรมชาติ เป็นจิตที่ยังไม่ผ่านการปรุงแต่งใดๆ ท่านเว่ยหลาง สังฆปริณายกองค์ที่ 6 ของนิกายเซนกล่าวว่า

...จิตเดิมแท้ของเรา เป็นของบริสุทธิ์โดยเด็ดขาด และถ้าเราได้รู้จักใจของเราเอง และรู้แจ้งชัดว่าตัวธรรมชาติแท้ของเราคืออะไรแล้ว เราจะเข้าถึงพุทธภาวะได้ทุกคน...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 31)

ลักษณะของจิตเดิมแท้แบ่งออกเป็นสามลักษณะใหญ่ๆคือ

1. เป็นสุญญตา

2. เป็นท่าที่แข็งยืนยัน
3. เป็นหนึ่งเดียวกัน

1. เป็นสุญญตา

จากคำสอนและวรรณกรรมต่างๆที่อาจารย์เซนในแต่ละยุคแต่ละสมัยได้รจนาขึ้นนั้นจะเห็นว่า คำสอนแทบทั้งหมดล้วนมีหลักสุญญตาของนิกายมาธยมิกะเป็นพื้นฐานแทบทั้งสิ้น หลักสุญญตา คือการเห็นสรรพสิ่ง(ทั้งกาย และจิต รวมถึง สิ่งที่เกิดคิด)ว่าว่างจากความเป็นแก่นสารของตัวเอง เห็นว่าทุกสิ่งล้วนมีอยู่ คงอยู่ ในสถานะที่สัมพัทธ์ คือสัมพันธ์กับเหตุและปัจจัยอยู่ตลอดเวลา ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่มีสถานะสมบูรณ์ คือ อยู่เหนือเหตุและปัจจัย ซึ่งไม่เว้นแม้แต่องค์ธรรมต่างๆอย่างเช่น จันท์ 5 และสิ่งสูงสุดอย่าง นิพพาน

หลักสุญญตา คือหลักการที่ปฏิเสธความยึดติดในสิ่งทั้งปวง ซึ่งไม่ยึดติดแม้แต่นิพพาน เพราะการไปยึดติดกับนิพพานก็ถือเป็นอุปาทาน (ความยึดติด) อันหนึ่ง ยิ่งกว่านั้นหลักการสุญญตาเองก็ต้องถูกละวางด้วยเช่นกัน มิเช่นนั้นก็ยังหลงเหลืออุปาทานอยู่ หากใช้คำกล่าวที่เห็นภาพรวมได้ง่ายที่สุดก็คือ การละวางทุกความเห็นรวมถึงความเห็นที่ต้องละวางด้วย หรือ การไม่ยึดติดทั้งปวงรวมถึงไม่ยึดติดในความไม่ยึดติดนั้นด้วย

นิกายเซนเห็นว่า การรู้แจ้งหรือการตรัสรู้นั้น คือการหยั่งเห็นถึงสุญญตา ท่านโพธิธรรมซึ่งเป็นปฐมอาจารย์แห่งนิกายนี้ ได้แสดงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักสุญญตาไว้อย่างชัดเจน ดังเช่นครั้งในสมัยที่ท่านปรารภจะเดินทางกลับประเทศบ้านเกิดของตนนั้น ท่านได้เรียกประชุมบรรดาสาธุศิษย์และกล่าวว่า

“ถึงเวลาแล้วที่ฉันจะต้องจากไป ฉันอยากจะรู้ว่าพวกเธอได้บรรลุอะไรกันบ้าง”

“ตามทศนะของกระผม” เต้า-ฟู ตอบ “ความจริงอยู่เหนือการยืนยันและการปฏิเสธ หนทางที่แท้จริงย่อมดำเนินไปอย่างนี้”

ท่านโพธิธรรม กล่าวว่า “เธอได้หนังของฉันไป”

คนต่อมาเป็นแม่ชีชื่อ จุง-ซี ตอบว่า “ตามที่ดิฉันเข้าใจ มันเหมือนกับที่พระอานนท์ได้เห็นดินแดนแห่งพระอภัยมณีพุทธเจ้า ได้เห็นเพียงแวบเดียวและไม่เห็นอีกเลย”

ท่านโพธิธรรม กล่าวว่า “เธอได้เนื้อของฉันไป”

เต้า-ยู เป็นศิษย์อีกคนหนึ่งที่แสดงความคิดเห็นโดยกล่าวว่า “ธาตุทั้งสี่คือความว่าง ชั้นทั้งห้าไม่มีอยู่จริง ในทัศนะของกระผม ไม่มีสิ่งใดที่จะหิบนวลยเอาว่าเป็นจริงได้”

ท่านโพธิธรรม กล่าวว่า “เธอได้กระดูของฉันทันไป”

สุดท้าย หุย-เคอ หรือ เซน-กวง ลูกขึ้น โต้แย้งแสดงการระต่อท่านอาจารย์ แล้วยืนนิ่งอยู่กับที่ มิได้กล่าวว่าอะไร

ท่านโพธิธรรม จึงประกาศว่า “เธอได้ไขในกระดูของฉันทันไป”

(ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 17)

คำตอบของลูกศิษย์ท่านโพธิธรรมแต่ละท่านนั้นล้วนแสดงถึงแนวความคิดที่แสดงถึงหลักสัจจутаทั้งสี่ ความจริงที่อยู่เหนือการยืนยันและการปฏิเสธของศิษย์ที่ชื่อ เต้า-ฟู นั้นเป็นหลักทางสายกลางของมารขมิเก ส่วนแนวคิดของ เต้า-ยู ที่เห็นว่าธาตุทั้งสี่และชั้นทั้งห้าว่างไม่มีอยู่จริง ก็เป็นแนวคิดพื้นฐานของนิกายมารขมิเกที่ไม่ยืนยันในความมีอยู่ได้ด้วยตัวมันเองของสิ่งใดๆ ส่วนศิษย์ที่ชื่อ หุย-เคอ ที่ตอบด้วยการไม่ตอบอะไรเลย นั้นได้แสดงให้เห็นหลักสัจจутаได้ดีกว่าวิธีอื่นๆ เพราะสัจจутаคือการ ไปพ้นจากความคิดเห็น ทิฐิหรือคำตอบใดๆ ที่แสดงถึงความมีสิ่งสูงสุดในคำตอบนั้นๆ ดังนั้นจึงไม่สามารถอธิบายได้เพราะถ้าอธิบายก็เท่ากับยืนยันความมีอยู่ของบางสิ่งบางอย่าง หรือที่เรียกว่าอัตตา อนึ่งเราอาจตีความคำตอบของศิษย์แต่ละท่านได้แตกต่างกันไป แต่สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือ การตอบด้วยการแสดงออก ของหุย-เคอ นั้นเป็นท่าทีที่เซนยอมรับนับถือและเป็นจุดเด่นที่อาจพบเห็นได้เฉพาะในนิกายเซนเท่านั้น

ไม่เพียงแต่ท่านโพธิธรรมเท่านั้นที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนของนิกายมารขมิเกเท่านั้น ท่านเว่ยหลาง (ฮุยเน่) ซึ่งเป็นสังฆปริณายกองค์ที่หก ก็ได้รับอิทธิพลคำสอนของมารขมิเกด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างเมื่อคราวที่ท่านแต่งโคลงตอบได้ท่านจินเซา(เฉินชิว) ที่แต่งไว้ว่า

“กายของเราคือดินโพธิ์

ใจของเราคือกระเจกเงาอันใส

เราเซ็ดมันโดยระมัดระวังทุกๆชั่วโมง

และไม่ยอมให้ฝุ่นละอองจับ”

ส่วนท่านเว่ยหลางได้แต่งเอาไว้ว่า

“ไม่มีดินโพธิ์

ทั้งไม่มีกระจกเงาอันใสสะอาด

เมื่อทุกสิ่งว่างเปล่าแล้ว

ฝุ่นจะลงจับอะไร” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 6, 10)

จากตัวอย่างโคลงของท่านเว่ยหลางข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทางความคิดของท่านเว่ยหลางที่เห็นแจ้งในสัจธรรม คือปฏิเสธความเป็นแก่นสารในสรรพสิ่ง ท่านเว่ยหลางมองว่าสรรพสิ่งโดยเนื้อแท้แล้วต่างมีความว่างเหมือนกันทั้งสิ้น และจิตเดิมแท้ก็เป็นจิตที่ยังเห็นถึงความว่างอันนี้ อย่างไรก็ตาม ความว่างตามหลักสัจธรรมนั้นคือความว่างที่ไม่ใช่ความว่างแบบขาดสูญหรือว่างตามทฤษฎีของลัทธิเต๋า ท่านเว่ยหลางและท่านฮวงโป ได้อธิบายไว้ว่า

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังอาตมากล่าวถึงความว่างอันนั้น ขอท่านทั้งหลายอย่าเข้าใจผิดไปจับเอาลัทธิที่ว่าขาดสูญไม่มีอะไรขึ้นมาว่าเป็นอันเดียวกัน มันเป็นสิ่งสำคัญอย่างที่สุด ที่เราจะต้องไม่ตกดิ่งลงไปในมิจฉาทิฐิอันนี้ เพราะว่าเมื่อคนเรานั่งอยู่เฉยๆ ทำใจของเขาให้ว่าง เขาก็จะตั้งอยู่ในภาวะแห่ง “ความว่างเพราะว่างเฉย” ได้เหมือนกัน... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 23)

...จงทำใจของท่านให้อยู่ในสภาพเหมือนกับความว่างอันหาขอบเขตไม่ได้ แต่อย่าให้มันเข้าไปติดในทิฐิว่า ดับสูญ จงให้ใจทำหน้าที่ของมันอย่างอิสระ ไม่ว่าท่านกำลังจะทำงานหรือหยุดพัก จงอย่าให้ใจท่านเกาะเกี่ยวกับสิ่งใด จงอย่าไปรู้สึกรู้ว่ามีความแตกต่างระหว่างอริยบุคคลกับบุคคลธรรมดา อย่าไปคิดว่ามีความแตกต่างระหว่างตัวผู้กระทำกับสิ่งที่ถูกกระทำ จงปล่อยจิตเดิมแท้และสิ่งทั้งปวงไว้ในสภาพแห่งความเป็นเช่นนั้น... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 107)

...โดยหลักมูลฐานแล้วความว่าง นั้นเป็นสิ่งที่ปราศจากมิติต่างๆ แห่งการกินเนื้อที่ ปราศจากกิเลส ปราศจากกรรม ปราศจากอวิชชา ปราศจากสัมมาทิฐิ พวกเธอต้องเข้าใจอย่างกระจ่างชัดว่าในสิ่งนี้ไม่มีอะไรเลย ไม่มีคนธรรมดา ไม่มีพระพุทธรูป เพราะว่าในความว่างนี้ไม่มีอะไรบรรจุอยู่แม้เท่าเส้นผมที่เล็กที่สุด อันเป็นสิ่งที่มองเห็นได้โดยทางมิติ (กฎแห่งการกินเนื้อที่) เลย มันต้องไม่อาศัยอะไรและไม่ติดเนื่องอยู่กับสิ่งใด...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 120)

ทั้งท่านเว่ยหลงและท่านฮวงโปต่างเห็นว่า ความว่างนั้นไม่ใช่สิ่งที่ว่างเปล่าและขาดสูญ แต่ความว่างคือว่างจากอึดอัดตัวตน เรื่อยไปจนถึงว่างจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอึดอัดตัวตน ซึ่งก็คือความคิดความเห็น ความคิดความเห็นนั้นเป็นทิวทัศน์หนึ่งที่เกิดจากการเปรียบเทียบแยกแยะ เช่น เมื่อเกิดความเห็นว่างสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ดี สิ่งที่ดีเกิดจากการเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่เห็นว่าไม่ดี และก็เกิดทิวทัศน์ขึ้นมา เช่นดี ไม่ดี ชอบไม่ชอบ สวย น่าเกลียด ฯลฯ และการข้ามพ้นการมองอย่างแบ่งแยก นี่ก็คือการหยั่งเห็นถึงความว่าง ซึ่งความว่างในที่นี้หากอธิบายให้สอดคล้องกับคำสอนของพุทธศาสนา ดั้งเดิมนั้นก็คือหลักทางสายกลางนั่นเอง

อย่างไรก็ดี แม้มีตัวอย่างมากมายในวรรณกรรมของเซนที่ชี้ให้เห็นว่าเซนยึดหลักสูญญตาไว้เป็นหัวใจสำคัญของคำสอน แต่ก็มีวรรณกรรมมากมายที่แสดงให้เห็นว่าหลักการจิตหนึ่งของนิกายโยคอาจารย์มีอิทธิพลไม่แพ้หลักสูญญตาของนิกายมารขมิเกเช่นกัน ซึ่งจะวิเคราะห์กันในหัวข้อต่อไป

2. เป็นท่าที่แข็งยืนยัน

ลักษณะของท่าที่ยืนยันเกิดจากท่าที่ของนิกายโยคอาจารย์ที่มีต่อนิกายมารขมิเก นิกายมารขมิเกเชื่อว่าโลกภายนอก (สสาร) และการรับรู้ (จิต) ล้วนเป็นมายา คือว่าง สิ่งทั้งสองต่างอยู่ในสภาวะสัมพัทธ์ คืออาศัยเหตุปัจจัยอื่นจึงมีอยู่ได้ ดังนั้นจึงไม่ยืนยันอะไรเลยว่ามีอยู่จริง แม้แต่ขั้น 5 ตลอดจนนิพพานต่างก็อยู่ในสภาวะสัมพัทธ์ทั้งสิ้น เพราะความเห็นที่ค่อนข้างไปในทางไม่ยอมรับอะไรเลย จึงทำให้นิกายมารขมิเกหนีไม่พ้นจากการถูกโจมตีว่าเป็นแนวคิดที่เห็นทุกอย่างนั้นสูญ ซึ่งเป็นแนวคิดฝั่งอุเจตทัตถิ ด้วยเหตุนี้โยคอาจารย์จึงต้องการแก้ไขจุดอ่อนตรงนี้ด้วยการยืนยันหลักการจิตหนึ่งขึ้นมา

นิกายโยคอาจารย์เชื่อว่าจะต้องมีฐานอะไรบางอย่างรองรับสิ่งที่เป็นสมมติ เช่น สัตว์ บุคคล จะต้องมียุบ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นฐานรองรับ ฐานนี้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถปฏิเสธได้ เพราะถ้าปฏิเสธก็เท่ากับทุกสิ่งทุกอย่างนั้นสูญอย่างแท้จริง ยิ่งกว่านี้กฎแห่งกรรมก็ต้องถูกล้มล้างไปด้วยเพราะไม่มีสภาวะใดที่ยืนยันในความมีอยู่ได้ของกฎแห่งกรรม โยคจารย์เชื่อว่า องค์ธรรมต่าง ๆ นั้นไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นลอยๆแต่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ สิ่งที่สำคัญคือสูญจากการเกิดขึ้นลอยๆ แต่ต้องไม่สูญจากการเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัย ดังนั้นจึงถือว่ามีอยู่แต่มีอยู่อย่างไม่เที่ยง เกิดดับทุกขณะ กล่าวโดยสรุปแล้วโยคจารย์เห็นถึงความจำเป็นในความมีอยู่ของสภาวะมูลฐานในระดับหนึ่ง

Chatterjee (1987) กล่าวว่าทั้งสองสำนักพยายามแก้ปัญหาทางอภิปรัชญาที่เกิดขึ้น แต่วิธีการของทั้งสองสำนักนั้นต่างกัน มาธยมิกะนั้นเป็นท่าที่เชิงปฏิเสธ เป็นนัยยะเชิงลบ ส่วนโยคจารนั้นเป็นท่าที่ยืนยัน อันเป็นนัยยะเชิงบวก

จิตเดิมแท้ของนิกายเซนนั้นก็คือท่าที่ยืนยันในแบบนิกายโยคจาร นิกายเซนยืนยันในความมีอยู่ของจิตเดิมแท้ และการเข้าถึงจิตเดิมแท้ถือเป็นเป้าประสงค์เดียวของนิกายนี้ ทั้งสูตรของเว่ยหลาง และคำสอนของฮวงโป เนื้อความในพระสูตรทั้งสองนั้นเกือบทั้งหมดมีความมุ่งหมายเพื่อให้เห็นแจ้งในสิ่งที่เรียกว่า “จิตเดิมแท้” นี้เท่านั้น ดังสูตรของเว่ยหลางตอนหนึ่งซึ่งกล่าวว่า

...โพธิ เป็นสิ่งมีประจำอยู่แล้วภายใน จิตเดิมแท้ของเรา การพยายามมองหาโพธิจากที่อื่นนั้น เป็นความเหลว... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 31)

หลักการจิตหนึ่งนี้ยังมีให้เห็นจากอาจารย์เซนท่านอื่นๆเช่นกัน เช่น ชังซาน ฮวงโป มาจื่อ เป็นต้น โดยเฉพาะท่านฮวงโพนั่นเน้นในหลักการจิตหนึ่งมากเช่นเดียวกับท่านเว่ยหลาง โดยเฉพาะในหนังสือคำสอนของฮวงโพนั่นกล่าวถึงแต่เรื่องจิตหนึ่งนี้เท่านั้น ในการเทศนาคราวหนึ่งท่านฮวงโปกล่าวว่า

...จิตหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นและไม่อาจจะถูกทำลายได้เลย มันไม่ใช่เป็นของที่มีสีเขียวหรือสีเหลืองและไม่มีทั้งรูป ไม่มีทั้งการปรากฏ มันไม่ถูกนับรวมอยู่ในบรรดาสิ่งทั้งที่มีที่ตั้งอยู่ และไม่มีที่ตั้งอยู่ มันไม่อาจจะถูกลงความเห็นว่าเป็นของใหม่หรือของเก่า มันไม่ใช่ของยาว ของสั้น ของใหญ่ ของเล็ก ทั้งนี้เพราะมันอยู่เหนือขอบเขตเหนือการวัดเหนือการตั้งชื่อเหนือการทิ้งร่องรอยไว้และเหนือการเปรียบเทียบทั้งหมดทั้งสิ้น... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 3)

...จิตหนึ่ง นี้เป็นสิ่งที่เธอเห็นดำดาเธออยู่แต่ๆ แต่จงลองไปใช้เหตุผล (ว่ามันเป็นอะไร เป็นต้น) กับมันเข้าดูซิ เธอจักหล่นลงไปสู่ความผิดพลาดทันที สิ่งนี้เป็นเหมือนกับความว่างอันปราศจากขอบเขตทุกๆด้าน ซึ่งไม่อาจหยั่งหรือวัดได้... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 3)

แม้หลักการจิตหนึ่งจะมีอิทธิพลต่อนิกายเซนแต่จิตหนึ่งของนิกายเซนก็ไม่เหมือนกับจิตหนึ่งของนิกายโยคาจารย์ จิตหนึ่งของนิกายโยคาจารย์นั้นเรียกว่า อาลยวิญญูณ และอาลยวิญญูณนี้มีสภาพเกิดดับ เปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ไม่ได้คงอยู่เป็นนิรันดร์ แต่จิตหนึ่งของนิกายเซนนี้คือ จิตเดิมแท้ อันมีลักษณะเป็นสิ่งถาวร นิรันดร์ เป็นจิตอมตะและมีแนวโน้มยืนยงแก่สสาร หรืออัตตาบางอย่างซึ่งคล้ายกับอาตมันในศาสนาพราหมณ์ฮินดู และเต๋าในวัฒนธรรมจีน ซึ่งการยืนยงดังกล่าวเกิดจากหลักความเป็นหนึ่งเดียวกันของสรรพสิ่ง ซึ่งจะอภิปรายในหัวข้อต่อไป

3. เป็นหนึ่งเดียวกัน

จิตเดิมแท้นั้นนอกจากจะเป็นสุญญตาและมีท่าทียืนยงในตัวเองแล้วยังแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสรรพสิ่งอีกด้วย หลักการเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวกันของสรรพสิ่งเป็นหลักการใหม่โดยเฉพาะในพุทธศาสนาหายานที่กำเนิดในประเทศจีน หลักการนี้มีเนื้อหาอยู่ว่า เนื่องจากจิตเดิมแท้นั้นแผ่อยู่ทั่วไป สรรพสิ่งต่างมีจิตเดิมแท้อันเดียวกันนี้ ดังนั้นจึงมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน และไม่เพียงเชื่อมโยงสัมพันธ์เท่านั้นแต่ยังแผ่อยู่ในกันและกันด้วย ซึ่งสรุปอย่างง่าย ๆ ว่า สิ่งหนึ่งอยู่ในทุกสิ่งและทุกสิ่งอยู่ในสิ่งหนึ่ง (all in one and one in all)

หลักการนี้ปรากฏครั้งแรกในโคลงของท่านซังซาน ซึ่งเป็นสังฆปริณายกองค์ที่สามของนิกายเซน

...ความเป็นหนึ่งอยู่ในความเป็นทั้งหมด
ความเป็นทั้งหมดก็อยู่ในความเป็นหนึ่ง
เพียงแต่เห็นแจ้งต่อสิ่งนี้
ก็จะสิ้นกังวลถึงความไม่สมบูรณ์ของเธอเอง... (ทวิวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์, 2525: 26)

ท่านซังซาน น่าจะเป็นบุคคลแรกของนิกายเซนที่นำเสนอหลักการ “ความเป็นหนึ่งอยู่ในความเป็นทั้งหมด” เนื่องจากในประวัติของบุคคลก่อนหน้าท่านคือท่านสังฆปริณายกองค์ที่หนึ่งและสอง นั้นยังไม่มีหลักฐานเด่นชัดว่าได้ประกาศหลักการนี้ อย่างไรก็ตามนอกจากท่านซังซานแล้ว ท่านเว่ยหลางสังฆปริณายกองค์ที่ 6 ก็ได้แสดงแนวคิดแนวนี้ไว้เช่นกัน

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย ท่านควรทราบไว้ว่าใจนั้นมีขนาดแห่งความจุอันใหญ่หลวงโดย

เหตุที่ใจนั้นสิ่งซึม (ติดเนื่องเป็นอันเดียวกันอยู่ทั่วไป) ตลอดสากลธรรมชาติ เมื่อเรานำมันมาใช้ เราก็สามารถทราบอะไรได้หลายสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด แต่เมื่อใดเราใช้มันเต็มขนาดของมัน เมื่อนั้นเราก็ทราบได้สารพัดสิ่งไม่มีอะไรเหลือ รู้ทุกอย่างภายในสิ่งหนึ่งและหนึ่งสิ่งภายในทุกอย่าง เมื่อใดใจของเราทำหน้าที่ของมันโดยไม่คิดขัด และเป็นอิสระที่จะ ไป หรือ มา เมื่อนั้นเชื่อมั่นว่ามันอยู่ในภาวะแห่ง ปรินิพพาน” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 24)

นอกจากนี้ท่านเว่ยหลางยังใช้คำเฉพาะต่างๆ ซึ่งเป็นคำเฉพาะของหลักการความเป็นหนึ่งเดียวกัน ดังเช่น

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย ความว่างอันไม่มีขอบเขตจำกัดของสากลจักรวาล เป็นสิ่งที่มีความจุมากพอที่จะรวมเอาสิ่งต่างๆ ตั้งแสนๆ สิ่ง ซึ่งมีรูปและลักษณะแตกต่างกันเข้าไว้ในตัวมันได้ สิ่งเหล่านั้นเช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวทั้งหลาย ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน น้ำพุ ลำธาร พุ่มไม้ ป่าไม้ คนดี คนชั่ว ...ซึมเข้าไปมีอยู่ทั่วในสิ่งต่างๆ ที่กล่าวนามมาแล้วทั้งหมดนี้ และความว่าง แห่งธรรมชาติแท้ของเรา ก็เข้าไปมีอยู่ในสิ่งต่างๆ อย่างเดียวกัน เรากล่าวจิตเดิมแท้เป็นของใหญ่หลวง ก็เพราะว่ามันรวมสิ่งต่างๆ เข้าไว้หมด โดยที่สิ่งทุกสิ่งนั้นมันอยู่ในตัวธรรมชาติแท้ของเรา... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 23)

...ผู้ที่รู้จักวิธีใช้สิ่งทั้ง 36 คู่(ของการเปรียบเทียบ)เหล่านี้ ย่อมตระหนักชัดถึง หลักการที่แผ่ซ่านไปในทุกสิ่ง ซึ่งกล่าวไว้ทั่วไปในพระสูตรทั้งหลาย... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 133)

อย่างไรก็ตามไม่อาจปฏิเสธได้ว่าหลักการเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวกันของสรรพสิ่งนั้นเป็นหลักการที่ยอมรับในความมีอยู่ของอตตาสากล เพราะคำเฉพาะอย่างเช่น แตรกซึม แผ่ซ่าน สิ่งหนึ่งในทุกสิ่ง ทุกสิ่งในสิ่งหนึ่ง เหล่านี้เป็นคำเฉพาะที่แสดงถึงการยอมรับในความมีอยู่ของอตตาสากล อนึ่งประเด็นเรื่องจิตเดิมแท้มีลักษณะยืนยันในความมีอยู่ของอตตาสากลหรือไม่? นั้นเป็นปมปัญหาอย่างหนึ่งที่หากไม่ทำการศึกษาวิเคราะห์อย่างกระจ่างแล้วอาจทำให้เข้าใจหลักอภิปรัชญาของนิยายเซนผิดพลาดและคลาดเคลื่อนไปจากจุดมุ่งหมายที่แท้จริงได้ ดังนั้นประเด็นเรื่องจิตเดิมแท้เป็นอตตาสากลหรือไม่จึงเป็นประเด็นที่จะสรุปกันในหัวข้อต่อไป

สรุปอภิธานของนิกายเซน

จากลักษณะของจิตเดิมแท้ที่ผ่านมานั้นทำให้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า “จิตเดิมแท้” มีแนวโน้มที่ยืนยันในความมีอยู่ของแก่นสารภาวะหรืออัตตา เนื่องจากอาจารย์เซนหลายท่านได้พรรณาลักษณะของจิตเดิมแท้ไว้ว่า เป็นสิ่งบริสุทธิ์สะอาด เป็นอมตะ ไม่เปลี่ยนแปลง แทรกซึมอยู่ในสรรพสิ่ง เป็นต้น ซึ่งคำอธิบายในลักษณะนี้มักพบเห็นได้ทั่วไปในกลุ่มลัทธิที่ยืนยันความมีอยู่ของแก่นสารภาวะบางอย่าง ถ้าเฉพาะในแง่การอธิบายอย่างนี้แล้ว เราไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าคำสอนของนิกายเซนยืนยันในความมีอยู่ของอัตตาถาวร จัดเป็นกลุ่มของสัสสติกัญญู เหมือนศาสนาพราหมณ์ ท่านเว่ยหลางอธิบายจิตเดิมแท้ไว้ว่า

...แห่ม ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้ นั้นเป็นของบริสุทธิ์ อย่างบริสุทธิ์แท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้นั้น เป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อำนาจความต้องการเป็นอยู่ หรือภายใต้ความดับสูญ อย่างอิสระแท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้นั้น เป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวมันเอง อย่างสมบูรณ์แท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้นั้น เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความเปลี่ยนแปลง อย่างนอกเหนือแท้จริง ใครจะไปคิดว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏออกมานี้ ไหลเทออกมาจากตัวจิตเดิมแท้... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 12)

ส่วนท่านฮวงโปอธิบายจิตเดิมแท้ไว้ว่า

...จิตหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นและไม่อาจจะถูกทำลายได้ เลย มันไม่ใช่เป็นของที่มีสีเขียวหรือสีเหลืองและไม่มีทั้งรูป ไม่มีทั้งการปรากฏ มันไม่ถูกนับรวมอยู่ในบรรดาสิ่งทั้งที่มีที่ตั้งอยู่ และไม่มีการตั้งอยู่ มันไม่อาจจะถูกลงความเห็นว่าเป็นของใหม่หรือของเก่า มันไม่ใช่ของยาว ของสั้น ของใหญ่ ของเล็ก ทั้งนี้เพราะมันอยู่นอกเหนือขอบเขต นอกเหนือการวัด นอกเหนือการตั้งชื่อ นอกเหนือการทิ้งร่องรอยไว้ และเหนือการเปรียบเทียบทั้งหมดทั้งสิ้น... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 3)

...จิตล้วนๆนี้ ที่เป็นที่กำเนิดของสิ่งทุกอย่าง ย่อมส่องแสงอยู่ตลอดเวลา และส่องแสงสว่างจ้าแห่งความสมบูรณ์ของมันเองลงบนสิ่งทั้งปวง แต่ชาวโลกไม่ประประสาธน์ตามัน...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 17)

พุทธภาวะที่คณาจารย์เสนออย่างท่านเว่ยหลาง ท่านฮวงโปได้อธิบายนั้นมีความคลุมเครือซึ่งเอื้อต่อการตีความได้หลากหลาย บางท่านอาจวิเคราะห์ว่าท่านหมายถึงบางสิ่งบางอย่างที่เป็นจิตสากล จิตอมตะ อันเป็นการยืนยันในอิตตาอย่างชัดเจน ถึงกระนั้นแล้วสิ่งเหล่านี้อาจเป็นเพียงกระแสของอารยธรรมจีนที่ทำให้ต้องอธิบายในแนวทางเช่นนี้ สิ่งที่สำคัญคือต้องทำความเข้าใจอย่างแจ่มชัดว่า อาจารย์เซนยืนยันหลักการใดจริงๆ คือสรุปว่าท่านยืนยันหรือปฏิเสธอิตตา ยืนยันหรือปฏิเสธจิตสากล เป็นต้น การที่จะเข้าใจได้อย่างแจ่มชัดต้องยกเนื้อหาที่มีทั้งหมดมาและวิเคราะห์จุดมุ่งหมายจริงๆ ว่าท่านกล่าวอย่างนี้เพราะท่านต้องการอะไร? มีเป้าประสงค์อะไร? แท้ที่จริงแล้วท่านมีความเห็นเป็นอย่างไร?

ปราชญ์ชาวพุทธหลายๆท่านจัดให้นิกายเซนอยู่ในกลุ่มของนิกายที่เชื่อในเรื่องจิตสากล โดยอยู่ในกลุ่มที่ชื่อว่า จิตภูตตถาวาทิน แต่ก็มีหลักฐานของนิกายนี้ที่มีข้อบ่งชี้ว่า นิกายเซนปฏิเสธจิตสากลอย่างชัดเจน นิกายเซนเห็นว่าถ้าพุทธภาวะมีลักษณะที่เป็นอมตะ เป็นสิ่งสมบูรณ์ และเป็นภาวะสูงสุด นิกายเซนก็ปฏิเสธพุทธภาวะนั้น ในสูตรของเว่ยหลาง ท่านเว่ยหลางได้อธิบายธรรมไว้บทหนึ่ง ซึ่งมีใจความว่า

...ผู้ได้ตระหนักชัดถึง ภาวะที่แท้แห่งจิต โดยตลอดแล้ว ย่อมรู้ว่าสิ่งเหล่านี้ (สิ่งที่เป็นคู่ๆ) มีธรรมชาติเป็นอย่างเดียวกัน หรือธรรมชาติอันไม่เป็นของคู่นี้คือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติที่แท้จริง ... เป็นสิ่งที่ไม่ได้ไหวสะเทือนในสภาพที่มีความวุ่นวาย และก็ไม่ได้สงบนิ่งในสภาพที่มีสมาธิ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ถาวร และก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ไม่ถาวร ไม่ได้ไปหรือมา ไม่อาจพบได้จากภายนอก และไม่อาจพบได้จากภายใน หรือไม่อาจพบได้ในโอกาส ซึ่งอยู่ในระหว่างสิ่งทั้งสองนี้ เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความมีอยู่และความไม่มีอยู่ เป็นสิ่งที่มีธรรมชาติและปรากฏการณ์อยู่ในสภาพ ความเป็นเช่นนั้น ตลอดไป เป็นสิ่งที่ถาวรและไม่เปลี่ยนแปลง สิ่งนี้แหละคือหลักธรรม... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 127)

จิตเดิมแท้ของท่านเว่ยหลางนี้ คือสภาวะจิตที่อยู่ในสภาพตถตา (ความเป็นเช่นนั้นเอง) ซึ่งก็คือไม่แบ่งแยกสภาวะที่เป็นคู่ใดๆ หรือที่เรียกว่าไม่มีทวิภาวะใดๆเหลืออยู่ ไม่มีการเห็นว่าจิตเดิมแท้นี้ถาวรหรือไม่ถาวร แปรเปลี่ยนหรือไม่แปรเปลี่ยน เป็นอิตตาหรือไม่เป็นอิตตา ท่านกล่าวโดยสรุปว่าอยู่เหนือความมีอยู่และไม่มีอยู่ และมันก็เป็นเช่นนั้นเอง

ท่านเว่ยหลางเห็นว่า การเชื่อไปเองว่าสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นจริงแท้หรือสูญ อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมก่อให้เกิดมิจฉาทิฐิอย่างฝังรากลึกและพอกพูนอวิชชาให้หนาแน่นยิ่งขึ้น ครั้งหนึ่งท่านเว่ยหลางมีคำกล่าวที่ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าท่านปฏิเสธทฤษฎีจิตสากล

...ในสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมไม่มีอะไรที่จริงแท้
 ดังนั้นเราควรเปลี่ยนตนออกเสียจากความคิดเห็น ถึงความจริงแท้แห่งวัตถุเหล่านั้น
 ใครที่เชื่อในความจริงแท้ของวัตถุ
 ย่อมถูกพันธนาการอยู่ด้วยความคิดเห็นเช่นนั้นซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งลวง...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 136)

จากคำกล่าวข้างต้นนั้นเห็นได้ว่า จิตเดิมแท้ ของนิกายเซนหาใช้จิตสากล จิตอมตะ เหมือนพุทธภาวะในแบบนิกายอื่นๆ ไม่ แต่จิตเดิมแท้เป็นสภาพจิตที่พ้นไปจากสิ่งที่เป็นคู่ทุกชนิด เป็นจิตที่ยังเห็นทางสายกลางอย่างแท้จริง

สรุปคือแม้นิกายเซนจะมีแนวความคิดที่หลากหลายผสมปนเปกันอยู่ แต่นิกายเซนก็ยังคงสิ่งที่เป็นแก่นสำคัญของพุทธศาสนาไว้ได้ นั่นก็คือหลักอนัตตา ซึ่งยืนยันในความไม่มีอยู่ของอัตตารวมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอัตตาด้วย เช่น ความคิด ความทรงจำ เป็นต้น อนึ่งอัตตาในที่นี้ยังหมายรวมไปถึงอัตตาในทางอภิปรายด้วย ซึ่งก็คืออัตตาสากลหรือสภาวะบางอย่างมีอยู่ได้ด้วยตน เป็นอมตะ เป็นมูลฐานของสรรพสิ่ง อย่างไรก็ตามแนวความคิดของเซนอาจเปลี่ยนไปตามยุคขึ้นอยู่กับอาจารย์เซนแต่ละท่านในแต่ละยุค แต่เซนตามแนวทางของท่านโพธิธรรมไปจนถึงท่านเว่ยหลาง ท่านฮวงโปและท่านหลินจี้ นั้นจัดว่ายังคงสิ่งที่เป็นแก่นสำคัญของพุทธศาสนาไว้ได้

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญานิกายเซน

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ของนิกายเซนนั้นแตกต่างกับแบบของตะวันตก ญาณวิทยาของตะวันตกนั้นถกเถียงกันในเรื่องเครื่องมือที่ใช้หาความจริง ส่วนในทางตะวันออกนั้นเป็นการถกเถียงเกี่ยวกับธรรมชาติในความจริง ด้วยเหตุนี้นิกายเซนจึงไม่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้เหตุผล หรือการใช้ประสบการณ์ หากแต่เป็นเนื้อหาเชิงวิธีการที่จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุด ใจแท้ของนิกายเซนคือ จะรู้ความจริงได้อย่างไร?

จะรู้ความจริงได้อย่างไร? หากนำคำถามนี้ไปถามกับอาจารย์เซนแล้ว ก็อาจจะได้คำตอบที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับอาจารย์แต่ละท่าน สภาพจิตของผู้ถาม และปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ คำตอบของอาจารย์เซนนั้นหลากหลาย เราอาจได้คำตอบเป็นการเคาะหัว ถูกไล่ตะเพิด หรือถูกเตะได้ทั้งนั้น และบางทีอาจารย์ก็อาจตอบดีๆ โดยแจ่มแจ้งอย่างละเอียด หรือตอบสั้นๆ หรือนิ่งเงียบไม่ตอบเลยก็ได้ ไม่ว่าจะแสดงท่าทีอย่างไรสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ภิกษุนี้แตกต่างจากภิกษุอื่นๆ

หากพิจารณาหลักคำสอนของพุทธศาสนาภิกษุอื่นอย่างเช่น ภิกษุเทียนไท้และภิกษุหัวเหียนโดยละเอียดแล้วจะพบว่าคำสอนของภิกษุทั้งสองนี้ ไม่แตกต่างจากคำสอนของภิกษุเซนเลย สิ่งที่แตกต่างกันอย่างเดียวนั้นคือภิกษุเซนมีวิธีการอธิบายธรรมที่ไม่เหมือนกับภิกษุทั้งสอง หากมีการอธิบายธรรมในหัวข้อเดียวกันแล้ววิธีการอธิบายธรรมของภิกษุเทียนไท้และภิกษุหัวเหียนจะเหมือนกันหรือไปในทำนองเดียวกัน แต่วิธีการอธิบายธรรมของเซนจะมีความหลากหลาย และสรรค์สร้างได้อย่างไม่จำกัด

จากความสำคัญของปัจจัยดังกล่าว ทำให้จำเป็นต้องแบ่งญาณวิทยาของภิกษุเซนออกเป็นสองหัวข้อใหญ่คือ ญาณวิทยาเชิงปรัชญา และญาณวิทยาเชิงจิตวิทยา

1. ญาณวิทยาเชิงปรัชญาของภิกษุเซน

ญาณวิทยาเชิงปรัชญาคือ วิธีการสู่การรู้แจ้งเห็นแจ้งในความจริงของภิกษุเซนที่เป็นศูนย์กลางหรือเป็นหลักโดยรวมของอาจารย์เซนทุกท่าน หลักการโดยรวมนี้ไม่มีคำสอนหรือวิธีการเฉพาะตัวของอาจารย์เซนแต่ละท่านเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่เป็นหลักการที่อาจารย์เซนทุกท่านต่างหยั่งเห็นตรงกันและเป็นหัวใจสู่การรู้แจ้งในสัจธรรมของภิกษุเซน

ญาณวิทยาเชิงปรัชญาของภิกษุเซนแบ่งออกเป็น 3 ข้อย่อยคือ

- 1.1 มุ่งสู่จิตเดิมแท้
- 1.2 ไม่แบ่งแยกทั้งปวง
- 1.3 ไม่ยึดถือในสิ่งทั้งปวง

1.1. มุ่งสู่จิตเดิมแท้

นิกายเซนมีเป้าหมายหลักเพียงอย่างเดียวคือ ทำให้มนุษย์ตระหนักรู้ในจิตเดิมแท้ของตน และด้วยหลักการนี้ทำให้เซนมีหลักการปฏิบัติธรรมที่แตกต่างจากนิกายอื่นๆ รวมถึงพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมในอินเดียด้วย เดิมทีนั้นพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์มีอวิชชาอยู่จึงทำให้เป็นทุกข์ และตกอยู่ในวัฏวนของสังสารวัฏ พุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์เป็นผู้ฝึกได้ และสามารถจัดอวิชชาออกไปได้ด้วยตนเอง ดังนั้นจึงต้องทำความเพียร(สร้างปัญญา)เพื่อขจัดอวิชชานี้ออกไป และเมื่อสิ้นอวิชชาและกิเลสชั้นละเอียดต่างๆแล้วก็ถือว่าเป็นผู้รู้แจ้ง เป็นผู้บรรลุธรรมซึ่งบริสุทธิ์อย่างแท้จริงไม่เหมือนเดิม แต่นิกายเซนนั้นเห็นต่างออกไป จากหลักการเรื่องพุทธภาวะ ทำให้เซนมีจุดประสงค์การปฏิบัติธรรมแตกต่างกับพุทธศาสนาดั้งเดิม เช่นเชื่อว่าจิตเดิมแท้มีอยู่แล้วในสรรพสัตว์ ดังนั้นเนื้อแท้ของสรรพสัตว์จึงบริสุทธิ์อยู่แล้ว เมื่อบริสุทธิ์อยู่แล้วการปฏิบัติเพื่อบรรลุความบริสุทธิ์นั้นถือว่าเป็นการกระทำอันเปล่าประโยชน์ เช่นไม่เห็นว่าการเป็นสิ่งที่ต้องกำจัดทิ้ง อวิชชาเป็นเพียงปรากฏการณ์อันหนึ่งของจิต การมีอยู่ของอวิชชาทำให้เกิดปัญญา(วิชา) สิ่งที่เราไม่ควรทำไม่ใช่การกำจัดอวิชชาแต่เป็นการค้นหาจิตเดิมแท้ของตน เมื่อรู้แจ้งเห็นแจ้งแล้ว ก็ไม่มีอะไรแตกต่างจากเดิม เช่นไม่ถือว่าการรู้แจ้งเป็นการได้อะไรมาใหม่ แต่เห็นว่าการรู้แจ้งคือการกลับไปสู่ความบริสุทธิ์ดั้งเดิม กล่าวโดยสรุป พุทธศาสนาดั้งเดิม พุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงพุทธศาสนามหายานในอินเดียช่วงแรกมีหลักการใหญ่ คือการเรียนรู้ไปข้างหน้าที่จะไปสู่ความรู้แจ้ง ส่วนพุทธศาสนามหายานที่ยึดเรื่องพุทธภาวะ มีหลักการอยู่ว่าเรียนรู้ที่จะกลับไปยังจุดเดิมเพื่อรู้แจ้ง

อาจารย์เซนทั้งหลายต่างแสดงหลักการว่าคนเราต่างมีพุทธะติดตัวอยู่แล้วการไปหาพุทธะภายนอกตัวนั้นเป็นสิ่งที่เปล่าประโยชน์ ท่านเว่ยหลงกล่าวว่า

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย ถ้าเอาการตรัสรู้ออกเสียแล้ว ก็ไม่มีอะไรแตกต่างกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับคนธรรมดาสามัญอื่นๆ ความสว่างไสววามเดียวเท่านั้น ก็เพียงพอแล้ว ที่จะทำให้ใครก็ได้กลายเป็นคนเสมอกันกับพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่ธรรมะทั้งหลาย เป็นของมีประจำอยู่ในใจของเราแล้ว จึงไม่มีเหตุผลในข้อที่ว่า เราไม่สามารถเห็นสัมผัสแจ้งชัด ในสถานะแท้ของ ตถตา (สภาพที่มีแต่ความเป็นเช่นนั้น จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไม่ได้) มีข้อความกล่าวไว้ในสูตรชื่อ โพธิสัตว์ศีลสูตรว่า “จิตเดิมแท้ของเรา เป็นของบริสุทธิ์โดยเด็ดขาด และถ้าเราได้รู้จักใจของเราเอง และรู้แจ้งชัดว่า ตัวธรรมชาติแท้ของเราคืออะไรแล้ว เราจะเข้าถึงพุทธภาวะได้ทุกๆคน (ที่มีความรู้เช่นนั้น)... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 30-31)

ท่านฮวงโปกล่าวว่า

...จิตหนึ่ง นี่เท่านั้น เป็นพุทธะ ไม่มีความแตกต่างระหว่างพุทธะกับสัตว์โลกทั้งหลาย เพียงแต่ว่าสัตว์โลกทั้งหลาย ไปยึดมั่นต่อรูปธรรมต่างๆเสีย และเพราะเหตุนี้ จึงได้ แสวงหา พุทธภาวะจากภายนอก การแสวงหาของสัตว์เหล่านั้น นั่นเอง ทำให้เขาพลาดจาก พุทธภาวะ การทำเช่นนี้เท่ากับการใช้สิ่งซึ่งเป็น พุทธะ ให้เที่ยวแสวงหา พุทธะ และการใช้ จิตให้เที่ยวจับฉวยจิต แม้เขาเหล่านั้น จะได้พยายามจนสุดความสามารถของเขาอยู่ตั้งกับปี หนึ่งเต็มๆ เขาจะไม่สามารถถึงมันได้เลย เขาไม่รู้ว่ ถ้าเขาเองเพียงแต่หยุดความคิดปรุง แต่ง และหมดความกระวนกระวายเพราะการแสวงหาเสียเท่านั้น พุทธะ ก็จะปรากฏ ตรงหน้าเขา... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 3-4)

ท่านหลินฉี(อาจารย์เซนรุ่นที่11) กล่าวว่า

...สมณะเจ้าวิ่งไปทุกหนทุกแห่งเพื่อแสวงหาสิ่งใด เข้าไปอย่างสิ้นหวัง เหมือนแก้วคว้าง อยู่กลางหาว ทั้งนี้เพราะความสงสัยของเจ้าไม่เคยสิ้นสุด ไม่มีพุทธะที่จะต้องแสวงหา ไม่มี มรรคที่จะต้องปฏิบัติให้สำเร็จ ไม่มีธรรมที่จะต้องเข้าถึง ถ้าเจ้าแสวงหาพุทธะจากภายนอก เจ้าจะต้องผิดหวัง เพราะ พุทธะไม่ใช่สิ่งใดอื่นนอกจากตัวเจ้าเอง...

(จงชัย เจนหัตถการกิจ, 2538: 59)

ท่านดงซาน (อาจารย์เซนรุ่นที่11) เขียนโคลงไว้ว่า

...เธอไม่ควรแสวงหาโดยผ่านคนอื่น

มิฉะนั้นความจริงจะลอยห่างออกไปจากเธอ... (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 98)

นิคายเซนเห็นว่า ความจริงแท้ ความรู้แจ้ง มรรควิธี สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความสมบูรณ์อยู่แล้ว ภายในตนเอง ดังนั้นการเที่ยวหาสิ่งเหล่านี้จากโลกภายนอกล้วนเป็นความเปล่าประโยชน์ หาก ต้องการรู้แจ้งก็ต้องหาเอาจากตนเองไม่ใช่หาเอาจากผู้อื่นหรือจากสิ่งภายนอกตน การเห็นเช่นนี้ทำให้ นิคายเซนมีท่าทีที่ปฏิเสธคัมภีร์ รวมถึงความรู้ต่างๆที่เกิดจากการศึกษา

1.2. ไม่แบ่งแยกทั้งปวง

นิกายเซนเห็นว่าการจะเห็นแจ้งในจิตเดิมแท้ได้นั้นต้องก้าวข้ามความแบ่งแยกทั้งปวง ซึ่งเรียกว่าทวิภาวะ ทวิภาวะคือไม่มีคติที่ทำให้เราเกิดการแบ่งแยกเป็นคู่ๆ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราเห็นกระบวนการแบ่งแยกก็ทำงานทันที เริ่มตั้งแต่รู้ว่ามิ้ง (แบ่งผู้รับรู้กับสิ่งที่ถูกรู้) ต่อมาก็รับรู้ ลักษณะภายนอก คือ มีเกร็ด ตัวยาว เคลื่อนไหวเร็ว เรื่อยไปจนถึงกระบวนการให้คุณค่า เช่น รู้สึกว่าไม่ชอบ (สภาวะคู่ของชอบ) เห็นว่ามันสกปรก (สภาวะคู่ของสะอาด) และน่าขยะแขยง (สภาวะคู่ของน่ารัก) ความรู้สึกที่เลือกข้างใดข้างหนึ่งอยู่ตลอดนี้เป็นสิ่งที่นิกายเซนเรียกว่าตกอยู่ในทวิภาวะ

การไม่แบ่งแยกคุณค่าเป็นหลักการที่นิกายเซนเน้นย้ำมาโดยตลอด ไม่ว่าจะอธิบายธรรม หัวข้อใดก็ตามก็ไม่ผิดไปจากหลักอันนี้ เช่นมีคำสอนแปลกๆ อย่างเช่น กิเลสคือโพธิ ความชั่วคือความดี อวิชชาคือปัญญา เป็นต้น คำสอนเหล่านี้ฟังดูแล้วอาจไม่มีเหตุผล แต่หากพิจารณาโดยหลักทวิภาวะแล้ว คำสอนเหล่านี้ก็มีเหตุผลขึ้นมา เช่นอธิบายว่าเพราะการแบ่งแยก เพราะการให้คุณค่าเหล่านี้ทำให้ไปยึดติดว่ามันมีสภาวะเช่นนั้นจริงๆ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วมันไม่มีอะไรนอกจากจิตที่ไปปรุงแต่งสร้างมันขึ้นมา การไปยึดติดในความเป็นคู่นี้ทำให้ไม่เห็นความเป็นจริง ท่านฮวงโป อธิบายเอาไว้ว่า

...ในทันทีที่พวกเธอคิดว่ามีพุทธะขึ้นมา เธอก็ต้องถูกบังคับให้มีความคิดว่า สามัญสัตว์ทั้งหลายตามขึ้นมา หรือให้คิดเป็นความคิดรวบยอด และความคิดไม่รวบยอด ความคิดกว้างขวางและความคิดชี้แหล่ขึ้นมา ซึ่งมันจะจองจำเธอไว้ในระหว่างภูเขาเหล็กสองลูกนั้นอีกโดยแน่นอน... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 88)

คติวินิยมเหมือนกับสิ่งที่จองจำเราไว้และคอยเหวี่ยงเราให้ตกไปยังขั้วความคิดขั้วใดขั้วหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ซึ่งความคิดก็เป็นเพียงความคิดไม่ใช่ความจริงและยังทำให้ไม่เห็นความจริงอีกด้วย การเห็นความจริงต้องก้าวผ่านความคิดที่เป็นคู่กันไป ดังที่ท่านเว่ยหลงกล่าวไว้ว่า

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย อะไรเล่าเป็นสิ่งที่เราควรสละเสียให้สิ้นเชิง และอะไรเล่าที่เราควรปกป้องของเราลงไป เราควรสละของที่เป็นคู่ๆ อย่างตรงกันข้ามกันเสียให้สิ้นเชิง พร้อมทั้งอกุศลเจตสิกทุกอย่าง และเราควรปกป้องของเราลงไปทีภาวะแท้จริงของตถตา... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 55)

...ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ไม่มีอะไรทำลายไป จงเหวี่ยงคติวินิยมไปเสียให้พ้น รวมทั้งความชอบและความไม่ชอบของเธอด้วย สิ่งที่มีอยู่จริงๆเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น คือ จิตหนึ่ง นี่เท่านั้น เมื่อเธอเข้าถึงสิ่งๆนี้ด้วยใจแล้ว เธอก็จะได้ขึ้นสู่ราชรถแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 31)

อาจพูดได้ว่าการกำจัดทิ้งซึ่งคติวินิยมนี้เป็นสิ่งที่นิกายเซนเน้นที่สุด คำสอนและบทสนทนาของนิกายเซนแทบทั้งหมดต่างมุ่งเน้นในสิ่งนี้ ตัวอย่างคำสอนของอาจารย์เซนที่เด่นในเรื่องนี้คือคำสอนของท่านอิกคิวพระอาจารย์เซนของญี่ปุ่นที่โด่งดังรูปหนึ่ง ท่านอิกคิวกล่าวว่า

“ถ้าบุคคลชำระจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์และเห็นถึงธรรมชาติของตน ก็จะไม่มีความสุขหรือความทุกข์ให้หวัง ไม่มีมรณให้กลัว ไม่มีกิเลสให้ขจัด ไม่มีสิ่งที่เป็นคู่เช่นความดีและความชั่ว เขาจะเป็นอิสระจากวัฏจักรของการเวียนเกิดและเวียนตาย”

ครั้งหนึ่งเมื่อหลวงพ่อบุ๊อุปการคุณท่านอิกคิวมาตั้งแต่เด็กใกล้สิ้นลม ท่านอิกคิวคลานเข้าไปกราบและถามหลวงพ่อบุ๊ว่า “กระผมต้องบอกหนทางให้หลวงพ่อบุ๊ไหมครับ”

หลวงพ่อบุ๊ยังมีสติดีอยู่ ตอบแผ่วๆว่า “ฉันมาก็มาแต่ลำพังผู้เดียว เวลาจะไปที่ไปแต่ลำพังผู้เดียว เจ้าจะมาช่วยอะไรได้เล่า”

ท่านอิกคิวก็ตอบด้วยถ้อยคำว่า “หากหลวงพ่อบุ๊นี้กว่าหลวงพ่อบุ๊เกิด แล้วหลวงพ่อบุ๊ต้องตายจริงๆแล้ว นั้นยังถูกบดบังด้วยความไม่รู้อีกนะครับ ถ้าอย่างนั้นผมจะบอกทางให้หลวงพ่อบุ๊ ทางที่ไม่ต้องเรียกว่าเกิด ไม่ต้องเรียกว่าตายไงล่ะ หลวงพ่อบุ๊”

พอสิ้นประโยค หลวงพ่อบุ๊ก็พริ้มคิ้วไป (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 186-188)

ตามปกติแล้วเรามักแบ่งแยกสภาวะต่างๆออกเป็นคู่อย่างตายตัว ไม่ขาวก็ต้องดำ ไม่มีสีก็ต้องมีสี ไม่ดีก็ต้องชั่ว ไม่ช้าก็ต้องเร็ว ไม่สูงก็ต้องต่ำ ฯลฯ ซึ่งในทฤษฎีของเซน การแบ่งแยกเหล่านี้ทำให้มองไม่เห็นความเป็นจริง เพราะเราได้ตัดสินและประเมินสิ่งต่างๆไว้อย่างเบ็ดเสร็จเรียบร้อย เป็นการสร้างกรอบไว้อย่างแน่นอนตายตัวและมัดตัวเองไว้ภายในกรอบนั้นอย่างสมบูรณ์

ท่านดิช นัท ฮันท์ อธิบายว่า การจำแนกสิ่งต่างๆออกเป็นฝักฝ่าย เป็นหมวดหมู่ เช่น การดำรงอยู่ (อัตถิภาวะ) การไม่ดำรงอยู่ (นัตถิภาวะ) เอกภาพ (เอกัตตะ) สหภาพ (นानัตตะ) ฯลฯ

สัญลักษณ์เหล่านี้ไม่อาจสะท้อนความจริงได้อย่างตรงไปตรงมา และไม่ก่อให้เกิดการรับรู้ที่ถูกต้องได้ หากแสดงให้เห็นโลกแห่งความคิด กับโลกแห่งความเป็นจริงว่าเป็นคนละโลกกัน เตือนให้รู้ว่าความรู้อันเกิดจากการคิด การไตร่ตรองนั้นไม่ใช่เครื่องมือที่จะใช้ค้นหาสิ่งจะได้ อย่างสมบูรณ์ (ดิช นัท ฮันท์, 2519: 50)

1.3. ไม่ยึดถือในสิ่งทั้งปวง

ความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงเป็นหัวใจคำสอนนิกายเซนรวมถึงพุทธศาสนาทุกนิกายหากนิกายหรือคำสอนใดที่ไม่ได้สอนให้ละหรือคลายออกจากความยึดติด ถือมั่นแล้ว กล่าวได้ว่าสอนผิดไปจากพุทธธรรม และไม่ใช่ว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน คำสอนของอาจารย์เซนทั้งหลายก็ล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะสอนให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงเช่นกัน เรื่องการไม่ยึดมั่นถือมั่นของนิกายเซนนั้นท่านเว่ยหลงกล่าวว่า

...สิ่งทุกสิ่งไม่ว่าดีหรือเลว สวยงามหรือน่าเกลียด ควรจัดเป็นของว่างอย่างเดียวกัน แม้ในขณะที่ได้เถียงทะเลาะวิวาท เราควรประพฤติดต่อเพื่อนและต่อศัตรูของเรา อย่างเดียวกัน และไม่มี การนึกถึงการแก้แค้น ในการฝึกความนึกคิดของตนเอง จงปล่อยให้อดีตเป็นอดีต ถ้าเราปล่อยให้ความคิดของเรา ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มาจับติดต่อกันเป็นห่วงโซ่แล้ว ก็หมายความว่าเราจับตัวเองไว้ตรึงขัง ในฝ่ายตรงกันข้าม ถ้าเราไม่ยอมให้ใจของเราข้องติดอยู่ในสิ่งใดๆ เราจะลุล่วงความหลุดพ้น เพื่อผลอันนี้เราจึงถือเอา “ความไม่ข้องติด” ว่าเป็นหลักหรือต้นตอ อันเป็นประธานสำคัญ” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 53)

ท่านฮวงโปกล่าวไว้อย่างเดียวกันว่า

...พวกเขาไม่ต้องศึกษาคำสอนใดๆหมด จงเรียนแต่เพียงว่าทำอะไรจึงจะเว้นขาดจากการแสวงหา หรือการผูกพันตัวเองต่อสิ่งทุกอย่างเท่านั้น เมื่อไม่มีอะไรผูกแสวงหา ข้อนี้หมายความว่า จิตไม่เกิด เมื่อไม่มีการยึดมั่นถือมั่นอยู่ ข้อนี้หมายความว่า จิตไม่ถูกทำลาย สิ่งซึ่งไม่เกิดและไม่ถูกทำลายนั้นแหละ คือ พุทธะ

วิธีการดัดแปลงหมื่นสี่พันวิธี สำหรับต่อสู้กับสิ่งซึ่งเป็นมายาหลอกลวงจำนวนแปดหมื่นสี่พันอย่างนั้น เป็นเพียงคำพูดอย่างบุคลาธิษฐาน เพื่อชักชวนให้มาสู่ ประสพ นี่เท่านั้นตามที่จริงแล้ว ไม่มีสักอย่างเดียว ที่มีอยู่จริง การสลัดสิ่งทุกอย่างสิ่งออกไปเสีย นั้นแหละคือ ตัว

ธรรม ผู้ซึ่งเข้าใจความจริงข้อนี้นั้นแหละคือ พุทธะ แต่การสลัดสิ่งที่เปื้อนมาทุกอย่างออกไป
เสีย นั้น ต้องไม่เหลือธรรมอะไรไว้ให้ยึดถือกันอีกจริงๆ... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 23-24)

คณาจารย์เซนรุ่นแล้วรุ่นเล่าต่างสืบทอดหลักการไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวงนี้ไว้ได้และยัง
ถ่ายทอดสืบทอดมาด้วยรูปแบบเฉพาะของนิกายเซนอันมีลักษณะที่แตกต่างกับพุทธศาสนานิกาย
อื่นๆ เช่น

ท่านสุ่ยจง (ศิษย์ของท่านเว่ยหลาง)

พระรูปหนึ่งถามถามสุ่ยจงว่า “เราจะกลายเป็นพุทธะได้เช่นไร?”

อาจารย์ตอบว่า “จงละทิ้งพุทธะและสรรพสิ่ง และเมื่อนั้นเจ้าจะรับการปลดปล่อย”

(วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 133)

ท่านหม่าจู (ศิษย์ของท่านเว่ยหลางอีกคน)

เมื่อพระถามท่านว่า “อาจารย์กลมกลืนกับเต๋า (วิถีทางที่แท้) ได้อย่างไร?”

ท่านตอบว่า “อาตมาเล็กกลมกลืนกับเต๋ามานานแล้ว” (วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 156)

ท่านหลินฉี (ชื่อในภาษาญี่ปุ่นคือ รินไซ เป็นศิษย์ของท่านฮวงโป) เป็นอาจารย์เซนท่านหนึ่ง
ที่เน้นในหลักการไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวง ซึ่งถึงขนาดว่าไม่ให้ยึดติดในอะไรเลยแม้แต่ พระพุทธเจ้า
หรือธรรมะ

...เจ้าจงฟังอาตมา ไม่มีพุทธะ ไม่มีธรรม ไม่มีการฝึกฝน ไม่มีการตรัสรู้ อะไรคือสิ่งที่เจ้าได้
ตามอยู่อย่างร้อนรน วางศิระของเจ้าไว้ข้างบนหัวของตัวเอง เจ้าช่างมืดบอด โง่งม ศิระ
ของเจ้ามันอยู่ในที่อันสมควรแล้ว เจ้าขาดสิ่งใดหรือผู้ดำเนินตามมรรค...

...ผู้ดำเนินตามมรรค อย่าถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นจุดหมายสูงสุด อาตมามองพระพุทธเจ้าเป็น
ดังหลุมอันเร้นลับ มองพระโพธิสัตว์และพระอรหันต์ เป็นดังผู้พ้นจากการมนุษย์ด้วยชื่อ
สวามคอและโซ่ตรวน นี่คือการไม่พระมัญชุศรีจึงคว่ำดาบเพื่อสังหารพระโคตมะ และ
องค์อุลิมาลัยถือดาบไล่ฆ่าพระศากยमुณี

...ผู้ดำเนินตามมรรค พุทธะมิได้มีเพื่อถูกเข้าถึง ตรียานและธรรมชาติทั้ง 5 เป็นดังคำสอนที่สมบูรณ์และดับพลัน เป็นเพียงแนวทาง ทั้งหมดเป็นเพียงความหมายที่เหมาะสมกับการรักษาโรคชั่วคราว ไม่มีธรรมที่แท้จริง ทั้งหมดเป็นเพียงการแสดงของเปลือกนอก เหมือนตัวหนังสือที่เขียนไว้บนแผ่นไม้ เพื่อบอกหนทาง นี่คือคำสอนของอาตมา...

(จิงซัย เจนหัตถการกิจ, 2538: 59, 65-66)

หัวใจคำสอนของท่านหลินฉีคือการไม่ยึดมั่นในสิ่งๆใดเลย ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระไตรปิฎก อาจารย์หรือวิธีปฏิบัติต่างๆ เพราะสรรพสิ่งโดยเนื้อแท้แล้วเป็นสิ่งที่ว่าง การแสวงหาสิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่เปล่าประโยชน์ พระพุทธเจ้า พระธรรมต่างๆแท้จริงแล้วอยู่ในจิตของเราแต่แรกอยู่แล้ว ดังนั้นจึงมีคำสอนมากมายของท่านหลินฉีที่ให้หยุดแสวงหา พุทธะจากภายนอกตัว ท่านกล่าวว่ายิ่งแสวงหา ยิ่งไม่พบ

...เจ้ารู้จักผู้ที่เจ้าแสวงหาอยู่หรือไม่ เรามีชีวิตคล้ายดังปลาในน้ำ ไม่มีทั้งรากและลำต้น แม้เจ้าจะสามารถโอบกอดเขาไว้ แต่เจ้าก็ไม่สามารถครอบครองเขาได้ แม้เจ้าหนีจากเขาเจ้าก็ไม่สามารถหนีพ้นจากเขา เจ้าพยายามแสวงหาเขามากเท่าไร เขาก็จะหนีห่างเจ้าไปมากเท่านั้น และถ้าเจ้าไม่แสวงหาเขาก็กลับคงอยู่ เขาคือธรรมที่อยู่ต่อหน้าต่อตาของเจ้า...

(จิงซัย เจนหัตถการกิจ, 2538: 55)

โดยสรุป หลักการไม่ยึดถือในสิ่งทั้งปวงนั้นก็คือหลักความว่างหรือหลักสุนฺยตาตนเองและความว่างของนิยายเซนก็เหมือนกับ ความว่างของนิยายมาธยมิกะ แต่นิยายเซนอธิบายความว่างในแบบเฉพาะของตนที่ไม่มีรูปแบบใดๆตายตัว ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือจิตวิทยาของนิยายเซนที่จะอธิบายในหัวข้อต่อไป

2. ญาณวิทยาเชิงจิตวิทยาของนิยายเซน

ญาณวิทยาในเชิงปรัชญาของนิยายเซนคือหลักการ โดยรวมซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติของอาจารย์เซนทุกๆท่าน แต่ญาณวิทยาในเชิงจิตวิทยาของนิยายเซนคือแนวทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากท่าทีเฉพาะของอาจารย์เซนแต่ละท่าน ไม่ใช่หลักการ โดยรวมทั้งหมดของนิยายเซน

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า คำสอนของนิกายเซนเกิดจากแนวคำสอนของมหายานนิกายอื่นๆ สามสายคือ มาธยมิกะ โยคาจาร และมหายานในจีน (หลักการโดยรวม) เช่นนั้นจึงเกิดคำถามขึ้นว่า แล้วนิกายเซนแตกต่างกับมหายานสายอื่นๆ อย่างไร อะไรเป็นจุดเด่นของนิกายนี้ที่ทำให้นิกายนี้แตกต่างจากนิกายอื่นๆ ทั้งที่ตัวหลักการคำสอนก็มีเหมือนกัน คำตอบของนิกายเซนก็คือทัศนะทางจิตวิทยา

สมภาร พรหมทา (2540) กล่าวว่า แม้ว่านิกายเซนจะมีทัศนะทางอภิปรัชญาไม่ต่างจากนิกายมาธยมิกะและโยคาจาร แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าเซนจะมีฐานะเท่าเทียมกับสองนิกายนี้ ในทางจิตวิทยานั้นนิกายเซนประสบความสำเร็จมากกว่าสองนิกายที่กล่าวมานี้มากมายนัก ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่สองนิกายข้างต้นไม่เป็นที่รู้จักเท่ากับเซน ความโดดเด่นของเซนอยู่ที่ทัศนะทางจิตวิทยาอันเป็นทัศนะที่นิกายนี้เน้นหนักจนกลายเป็นแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรมที่มีแบบเฉพาะอย่างเช่นที่ปรากฏในประเทศญี่ปุ่นเป็นต้น

ทัศนะทางจิตวิทยาของนิกายเซนเกิดขึ้นจากปัจจัย หลายๆ อย่าง ทั้งเนื้อหาคำสอนในคัมภีร์ วัฒนธรรมทางความคิด อิทธิพลของลัทธิอื่นๆ ค่านิยมในแต่ละยุคสมัย สถานการณ์ของบ้านเมือง ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนส่งเสริมความอิสระ ความสำเร็จอันเป็นภูมิปัญญาที่ทำให้นิกายเซนมีความโดดเด่นอย่างยิ่ง ตัวอย่างคำสอนของเซนที่แสดงเอกลักษณ์เฉพาะตัวของนิกายเซนได้อย่างดีคือตัวอย่างของท่านหลินฉี

...ผู้ดำเนินตามมรรค ถ้าเจ้าอยากให้เห็นธรรมนี้อย่างชัดเจน อย่าปล่อยให้ตัวเจ้าต้องถูกลอกหลวง ไม่ว่าเจ้าจะไปยังภายนอกหรือภายใน อะไรก็ตามที่เจ้าได้เผชิญหน้า จงฆ่ามัน ถ้าเจ้าพบพระพุทธเจ้า จงฆ่าพระพุทธเจ้า ถ้าเจ้าพบพระสังฆปริณายก จงฆ่าพระสังฆปริณายก ถ้าเจ้าพบพระอรหันต์ จงฆ่าพระอรหันต์ ถ้าเจ้าพบผู้บังเกิดเกล้า จงฆ่าผู้บังเกิดเกล้า ถ้าเจ้าพบความสัมพันธ์ของเจ้ากับสรรพสิ่งต่างๆ จงฆ่าความสัมพันธ์นั้นให้สิ้น แล้วเจ้าจะเห็นอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก และถ้าเจ้าไม่ได้ขึ้นอยู่กับสรรพสิ่งต่างๆ อีกต่อไป ความหลุดพ้นและอิสรภาพก็จะเกิดขึ้น (จงชัย เจนหัตถการกิจ, 2538: 48)

การสอนในเรื่อง “การไม่ยึดติด” นี้หากสอนว่าการไม่ยึดติดนั้นต้องไม่ยึดในอะไรเลยแม้แต่พระพุทธเจ้า การสอนอย่างนี้นิกายเซนเห็นว่าเป็นการสอนด้วยเหตุผลซึ่งทำให้ผู้ฟังนั้นเกิดความเข้าใจในเชิงเหตุผลเท่านั้น การสอนด้วยเหตุผลไม่กระแทกจิตใจพอที่จะทำให้ผู้ฟังยังเห็นถึง “การ

“ไม่ยึดติด” ที่แท้จริงได้ ดังนั้นอาจารย์เซนจึงคิดประดิษฐ์คำพูดที่กระแทกจิตใจถึงขนาดว่าถ้ายึดติดในพระพุทธเจ้าก็ฆ่าพระพุทธเจ้าซะ การประดิษฐ์คำพูดที่กระแทกจิตใจนี้วิธีการอย่างหนึ่งในแบบของนิกายเซนซึ่งเรียกว่า “ฉวนวิทยาในเชิงจิตวิทยา”

ฉวนวิทยาในเชิงจิตวิทยาของนิกายเซนสรุปได้ 3 หัวข้อคือ

- 2.1 วิธีการแบบฉับพลัน
- 2.2 มรรควิธีที่ไร้วิธี
- 2.3 ท่าที่ไม่ยึดติดในรูปแบบการนั่งสมาธิ

2.1 วิธีการแบบฉับพลัน

วิธีการแบบฉับพลันเป็นวิธีการในแบบหนึ่งของพุทธศาสนานิกายเซนที่มุ่งเน้นเฉพาะสิ่งที่เป็นแก่นแท้ของหลักธรรมคำสอน แก่นแท้ของหลักธรรมคำสอนของนิกายเซนก็คือจิตเดิมแท้ ดังนั้นวิธีการแบบฉับพลันก็คือการมุ่งตรงสู่การรู้แจ้งเห็นแจ้งในจิตเดิมแท้นั้น วิธีการแบบฉับพลันไม่เน้นการสั่งสมบุญกุศลหรือการบำเพ็ญบารมีต่างๆ เพราะถือว่า สิ่งเหล่านี้ทั้งหมดเป็นสิ่งที่ทำให้การรู้แจ้งในจิตเดิมแท้นั้นเน้นช้ายิ่งขึ้นไปอีก

การทำความดีหรือการสร้างบุญกุศลนั้นนิกายเซนเห็นว่า เป็นสิ่งที่ยังมีอุปาทาน (ความยึดมั่น) ในความดีและอัตตาตัวตนแทรกอยู่เบื้องหลัง และการทำสิ่งเหล่านี้ต่อไปเรื่อยๆ ก็คือการยังคงมีความยึดมั่นในการทำความดีต่อไปเรื่อยๆ อีกทั้งยังอาจตกเข้าอัตตาให้หนาแน่นพอกพูนยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้นจึงมีใช้ทางที่ทำให้ยังเห็นถึงธรรมที่แท้จริงได้ ด้วยเหตุนี้นิกายเซนจึงปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด และมุ่งเน้นเพียงการเห็นแจ้งในจิตเดิมแท้โดยตรงเท่านั้น

ท่านโพธิธรรมซึ่งเป็นปฐมอาจารย์แห่งนิกายนี้ได้แสดงท่าทีเช่นนี้ออกเป็นท่านแรกซึ่งประวัตินั้นกล่าวไว้ว่า

พระจักรพรรดิทรงถามท่านโพธิธรรมว่า

“นับตั้งแต่ข้าพเจ้าได้ครองราชย์เป็นคันทมา ข้าพเจ้าได้สร้างวัดวาอาราม พิมพ์พระคัมภีร์และอุปัฏฐากภิกษุและภิกษุณีเป็นจำนวนมาก พระคุณเจ้าคิดว่ากุศลของข้าพเจ้าจะเป็นเช่นไร”

“ไม่ได้กุศละอะไรเลย มหาบพิตร” ท่านโพธิธรรมตอบ

“ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น” จักรพรรดิทรงถามด้วยความแปลกพระทัย

“การกระทำทั้งหมดยังอยู่ในขั้นต่ำ “อันเป็นเหตุให้ผู้กระทำเกิดอยู่ในสวรรค์หรือโลกนี้อีก มันยังคงแสดงร่องรอยของโลกียะ ซึ่งเปรียบเสมือนเงาที่ติดตามวัตถุ แม้มันจะดูเหมือนกับว่ามีอยู่จริงๆ แต่ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าเป็นเพียงความไม่มีอยู่ สำหรับการกระทำชนิดที่เป็นกุศลแท้จริงแล้ว จะต้องเต็มเปี่ยมอยู่ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ จะต้องสมบูรณ์และเป็นโลกุตระ และธรรมชาติอันแท้จริงของมันก็อยู่เหนือการหยาบคายด้วยความคิดของมนุษย์ สิ่งนี้เป็นสิ่งที่ไม้อาจแสวงหาด้วยความสำเร็จในทางโลก” (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 15-16)

วิธีของท่านโพธิธรรมถือเป็นจุดกำเนิดวิธีการในแบบฉบับของท่านโพธิธรรม อาจารย์เซนทุกท่านในสมัยต่อมาต่างก็มีจุดเน้นเดียวกันกับท่านโพธิธรรม อย่างไรก็ตาม ท่านโพธิธรรมแม้มิได้บัญญัติวิธีการในแบบของท่านอย่างเป็นทางการเฉพาะ แต่ท่านเว่ยหลางก็เป็นท่านแรกที่บัญญัติวิธีการนี้ขึ้น ท่านเว่ยหลางได้เขียนโคลกไว้ว่า “...พวกที่จมอยู่ในความเขลา ย่อมมัวแต่สะสมบุญอันแปดเปื้อน ไม่ได้ไปตามมรรคปฏิบัติ พวกนี้ตกอยู่ภายใต้ความรู้สึกว่าการสะสมบุญกับการได้ไปตามมรรคปฏิบัตินั้น เป็นของสิ่งเดียวและอย่างเดียวกัน...” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 75)

...พระสังฆปริณายกของเราที่แล้ววมาไม่ค่อยสอนระบบธรรมอย่างอื่นเลย นอกจากระบบ “ฉับพลัน” นี้เท่านั้น (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 76)

ในยุคของท่านเว่ยหลางมีการแบ่งนิกายเซนออกเป็น 2 สายคือ สายเหนือและสายใต้ สายเหนือคือสายของท่านจินเซา ซึ่งเรียกกันว่า “สายเชื่องช้า” ส่วนสายใต้คือสายของท่านเว่ยหลางซึ่งเรียกกันว่า “สายฉับพลัน” สายเชื่องช้าเน้นการสอนให้ทำความดี การละเว้นความชั่วและทำจิตใจให้บริสุทธิ์อยู่ พระรูปหนึ่งนามว่า ชีชิง เป็นลูกศิษย์ของอาจารย์จินเซาซึ่งเป็นอาจารย์ของนิกายเซนฝ่ายเหนือ กล่าวว่า

“ตามคำสอนของท่านอาจารย์นั้น การละเว้นจากการกระทำชั่วทั้งปวงเรียกว่า ศีล การปฏิบัติแต่ความดีเรียกว่าปรัชญา และการชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ เรียกว่าสมาธิ ท่านอาจารย์สอนพวกข้าพเจ้าในแนวนี้นี้แหละครับ” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 115)

อาจารย์จีนเซาซึ่งเป็นอาจารย์ของนิกายเซนฝ่ายเหนือมีหลักการสอนที่คล้ายๆกับหลักการสอนของพุทธศาสนาเถรวาท ก็ยังคงสอนในแนวทางของพุทธศาสนาดั้งเดิมคือการสอนให้ไม่ทำความชั่ว ทำความดีและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ซึ่งสายของนิกายเซนที่ยึดหลักการนี้เป็นสายของเซนที่ถูกเรียกว่าเซนสายเชิงเช้า

ส่วนในสายจับปล้นนั้นทุกสายต่างมีหลักการที่เหมือนกันคือเรื่องการทำไม่ได้เน้นในการทำ ความดี และการละเว้นความชั่ว เพราะสิ่งเหล่านี้ยังเป็นโลกียะมรรคไม่ใช่โลกุตระมรรค การยึดติดอยู่กับโลกียะมรรคเป็นการเสียเวลา ชักช้า และไม่ตรงประเด็น ด้วยเหตุนี้จึงเกิดแนวทางแบบ “จับปล้น” ขึ้นซึ่งมุ่งเน้นในด้านปรมัตถธรรมล้วนๆ อย่างเช่นคำสอนไม่ให้ไปติดบาปติดบุญ ติดดี ติดชั่ว หรือคำสอนที่ว่ากิเลสคือโพธิ์ อวิชชาคือปัญญา เป็นต้น

2.2 มรรควิธีที่ไร้วิธี

จากตรรกวิทยาแห่งทางสายกลางของนิกายมาธยมิกะที่ไม่ไปยึดติดในข้อความคิดเห็นใดๆทั้งปวงและรวมถึงตัวของความคิดเห็นในเรื่อง “ไม่ยึดติด” นี้เองด้วย การอธิบายแนวความคิดอันนี้เป็นเรื่องที่ยากมากเพราะการอธิบายออกมาจะทำให้สิ่งนี้กลายเป็นสิ่งหนึ่งที่มีความเห็นว่า “ต้องไม่มีความเห็น” ขึ้นมา ก่อให้เกิดความเห็นซ้อนกันเป็นชั้นๆ ไม่สิ้นสุด ด้วยเหตุนี้ผู้อธิบายหลักการอันนี้จึงต้องพยายามอธิบายสิ่งนี้ (การไม่ยึดติดทั้งปวง) โดยที่ไม่ทำให้สิ่งนี้ไปเสริมให้เกิดการยึดติดใหม่ๆขึ้นมา ดังนั้นอาจารย์เซนจึงมีท่าทีที่หลีกเลี่ยงการอธิบายถึงวิธีการเพื่อให้ลูกศิษย์ไม่ไปติดยึดกับวิธีการ ท่านเว่ยหลงกล่าวว่า

“ถ้าฉันบอกท่านว่าฉันมีหลักการในเรื่องธรรมสำหรับสอนผู้อื่นแล้ว ก็เท่ากับว่าฉันหลอกลวงท่าน วิธีที่ฉันสอนลูกศิษย์ของฉัน ก็คือปลดปล่อยเขาให้พ้นจากความเป็นทาสของตัวเองเองด้วยวิธีต่างๆแล้วแต่จะเห็นควร การเรียกชื่อเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นไม่เกิดอะไรดีขึ้นมา นอกจากเป็นเครื่องมือที่นำมาใช้แทนเพียงชั่วคราวเท่านั้น ภาวะแห่งการหลุดพ้นอาจเรียกได้ว่าเป็นสมาธิ วิธีที่ท่านสอนถึงศีล สมาธิ ปรารถนา เป็นวิธีที่ดีวิเศษแต่วิธีของฉันเป็นคนละอย่าง”

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 115)

นิกายเซนใช้วิธี “แล้วแต่จะเห็นควร” ซึ่งไม่มีกรอบตายตัวใดๆมากำหนด หรือผูกมัดทำให้เกิดเป็นวิธีการสอนธรรมในแบบใหม่ๆมากมายไม่ว่าจะเป็น การตะโกนหรือคำรามใส่ซึ่งเป็นวิธี

อย่างเขาไปจนถึงวิธีการแบบหนักๆ อย่างเช่น การทุบตี ตบหน้า และทวีความรุนแรงไปจนถึงขั้นตัดนิ้ว วิธีการเหล่านี้ไว้ครอบงำมัดใครๆ และหลายๆวิธีก็ไปพ้นจากกฎเกณฑ์ในกรอบของจริยธรรม ซึ่งเรียกวิธีการเหล่านี้ว่า “มรรควิธีที่ไร้วิธี”

นิกายเซนในยุคหลังจากท่านเว่ยหลาง ซึ่งว่ากันว่าเป็นยุคอมตะของนิกายเซน (เริ่มจากรุ่นที่ 8 ไปจนถึงรุ่นที่ 15) ซึ่งในช่วงคาบเวลานี้วิธีการแบบเซนถูกพัฒนาขึ้นจนทำให้นิกายเซนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว การสนทนาระหว่างศิษย์กับอาจารย์นั้น คำถามคำตอบจากการสนทนาถือเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในวงการพุทธศาสนา เพราะคำตอบของอาจารย์เซนไม่ใช่คำตอบที่มุ่งบำบัดความสงสัยเหมือนดังเก่าก่อน แต่คำตอบของอาจารย์เซนในช่วงนี้ไม่เพียงจะไม่บำบัดความสงสัยแล้วยังอาจยิ่งเพิ่มความสงสัยมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมอีก ซึ่งถือเป็นลูกเล่นอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาการของนิกายนี้

คำตอบของอาจารย์เซนในยุคต่างถูกรวบรวมขึ้นเป็นปริศนาธรรม ที่เรียกว่า “กุงอัน” หรือ “โกอาน” ในภาษาญี่ปุ่น ซึ่งในยุคหลังๆ จนถึงยุคปัจจุบัน การศึกษาธรรมของนิกายเซนนั้นใช้ปริศนาธรรมในการศึกษาควบคู่ไปกับการปฏิบัติด้วย ตัวอย่างโกอานต่างๆ เช่น

พระรูปหนึ่งกล่าวกับอาจารย์โจชูว่า “กระผมเพิ่งมาอยู่ที่วัดนี้ได้ไม่นาน ขอท่านอาจารย์โปรดสั่งสอนกระผมด้วยเถิด” อาจารย์โจชูถามว่า “เธอฉันภัตตาหารหรือยัง” พระรูปนั้นตอบว่า “ฉันแล้วขอรับ” อาจารย์โจชูกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น เธอควรล้างบาตรเสียนะ” ด้วยคำพูดนั้น พระก็เกิดความรู้แจ้ง

พระรูปหนึ่งถามอาจารย์โตชันว่า “พระพุทธเจ้าคืออะไร” อาจารย์โตชันตอบว่า “ปานหนักสามตำลึง”

พระรูปหนึ่งถามอาจารย์บาโชว่า “พระพุทธเจ้าคืออะไร” อาจารย์บาโชตอบว่า “ไม่มีจิต ไม่มีพุทธะ”

พระรูปหนึ่งถามอาจารย์โจชูว่า “การที่ท่านโพธิธรรมเดินทางมายังเมืองจีนหมายความว่าอย่างไร” อาจารย์โจชูตอบว่า “ตื่นนอนแก่ในสวน”

อาจารย์บาโซ โอะโซ กล่าวกับบรรดาศิษย์คราวหนึ่งว่า “ถ้าพวกเธอมีไม้เท้าอยู่แล้ว ฉันจะให้ไม้เท้าแก่พวกเธอเพิ่มอีกอันหนึ่ง แต่ถ้าหากพวกเธอไม่มีไม้เท้าอยู่แล้ว ฉันจะรีบไม้เท้ามาจากพวกเธอเสีย”

พระรูปหนึ่งถามอาจารย์โฮเงนว่า “กระผมชื่อเอโซ กระผมขอเรียนถามท่านว่า พระพุทธเจ้าคืออะไร” อาจารย์โฮเงนตอบว่า “เธอคือเอโซ”

พระรูปหนึ่งถามอาจารย์โจชูว่า “โจชูคืออะไร” อาจารย์โจชูตอบว่า “ประตูด้านทิศตะวันออก ประตูด้านทิศตะวันตก ประตูด้านทิศเหนือ ประตูด้านทิศใต้”

ภิกษุรูปหนึ่งถามอาจารย์อุ่มมอนว่า “เมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ทรงสอนอะไร” อาจารย์อุ่มมอนตอบว่า “สอนให้เผชิญหน้ากับความเป็นหนึ่ง”

พระรูปหนึ่งถามอาจารย์เกียวรินว่า “การที่ท่านโพธิธรรมเดินทางมาจากดินแดนตะวันตก หมายความว่าอย่างไร” อาจารย์เกียวรินตอบว่า “นั่งนานแล้วเมื่อย”

อาจารย์บันชันกล่าวกับบรรดาศาสนิกษณ์คราวหนึ่งว่า “ภายในโลกทั้งสามนี้ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าธรรม แล้วพวกเธอจะสามารถค้นพบจิตได้จากที่ไหน” (สมภาร พรหมทา, 2540: 201-202)

“มรรควิธีที่ไร้วิธี” นั้นไม่ใช่ไม่มีวิธีการใดๆ แต่ใช้วิธีที่ไม่มีกรอบใดๆ ผูกมัด และวิธีการที่ไม่มีกรอบผูกมัดนี้เองทำให้เกิดการสร้างสรรค์ได้อย่างไม่จำกัด โดยมีจุดประสงค์เดียวที่เป็นแนวทางคือ ต้องการให้ผู้ได้รับการสอนนั้นรู้แจ้งเห็นจริง อาจเรียกวิธีการเหล่านี้ว่าจิตวิญญาณของผู้เป็นครู ซึ่งครูบางท่านอาจมีทำที่ยิวน บางท่านอาจมีความก้าวร้าว และบางท่านอาจมีความนุ่มนวลอ่อนโยน ซึ่งไม่ว่าแต่ละท่านจะมีบุคลิกเป็นอย่างไร ทุกท่านต่างก็มีจุดประสงค์เหมือนกันคือ ต้องการสะกิดให้ตื่นและสะกิดให้รู้ด้วยกันทั้งสิ้น ดังเช่นตัวอย่างบทสนทนาระหว่างอาจารย์เซนกับเจ้าเมืองท่านหนึ่ง

เจ้าเมืองถามว่า หัวใจของพระพุทธศาสนาคืออะไร

อาจารย์ก็บอกว่า “ไม่ทำความชั่ว ทำความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์”

เจ้าเมืองหัวเราะแล้วว่า “เรื่องอย่างนี้เด็กเจ็ดขวบมันก็รู้นี่ครับ ง่ายจะตายแล้ว”

อาจารย์หัวเราะแล้วว่า “ใช่ เรื่องอย่างนี้เด็กเจ็ดขวบมันก็รู้แต่ผู้ใหญ่อายุเจ็ดสิบมันก็ทำไม่ได้”
(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ม.ป.ป.: 4-5)

อาจารย์เชนนิยมนการสอนที่ทำให้รู้สึกจริงๆซึ่งตัวอย่างชัดเจนก็คือวิธีการของอาจารย์ฮาคุอิน

ครั้งหนึ่งทหารนามโนบุชิเกะมาหาอาจารย์ฮาคุอิน ถามท่านว่า “มีสวรรค์และนรกจริงหรือไม่?”

“เจ้าเป็นใคร?” อาจารย์ถามเสียงราบเรียบ

“ข้าพเจ้าเป็นชาмуไร”

“ที่แท้ก็เป็นทหาร เจ้านายประเภทใดกันที่ให้เจ้าเป็นทหาร หน้าตาของเจ้าดูเป็นขอทานมากกว่า”

โนบุชิเกะโกรธจัด มือตะดาบทันที

“อา ที่แท้เจ้าก็มีดาบ อาวุธของเจ้าคงที่จอนไม่อาจตัดหัวอาตมา”

โนบุชิเกะชักดาบออกมา

ได้ยินเสียงราบเรียบของอาจารย์ฮาคุอินว่า “ประตูนรกเปิดแล้ว”

ได้ยินเช่นนั้น ชาмуไรก็ได้สติ เสียบดาบคืนสู่ฝัก แล้วโค้งคำนับท่านอาจารย์

“ประตูสวรรค์เปิดแล้ว” (วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 318)

การอธิบายว่านรกเป็นอย่างไรไม่ทำให้เกิดความเห็นที่แท้จริงกับบุคคลๆนี้ ดังนั้นต้องทำให้รู้เห็นด้วยวิธีการอื่น ด้วยเหตุนี้อาจารย์ฮาคุอินจึงจัดวิธีการอันทรงปัญญานี้มาใช้เพื่อให้เกิดความรู้ความเห็นที่แท้จริงขึ้น

การที่จะสะกิดจิตใจให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางจิตวิญญาณได้นั้น วิธีสะกิดเป็นสิ่งสำคัญที่ส่งผลต่อจิตวิญญาณโดยตรง คนบางคนถูกจรรีกับการสาธยาย คนบางคนการพูดไม่ทำให้เกิดการสะดุ้งสะเทือนอะไร ต้องใช้การตะโกนใส่ และคนบางคนก็อาจต้องลงไม้ลงมือทุบตีถึงจะเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางจิตวิญญาณ

ครั้งหนึ่งหลวงจีนฮวยไฮตามอาจารย์ชื่อว่าหลวงจีนม้าจู(หมาจู)ออกไปนอกวัด แลเห็นห่านป่าฝูงหนึ่งบินอยู่ พระอาจารย์ม้าจูก็ถามว่า “นั่นอะไร

“ห่านขอรับ”

“มันบินไปไหน”

“บินไปจากที่นี่ครับ”

พระอาจารย์ม้าจูก็จับจุมกหลวงจีนฮวยไฮบิคนเจี๋ยร้องโอยๆ แล้วกล่าวว่า “เธอบอกว่ามันบินไปจากที่นี่ แต่มันก็ยังอยู่ที่นี้ ไม่ได้หนีไปไหน เพราะมันอยู่มาแต่แรก”

พระฮวยไฮเหวี่ยงแห่ตกทุกขุมชน สำเร็จซาโตริโนบัดนั้น (คิกฤทธิ ปราโมช, 2514: 63)

พระอาจารย์เซนอีกองค์หนึ่งชื่อ หลวงจีนขุนเม้น มีชีวิตอยู่ตอนปลายแผ่นดินถัง ท่านผู้นี้ต้องเสียดาไปข้างหนึ่งจึงแลเห็นธรรม เรื่องมีอยู่ว่า ท่านได้พากเพียรไปคอยตามปัญญาธรรมจากพระอาจารย์มู่ ซึ่งพระภิกษุอาวโศ ไปหาถึงสามครั้ง พระอาจารย์จึงได้เปิดประตูรับ พอเปิดประตูรับ พระอาจารย์ก็ถามชื่อ หลวงจีนขุนเม้นก็บอกให้ พระอาจารย์ก็ร้องว่า “พุดมา พุดมา” หลวงจีนขุนเม้นตกใจก็อึกอ๋ออยู่ พระอาจารย์ก็คว้าจับไล่ไล่ส่งผลัดตัวออกนอกประตู ข้างข้างอยู่ข้างในขาหนึ่ง พระอาจารย์ก็ทักประตูอย่างแรก ลูกขานั่นหัก หลวงจีนขุนเม้นก็ได้ปัญญาตรัสรู้ตอนนั้น (คิกฤทธิ ปราโมช, 2514: 13)

วิธีการอย่างเซนนั้นก้าวผ่านกรอบของกฎเกณฑ์ใดๆ แม้วิธีการนั้นจะเป็นการทำร้ายลูกศิษย์ก็ตาม ถ้าหากก่อให้เกิดปัญญาความรู้แจ้งแก่ลูกศิษย์แล้วอาจารย์เซนจะทำทันที มีครั้งหนึ่งที่อาจารย์เซนตะโกนไล่ลูกศิษย์จนหนีไปหลายวัน แม้หนีหรืออาจหนีไปเลยแต่ถ้าต้องแลกกับการรู้แจ้งของลูกศิษย์อาจารย์เซนก็ยอมทำ อย่างไรก็ตามมีประเด็นอยู่ว่าแล้วลูกศิษย์ผู้นั้นยินยอมหรือจึงทำเช่นนั้นได้ ตรงจุดนี้ต้องทราบกันก่อนว่าผู้ที่เข้ามาบวชกันในยุคนั้นล้วนมุ่งหมายที่จะตรัสรู้กันเลยทีเดียว บางคนบวชแล้วอาจมีปณิธานสูงส่งอย่างเช่น ยอมตายดีกว่าถ้าไม่รู้แจ้งธรรมะ กระนั้นแล้วก็ยังมีความเห็นอีกประเด็นหนึ่งที่ว่า อาจารย์รู้ได้อย่างไรว่าหากทำอย่างนี้แล้วศิษย์ก็จะรู้แจ้ง? รู้ได้อย่างไรว่าการทักประตูไล่ลูกศิษย์นั้นจะไม่ทำให้ลูกศิษย์ขาดกำลังใจ โดยที่ไม่รู้แจ้งอะไรเลย ประเด็นนี้เป็นเรื่องที่เหลือวิสัยที่จะเข้าใจ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นปัญญาญาณญาณหยั่งรู้ของอาจารย์ที่มีต่อศิษย์ผู้นั้นซึ่งเกิดจากการเรียนรู้กันในทางจิตวิญญาณมาพอสมควร อนึ่งเชื่อว่าจะมีแต่วิธีการที่ดูรุนแรงเสมอไปเท่านั้นแต่ในกายเซนก็มีวิธีการอันอ่อนโยนให้เห็นอยู่เช่นกัน โดยเฉพาะกรณีของอาจารย์เซนไกและอาจารย์บันเคซึ่งเป็นอาจารย์รินไซเซนในญี่ปุ่นมีซึ่งมีอยู่ว่า

มีนักเรียนคนหนึ่งชอบหนีจากวัดยามค่ำไปเที่ยวในเมืองเนืองๆ

คืนหนึ่งอาจารย์ กิบน เชนไก ตรวจที่พักของนักเรียน พบว่านักเรียนขาดหายไปหนึ่งคน ท่านเห็นแก้อีสูงตัวหนึ่งข้ามกำแพง จึงยกแก้อีสูงนั้นไปเก็บแล้วขึ้นรอนักเรียนคนนั้นตรงตำแหน่งแก้อี

ใกล้สาธนักเรียนคนนั้นหวนคืนวัด ได้ข้ามกำแพงแล้วเหยียบบนศิรชะอาจารย์ กระโดดลงมา
เมื่อรู้ตัวว่าทำอะไรลงไป นักเรียนคนนั้นก็ตกใจอย่างใหญ่หลวง ได้ยินเสียงอาจารย์เอ่ยว่า
“อากาศตอนกลางวันมาก จงระวังอย่าให้เป็นหวัด”
นักเรียนผู้นั้นไม่เคยหนีเที่ยวกลางคืนอีกเลย (วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 181)

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นวิธีการของอาจารย์บันเค

ครั้งหนึ่งเมื่ออาจารย์บันเค โยดาคุ จัดสัปดาห์ของการนั่งสมาธิ นักเรียนจากทุกภาคของญี่ปุ่น
มาเรียนกับท่าน นักเรียนคนหนึ่งขโมยของมีลิขสิทธิ์มารายงานให้ท่านรู้ ท่านก็นิ่งเฉย
ต่อมานักเรียนคนนั้นถูกจับอีกข้อหาขโมยของ ท่านก็นิ่งเฉยอีก นักเรียนอื่นๆ โกรธ ขอให้ท่านจับได้
นักเรียนคนนั้นไปจากวัดมิเช่นนั้นคนทั้งหมดจะออกจากวัดเอง
อาจารย์บอกพวกเขาว่า “พวกเจ้าล้วนเป็นคนฉลาด พวกเจ้ารู้จักแยกแยะสิ่งที่ถูกกับสิ่งที่ผิด พวกเจ้า
อาจไปเรียนที่ไหนก็ได้ตามใจปรารถนา แต่นักเรียนคนนี้น่าสงสาร เขาไม่รู้แม้แต่การแยกแยะสิ่งที่
ถูกกับสิ่งที่ผิด ใครจะสอนเขาเล่าหากอาตมาไม่สอน อาตมาต้องรังเขาไว้ที่นี่ ถึงแม้พวกเจ้าทั้งหมด
จะเลือกจากที่นี่ไปก็ตาม”
หยดน้ำตาไหลออกจากตาของนักเรียนจีซึโมะ เขาไม่ขโมยอีกเลย (วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 312)

ทั้งสองตัวอย่างนี้เป็นวิธีการของอาจารย์ที่คิดค้นขึ้นมาด้วยปัญญาและการสร้างสรรค์ของท่าน
เอง วิธีการของอาจารย์เซนไกและอาจารย์บันเคเป็นวิธีอ่อนนุ่มแต่ลึกซึ้งกินใจถือเป็นวิธีการ
เฉพาะตัว เพราะหากเป็นท่านอื่นๆ ก็ใช้วิธีการในแบบอื่นไม่ซ้ำแบบกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับ ญาณหยั่งรู้
จินตนาการ วุฒิภาวะ ของตัวอาจารย์เองด้วย อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะใช้วิธีการแบบใดก็ตามทุกท่านต่างมี
ความมุ่งหมายให้เกิดการกระตุ้นอย่างแรงในทางจิตวิญญาณถึงขนาดทำให้คนผู้นั้นเปลี่ยนแปลง
ความคิดและพฤติกรรมได้

อนึ่งวิธีการเหล่านี้ที่จริงแล้วก็พอที่จะพบเห็นได้ในลัทธิ นิกาย หรือศาสนาอื่นๆ อยู่เช่นกัน
อย่างเช่นในคำสอนของบรมครูผู้ตื่นรู้ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น พระพุทธเจ้า พระเยซู พระมะฮัมหมัด
เล่าจื๊อ จวงจื๊อ รวมถึงพระเกจิอาจารย์ของไทยหลายรูป เป็นต้น เพราะวิธีการอันนี้เกิดจากจิต
วิญญาณของครูประกอบกันกับ ญาณหยั่งรู้ จินตนาการ วุฒิภาวะ ของครูผู้ตื่นรู้และลูกศิษย์ด้วย
นั่นเอง

2.3 ไม่ยึดติดในรูปแบบการนั่งสมาธิ

นิกายเซนในสายจับปล้นนิยมวิธีการ “มรรควิธีที่ไร้วิธี” ดังนั้นเซนในสายจับปล้นจึงไม่ยึดติดในการนั่งสมาธิ เพราะการนั่งสมาธิถือเป็นการแบ่งแยกสภาวะว่ามีสภาวะที่เข้าสมาธิกับสภาวะที่ยังไม่เข้าสมาธิ และยังมีคามยึดถือว่าเข้าสมาธิดีกว่าไม่เข้าสมาธิ ซึ่งทั้งหมดถือเป็นทวิภาวะ นอกจากนี้การนั่งสมาธิก็ยังเป็นการยึดติดในสมาธิ ดังนั้นเซนสายจับปล้นจึงไม่นิยมสอนให้นั่งสมาธิ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าเซนไม่ส่งเสริมให้นั่งสมาธิ คือตัวอย่างของอาจารย์หมาจู

ครั้งหนึ่งมีศิษย์เซนคนหนึ่งนั่งสมาธิ อาจารย์(หมาจู)เห็นเข้าก็ถามว่า

“ที่เธอนั่งอย่างนี้เธอประสงค์อะไร”

“ประสงค์จะเป็นพระพุทธเจ้า”

อาจารย์ได้ยืนดังนั้นก็เลยเอาอิฐก้อนหนึ่งมาขัดกับหินอยู่ใกล้ๆ

ศิษย์อึ้งตรึงไม่ไหวก็ถามว่า

“ท่านอาจารย์ทำอะไร”

อาจารย์ตอบว่า

“เรากำลังพยายามจะทำให้อิฐแผ่นนี้เป็นกระจกเงา”

“อิฐนั้นขัดเท่าไรก็ไม่กลายเป็นกระจกไปได้”

“ถ้าอย่างนั้น เธอนั่งขัดสมาธิเท่าไรก็ไม่กลายเป็นพระพุทธเจ้าไปได้”

“แล้วจะให้ข้าพเจ้าทำอะไรเล่า”

“มันเหมือนกับขัดเกวียน ถ้าเกวียนไม่แล่นไป เธอจะตีเกวียนหรือตีวัว

เมื่อเห็นศิษย์นั่งอยู่อาจารย์ก็กล่าวต่อไปว่า

“ที่เธอนั่งขัดสมาธิอย่างนี้ เธอประสงค์จะเข้าฌานหรือประสงค์ปัญญาตรัสรู้ ถ้าประสงค์ฌานแล้ว ฌานก็มีได้อยู่ที่การนั่งหรือนอน ถ้าประสงค์ปัญญา ปัญญานั้นก็ไม่มีแบบอย่างอันจำกัด พระพุทธเจ้านั้นหาที่ประทับมิได้ ใครจะกุมพระองค์ไว้ก็ไม่ได้ หรือจะปล่อยพระองค์ไปก็ไม่ได้ ถ้าเธอหาพระพุทธเจ้าด้วยการนั่งขัดสมาธิ เธอก็ฆ่าพระพุทธเจ้า ถ้าเธอไม่ปล่อยตัวให้เป็นเสรีจากการนั่งแบบนั้น เธอจะไม่มีวันแลเห็นสังขารได้”

(คิกฤทธิ ปราโมช, 2514: 60)

จากประวัติศาสตร์ของนิกายเซนนั้นในยุคเริ่มแรกไม่ได้มีการปฏิเสธรูปการนั่งสมาธิแต่อย่างใด ประวัติของท่านโพธิธรรม ก็พบว่าท่านนั่งสมาธิโดยหันหน้าเข้าหากำแพงเป็นเวลาถึง 9 ปี การไม่

ส่งเสริมการนั่งสมาธิเกิดขึ้นในยุคของท่านสังฆปริณายกองค์ที่ 6 คือท่านเว่ยหลางซึ่งเห็นว่าการนั่งสมาธิอยู่นิ่งๆเป็นการกระทำที่ผิดธรรมชาติ

...คนเป็นย่อมจะนั่ง และไม่นอนอยู่ตลอดเวลา
ส่วนคนตายนั้นนอน และไม่นั่ง
สำหรับร่างกายอันเป็นเนื้อหนังของเรานี้
ทำไมเราจะต้องคอยนั่งขัดสมาธิ... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 114)

ตัวอย่างคำสอนของท่านเว่ยหลางชี้ให้เห็นว่าเซนในสายของท่านเว่ยหลางซึ่งเป็นสาย
ฉัปปัน ไม่ส่งเสริมการนั่งนิ่งๆทำสมาธิ เพราะเห็นว่าผิดธรรมชาติ อย่างไรก็ตามแม้ไม่ส่งเสริมการ
นั่งสมาธิแต่สมาธิก็เป็นสิ่งจำเป็นที่ไม่อาจละทิ้งได้เช่นกัน ท่านเว่ยหลางเห็นว่าสมาธิที่ถูกคือสมาธิ
ภายในการเคลื่อนไหว

สัตว์ทั้งหลายย่อมเคลื่อนไหว
วัตถุทั้งปวงย่อมหยุดนิ่ง
ใครฝึกตนให้เป็นผู้ไร้ความเคลื่อนไหว
ย่อมไม่ได้ประโยชน์อะไร นอกจากทำตนให้แน่นิ่งอย่างวัตถุ
ถ้าท่านจะหาความสงบนิ่งที่ถูกแบบ
ก็ควรเป็นความสงบนิ่งภายในการเคลื่อนไหว
ความสงบนิ่ง (เหมือนอย่างวัตถุ) ก็เป็นเพียงความสงบนิ่ง
(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 136-137)

อาจเป็นเพราะท่านเว่ยหลางเห็นว่าการนั่งสมาธินั้นทำให้เกิดแนวคิดของการเข้าและออก
สมาธิ ซึ่งยังไม่ใช่สมาธิที่สมบูรณ์ เพราะยังไม่ใช่สมาธิที่มีอยู่ตลอดเวลายังมีเข้าและออก เวลาเข้าก็มี
สมาธิ เวลาออกก็ไม่มีสมาธิอย่างนี้ไม่สมบูรณ์ สมาธิที่สมบูรณ์คืออยู่กับตัวตลอดเวลาไม่ต้องเข้า
หรือออก ด้วยเหตุนี้ เซนในสายของท่านเว่ยหลางนั้นจึงเน้นสมาธิที่คงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งก็คือ “สมาธิ
ในชีวิตประจำวัน” นั่นเอง ตัวอย่างสมาธิในชีวิตประจำวันในนิยายเซนเช่น

พระรูปหนึ่งกล่าวกับอาจารย์จ้าวโจว(โจชู)ว่า “ผมเพิ่งเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ อยากขอให้
อาจารย์ช่วยให้คำแนะนำด้วยครับ”

“เธอกินข้าวเสร็จหรือยังละ” อาจารย์จ้าวโจวถาม

“กินเสร็จแล้วครับ” พระรูปนี้ตอบ

“งั้นเธอก็ไปล้างถ้วยชามสิ” อาจารย์จ้าวโจวบอก

ศิษย์คนหนึ่งถามอาจารย์จ้าวโจวว่า

ถาม “ผู้ฝึกปฏิบัติธรรมเป็นคนเช่นไรครับอาจารย์”

ตอบ “ฉันกำลังตั้งใจฝึกปฏิบัติธรรมอยู่”

ถาม “อาจารย์ยังต้องฝึกปฏิบัติธรรมอีกหรือครับ”

ตอบ “ฉันต้องนุ่งห่มและกินข้าวด้วย”

ถาม “เรื่องนี้เป็นกิจวัตรประจำวัน แล้วการฝึกปฏิบัติธรรมคืออะไรกันแน่ครับ”

ตอบ “แล้วเธอก็คิดว่าวันๆฉันทำอะไรละ” (อดุลย์ รัตนมโนเกษม, 2543: 78)

อาจารย์บันไคสอนว่า

“หากเธอปฏิบัติภาระหน้าที่ของเธออย่างสุดความสามารถ นั้นแหละ นั้นแหละเธอกำลังปฏิบัติตามจิตใจที่เป็นพุทธะอยู่ เช่นเดียวกันถ้าเธอกำลังขุดดินและพุดกับคนอื่นในขณะเดียวกัน เธอขุดดินในขณะที่พุดและพุดในขณะที่ขุดดิน แต่ถ้าเธอขุดดินด้วยอารมณ์โกรธ ความโกรธของเธอเป็นความเลวร้าย ซึ่งสมควรจะได้รับการลงโทษในนรก และการทำงานของเธอน่าเบื่อและเป็นทุกข์ แต่ถ้าเธอขุดดินโดยไม่มีอารมณ์โกรธหรือกิเลสอื่นใด การทำงานของเธอจะง่ายและสนุก สิ่งนี้มาจากจิตใจที่เป็นพุทธะ”

(ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 201-202)

สมาธิในชีวิตประจำวัน เป็นแนวทางหนึ่งที่ตกทอดมาจนถึงทุกวันนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุ นำแนวทางอันนี้มาใช้สอนฆราวาส เช่น การทำงานในชีวิตประจำวันคือการปฏิบัติธรรม หรือการทำงานด้วยจิตว่าง เป็นต้น นอกจากนี้ท่านดิช นัท ฮันท์ อาจารย์เซนชาวเวียดนามในยุคปัจจุบันก็เป็นอีกท่านหนึ่งที่เน้นเรื่องสมาธิในชีวิตประจำวันเช่นกัน ท่านเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของการกระทำในปัจจุบันขณะ ท่านเห็นว่าหลายสิ่งหลายอย่างที่เกิดขึ้นรอบๆตัวเรานั้นถือเป็นสิ่งอัศจรรย์ การกระทำที่มีสติอยู่ตลอดนั้นถือเป็นปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่เป็นปกติในชีวิตประจำวัน

อย่างไรก็ตามแม้เซนในสายจับพลันของท่านเว่ยหลงจะไม่เน้นการนั่งทำสมาธิ แต่นิกายเซนในยุคหลังๆ โดยเฉพาะในญี่ปุ่นก็นำวิธีการนั่งทำสมาธิมาใช้ใหม่ ที่เรียกว่า “ซาเซน” ซึ่งเซนในญี่ปุ่นทั้งสองสายคือสายรินไซเซนและสายโซโตเซน (สายรินไซเซนเน้นการขบโกอัน หรือปริศนาธรรม ส่วนสายโซโตเซนเน้นการทำซาเซนหรือนั่งสมาธิ) แม้จะเน้นการฝึกฝนที่ต่างกันแต่ทั้งสองสายก็ยังต้องนั่งทำสมาธิที่เรียกว่า “ซาเซน” ในการฝึกฝนปฏิบัติธรรม เหมือนๆ กัน

จริยศาสตร์ในพุทธปรัชญานิกายเซน

ถ้าหากจริยศาสตร์หมายถึง ศาสตร์ในการหาคุณค่าทางจริยะ คือการตัดสินใจอะไรคือสิ่งที่ดี อะไรคือสิ่งที่ควรทำแล้ว นิกายเซนก็ไม่มีจริยศาสตร์ เซนมีคำสอนชัดเจนในการไม่ไปข้องแวะตัดสินใจอะไรคืออะไรชั่ว อะไรถูกอะไรผิด อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ เพราะนิกายเซนมีจุดประสงค์เดียวคือการค้นพบจิตเดิมแท้ในคนเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่มีหลักการคำสอนใดๆ ที่เป็นรูปธรรมทั้งสิ้น มีก็เพียงคำพูดที่ทำให้เข้าใจแจ่มแจ้งในจิตเดิมแท้ ถ้าหากให้นิกายเซนตัดสินใจอะไรคืออะไรไม่ดี นิกายเซนก็ไม่ตัดสินใจ เพราะนิกายเซนเห็นว่า ดีและไม่ดีนี้เป็นคติวินิยม เป็นความเห็นไม่ใช่ความจริง ความจริงนั้นแบ่งแยกไม่ได้และไม่สามารถแยกแยะออกเป็นดีหรือชั่วได้เลย ไม่เพียงแต่นิกายเซนจะไม่ถกเถียงกันในเรื่องอะไรคืออะไรชั่วแล้ว เซนยังให้ถอดถอนความเห็นที่ว่าสิ่งนี้คือสิ่งดี สิ่งนี้คือสิ่งชั่ว ออกด้วยทั้งหมด เพราะถือว่ายังยึดมั่นถือมั่นอยู่ ท่านเว่ยหลงกล่าวว่า

...พุทธธรรมมิได้มีสองทาง ที่ว่าทางฝ่ายดีก็มี ทางฝ่ายชั่วก็มี นั้นจริงอยู่ แต่เพราะเหตุที่ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้น เป็นของไม่ดีไม่ชั่ว เพราะฉะนั้น พุทธธรรมจึงเป็นที่ปรากฏว่าไม่มีทางถึงสองทาง ตามความคิดของคนธรรมดาทั่วไปนั้นเข้าใจว่า ส่วนย่อยๆ ของขันธ์และธาตุทั้งหลายนั้น เป็นของที่แบ่งแยกออกได้เป็นสองอย่าง แต่ผู้ที่ได้บรรลุธรรมแล้ว ย่อมเข้าใจได้ว่า สิ่งเหล่านั้นตามธรรมชาติไม่ได้เป็นของคู่เลย พุทธภาวะหรือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้น ไม่ใช่เป็นของคู่” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 19)

กล่าวได้ว่านิกายเซนมุ่งเน้นให้คนมีปัญญาจนถึงขั้นที่ว่า ไม่ยึดติดในบุญบาป ความดีความชั่ว เพราะสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ต่างหมุนเนื่องอัดตาอยู่ในระดับลึกนั่นเอง การที่เราต้องการเป็นคนดีนั้นก็ถือว่ายังมีการยึดติดความดี ซึ่งความดีนั้นก็ทำให้อัดตาแบ่งบานมีความสุข ติดอยู่ในสภาวะที่เป็นบวก ส่วนความชั่วนั้นก็เช่นกันสภาวะคู่ตรงข้ามคือลบ การไม่ไปติดบวกติดลบคือสิ่งที่เป็นการตอบของนิกายนี้ ท่านฮวงโปกล่าวว่า

...การสร้างสมความดีและความชั่ว ทั้งสองอย่างนี้ เนื่องมาจากความยึดมั่นถือมั่นต่อรูปธรรม ผู้ที่ยึดมั่นในรูปธรรมซึ่งทำความชั่ว จะต้องทนรับการเกิดแล้วเกิดอีก ด้วยประการต่างๆอย่าง ไม่จำเป็น ส่วนผู้ที่ยึดมั่นในรูปธรรมซึ่งทำความดี ก็ทำตัวเองให้ตกลงไปเป็นทาสของความ พยายาม มันจะเกิดความรู้สึกว่าตนเป็นผู้ขาดแคลนอยู่เสมอเท่าเทียมกัน อย่างไม่มีที่มุ่งหมาย ในทั้งสองกรณีนั้น มันจะเป็นการคิดเสียว่า ถ้าหากว่าเขาจะทำให้เกิดความเห็นแจ้งในตนเอง อย่างฉับพลัน และในการที่จะยึด หลักธรรม อันเป็นหลักฐานของสัตว์ทั้งหลาย ดังที่ กล่าวแล้ว... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 13)

...หลักธรรม ที่กล่าวนี้ ก็คือจิต ซึ่งถ้านอกไปจากนั้นแล้ว ก็ไม่มีหลักธรรมใดๆ เลย และจิตนี้แหละคือหลักธรรม ซึ่งถ้านอกไปจากนั้นแล้ว มันก็ไม่มีจิต จิตนั้นโดยตัวมันเอง ก็ไม่ใช่จิต แต่ถึงกระนั้น มันก็ยังไม่ใช่จิต การที่กล่าวว่าจิต นั้นไม่ใช่จิตดังนี้นั้นแหละย่อมหมายความว่าถึง สิ่งบางสิ่ง ซึ่งมีอยู่จริง ขอให้มีความเข้าใจอย่างหนึ่งเจิบเถิด ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 13)

การไม่ไปเข้าไปติดบวกลบคือสิ่งที่เป็นการคำตอบของนิกายเซนรวมถึงพุทธศาสนาทุกนิกาย ด้วย เพราะหลักการที่ไม่ไปติดเอาความเป็นบวกลบและลบนั่นก็คือหลักทางสายกลางของพระพุทธเจ้า นั่นเอง

เสถียรโพธิ์นันทะ (ม.ป.ป.) ได้อธิบายหลักทางสายกลางไว้ว่า ทางสายกลางหรือ มัชฌิมาปฏิปทาของพระพุทธองค์นั้นมิใช่ปรัชญาฝ่ายลบหรือฝ่ายบวก แต่เป็นสังขธรรมที่กำจัด ความรู้สึกในทางลบ กับบวกออกเสียได้อย่างสิ้นเชิง และเมื่อความรู้สึกว่าตนเป็นฝ่ายขาดแคลนหรือ ว่าตนเป็นฝ่ายได้หมดสิ้นไปแล้ว สันติความสงบสุขซึ่งไม่แอบอิงเจตจำนงกิเลสใดๆ จึงมักเกิดขึ้น และเป็นสันติที่ถาวรไม่เปลี่ยนแปลง เพราะมูลเหตุคืออหังการได้ถูกตัดรอนเสียสิ้นแล้วนั่นเอง ผู้ บรรลุถึงสภาพเช่นนั้นจึงเป็นผู้บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจ และสมควรแก่การเคารพบูชาอย่างสูงสุด

เซนกับจริยศาสตร์สามารถสรุปได้จากคำสอนของท่านหมาจูซึ่งมีอยู่ว่า

...ภายนอกจิตไม่มีพุทธะ

ภายนอกพุทธะไม่มีจิต

อย่ายึดเกาะกับความดี
 อย่าจับไล่ความชั่ว
 ความบริสุทธิ์กับความสกปรก
 ถ้าเจ้าไม่อิงกับทั้งสองสิ่งนี้
 เจ้าจะจับต้องธรรมชาติว่างเปล่าของบาป
 ในทุกชั่วขณะมันจับต้องมิได้
 เพราะไม่มีธรรมชาติของตัวตน
 ฉะนั้นทั้งสามโลกเป็นเพียงความนึกคิดของจิต
 จักรวาลและสรรพสิ่ง
 คือตราประทับของธรรมะเดียว... (วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 155)

บทที่ 4

มโนทัศน์ที่คล้ายกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน

แนวความคิดทางปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อเซนนั้นมีมากมายไม่ว่าจะเป็นสำนักต่างๆในกรอบของพุทธศาสนาและสำนักที่อยู่นอกกรอบพุทธศาสนา แนวความคิดในกรอบพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางปรัชญาของนิกายเซนก็คือ แนวความคิดของนิกายมหายานและโยคจาร ส่วนแนวความคิดที่อยู่นอกกรอบพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางปรัชญาของเซนก็คือ กระแสอารยธรรมจีน กระแสอารยธรรมจีนไม่เพียงมีอิทธิพลต่อเซนเท่านั้น แต่ยังมีอิทธิพลต่อสำนักหรือลัทธิต่างๆของพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในจีนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น สุขาวดี ลัทธิธรรมปูลนทริกะ(เทียนไท่) อวตังสกะ(หัวเหยน) เป็นต้น นิกายทั้งหมดนั้นได้ซึมซับกระแสอารยธรรมจีนเข้าไปและนำไปปรับใช้มากขึ้นแตกต่างกันไป เพราะไม่ว่าจะมีแนวความคิดทางปรัชญาที่ลึกซึ้งกินใจเพียงใดก็ตาม หากไม่ได้ปรับให้เข้ากับจิตวิญญาณดั้งเดิมของคนในพื้นที่แล้วก็คงอยู่ไม่ได้ ดังนั้นกระแสอารยธรรมจีนจึงถูกซึมซับเข้าไปอยู่ในระบบปรัชญาของพุทธศาสนาที่อยู่ในประเทศจีน

หนึ่งในกระแสอารยธรรมของจีนที่มีอิทธิพลต่อหลักปรัชญาคำสอนของพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในจีน นั่นคือหลักการเรื่อง “ความเป็นหนึ่งเดียว” หลักการนี้เป็นหลักการที่เกิดขึ้นใหม่ในวงการพุทธศาสนา ซึ่งมีให้เห็นเฉพาะในพุทธศาสนามหายานในประเทศจีน อย่างไรก็ตามหากสืบค้นลงไปกระแสของอารยธรรมจีนแล้วก็พบว่าหลักการเรื่อง “ความเป็นหนึ่งเดียว” เป็นหลักการที่มีในปรัชญาเต๋ายู่ก่อนแล้ว ในคัมภีร์จวงจื่อได้ระบุว่า

...ขงจื่อสาธยายว่า

หากพินิจจากความแตกต่าง

ก็จะเห็นแยกเป็นดับเป็นต่อมน้ำดี

เห็นแยกเป็นรัฐรัฐเยว่

แต่หากพินิจจากความเหมือนกัน

ก็จะเห็นว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นหนึ่งเดียว (ปกรณัม ลิมปนูสตรณ, 2548: 95)

“ประการแรก คุมร่างกาย

และอายตนะทั้งหมดไว้ให้ได้
แล้วค่อยควบคุมจิตไว้
เข้าสู่ความเป็นหนึ่งเดียว
ถึงขั้นนี้แล้วฟ้าจะลงมาบรรสานสอดคล้อง
เป็นความหนึ่งเดียวของท่าน
ชีวิตของท่านก็จะเปล่งปลั่ง
ท่านจะได้พักอยู่ในเต้า (ส. ศิวรักษ์, 2518: 209)

หลักการเรื่อง “ความเป็นหนึ่งเดียว” นี้เกิดจากแนวความเชื่อใน “เต้า” ที่มีอยู่ในกระแสอารยธรรมจีน เพราะเต้าเป็นปฐมเหตุ สรรพสิ่งล้วนเกิดจากเต้า ดังนั้นสรรพสิ่งจึงมีเต้าอยู่ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ธาตุแท้ของสรรพสิ่งล้วนเป็นสิ่งเดียวกัน แนวความคิดนี้เป็นรากฐานที่ฝังอยู่ในกระแสอารยธรรมจีน ซึ่งส่งผลให้คำสอนในพุทธศาสนาต้องแปรเปลี่ยน หลักการใหม่ๆ ซึ่งเกิดขึ้นมาจากอิทธิพลของปรัชญาเต้า เช่น หลักการแผ่ชานแทรกซึมของพุทธภาวะซึ่งได้มาจากการไหลบ่าแผ่ชานของเต้า หลักอภิวาจาซึ่งเป็นหลักการหัวใจของปรัชญาเต้า หลักการไม่แบ่งแยกซึ่งเป็นหลักการอันเดียวกับเต้าที่ไม่สามารถแบ่งแยกออกเป็นสองได้ เป็นต้น คำสอนในพุทธศาสนานิกายเซนก็ได้รับอิทธิพลมาเช่นกัน มีตัวอย่างที่เด่นชัดของท่านฮวงโปตัวอย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ว่า

เขาจะเป็นแต่ตัวของเขาเองเท่านั้น ที่ปราศจากความคิดปรุงแต่งโดยสิ้นเชิง และเป็นสิ่งๆ เดียวกันกับ สิ่งสูงสุด สิ่งนั้น เขาจะได้รู้ถึงภาวะแห่งความที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้อีกต่อไป ฉะนั้นนี้แหละ คือหลักธรรมะที่เป็นหลักฐานในที่นี้ (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 34)

อย่างไรก็ตามปรัชญาเต้าแม้มีอิทธิพลต่อพุทธปรัชญามหายานในจินแทบทุกสำนักแต่สำหรับนิกายเซนแล้วปรัชญาเต้าไม่เพียงจะมีอิทธิพลต่อมโนทัศน์ทางอภิปรัชญาเท่านั้น ปรัชญาเต้ายังมีอิทธิพลต่อมโนทัศน์ในด้านญาณวิทยาและจริยศาสตร์ ของนิกายเซนอีกด้วย ซึ่งตรงจุดนี้เองเป็นจุดที่ทำให้นิกายเซนแตกต่างไปจากพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม รวมถึงพุทธศาสนามหายานนิกายอื่นๆ ทั้งในอินเดียและจีนด้วย

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงแบ่งประเด็นวิเคราะห์ออกเป็น 4 หัวข้อใหญ่ๆ คือ มโนทัศน์ทางอภิปรัชญา มโนทัศน์ทางญาณวิทยา มโนทัศน์ทางจริยศาสตร์ และมโนทัศน์อื่นๆ ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่อยู่นอกเหนือไปจากกรอบของอภิปรัชญา ญาณวิทยาและจริยศาสตร์

มโนทัศน์ทางอภิปรัชญา

มโนทัศน์ในทางอภิปรัชญานั้นแม้จะไม่ใช่ว่าจุดเด่นอะไรนักของนิกายเซน เพราะพุทธศาสนamahayan นิกายอื่นๆ ก็มีหลักคำสอนที่ไม่ต่างกับคำสอนของนิกายเซนนัก การเทียบเคียงในทางอภิปรัชญานั้นจึงคล้ายกับการเทียบเคียงหลักคำสอนของพุทธศาสนamahayan กับหลักคำสอนของปรัชญาเต๋ามากกว่า อย่างไรก็ตามหากศึกษาพุทธศาสนamahayan ในจีนทั้งหมดอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ก็อาจพบความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นระหว่างคำสอนของนิกายเซนกับนิกายอื่นๆ

มโนทัศน์ทางอภิปรัชญาที่จะนำมาเทียบเคียงนั้นก็คือตัวความจริงสูงสุดของทั้งปรัชญาเต๋าและนิกายเซนซึ่งก็คือ “เต๋า” และ “จิตเดิมแท้”

เต๋าและจิตเดิมแท้

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักอภิปรัชญาของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซนในบทที่ผ่านมาได้พบว่า ความจริงสูงสุดในปรัชญาเต๋าคือ “เต๋า” และความจริงสูงสุดของนิกายเซนคือ “จิตเดิมแท้” ซึ่งความจริงทั้งสองนั้นต่างอธิบายไว้คล้ายกัน คำอธิบายเกี่ยวกับเต๋า ทั้งในคัมภีร์เต๋าคือเต๋อจิง และในคัมภีร์จวงจื่อแม้จะมีไม่มากนัก (ในคัมภีร์เต๋าคือเต๋อจิง กล่าวถึงคำอธิบายเต๋าที่เป็นสภาวะทางอภิปรัชญาไว้เพียง 11 บทเท่านั้น ส่วนคัมภีร์จวงจื่อ จวงจื่อก็ไม่ได้เน้นอธิบายเต๋าในทางอภิปรัชญามากนัก) แต่ก็สรุปได้ว่า เต๋าเป็นสภาวะหนึ่งๆที่เป็นความจริงสูงสุด เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวรไม่ดับสูญ ไปพ้นจากความแปรเปลี่ยน เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง และแทรกซึมอยู่ในสรรพสิ่ง ส่วนจิตเดิมแท้ของนิกายเซนนั้นมีตัวอย่างจากอาจารย์เซนหลายท่านที่ได้อธิบายไว้ ซึ่งสรุปได้ว่า จิตเดิมแท้คือ จิตที่เป็นความจริงที่สุด เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ไม่เกิดไม่ดับ ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นต้นกำเนิดสรรพสิ่ง และเป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน (อาจารย์เซนบางท่านบอกว่าไม่เพียงมีอยู่ในมนุษย์เท่านั้นแต่มีอยู่ในสรรพชีวิตด้วย) อนึ่งในส่วนลักษณะของ “เต๋า” นั้นความในคัมภีร์เต๋าคือเต๋อจิง บทที่ 25 และ 34 ระบุถึงลักษณะของ “เต๋า” เอาไว้ดังนี้

“ก่อนการดำรงอยู่ของฟ้าดิน

มีบางสิ่งบางอย่างมีดมัวเคลือบคลุม

เงียบงัน โดดเดี่ยว

อยู่ลึกลงไปไม่แปรเปลี่ยน

เป็นอมตะหมุนเวียนไม่หยุดยั้ง
มีค่าควรแก่การเป็นมารดาของสรรพสิ่ง
ข้าพเจ้าไม่ทราบชื่อสิ่งนั้น
แต่ถ้าจะถูกบังคับให้เรียก
ก็จะเรียกว่า “เต้า...” (พจนา จันทรสันติ, 2521: 95)

“เต้าอันยิ่งใหญ่ นั้นไหลบ่าท่วมท้นไปทุกแห่งหน
เหมือนกับสายน้ำอาจไหลไปทางซ้ายหรือทางขวา
สรรพสิ่งอุบัติขึ้นจากเต้า
จึงไม่มีสิ่งใดอาจฝืนเต้าได้... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 115)

ส่วนในสูตรของท่านเว่ยหลางก็ได้อธิบายลักษณะของ “จิตเดิมแท้” ไว้คล้ายกับ “เต้า” โดยมีความอยู่ว่า

...แหม ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้ นั้นเป็นของบริสุทธิ์ อย่างบริสุทธิ์แท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้นั้น เป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อำนาจความต้องการเป็นอยู่ หรือภายใต้ความดับสูญ อย่างอิสระ แท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้นั้น เป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวมันเอง อย่างสมบูรณ์แท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้นั้น เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความเปลี่ยนแปลง อย่างนอกเหนือแท้จริง ใครจะไปคิดว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏออกมา นี้ ไหลเทออกมาจากตัวจิตเดิมแท้...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 12)

...ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย ความว่างอันไม่มีขอบเขตจำกัดของสากลจักรวาล เป็นสิ่งที่มี ความจุมากพอที่จะรวมเอาสิ่งต่าง ๆ ตั้งแสน ๆ สิ่ง ซึ่งมีรูปและสัณฐานแปลก ๆ กัน เข้าไว้ในตัวมันได้ สิ่งเหล่านั้นเช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวทั้งหลาย ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน น้ำพุ ลำธาร พุ่มไม้ ป่าไม้ คนดี คนชั่ว ...ซึมเข้าไปมีอยู่ทั่วในสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวนามมาแล้วทั้งหมดนี้ และ ความว่าง แห่ง ธรรมชาติแท้ของเรา ก็เข้าไปมีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ อย่างเดียวกัน เรากล่าวจิตเดิมแท้เป็นของใหญ่หลวง ก็ เพราะว่ามันรวมสิ่งต่าง ๆ เข้าไว้หมด โดยที่สิ่งทุกสิ่งนั้นมันอยู่ในตัวธรรมชาติแท้ของเรา...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 23)

เห็นได้ว่าความจริงสูงสุดของทั้งสองสำนัก ต่างมีความคล้ายคลึงกันมาก โดยเฉพาะการอธิบายก็แทบจะเหมือนกันเลยทีเดียว ซึ่งอาจเป็นเพราะความบังเอิญหรือจงใจให้คล้าย แต่ไม่ว่าจะเป็นเพราะเหตุผลอันใดก็ตาม ก็ทำให้เห็นได้ว่าชาวจีนมีความคิดความเห็นเกี่ยวกับความจริงสูงสุดไปในทิศทางเดียวกัน ชาวจีนอาจเห็นว่าผู้พบเห็นแจ้งสัจธรรมนั้นย่อมต้องเห็นแจ้งในสิ่งเดียวกัน เพราะความจริงนั้นมีเพียงหนึ่งเดียว ผู้เห็นเต๋าก็เหมือนกับผู้เห็นจิตเดิมแท้ ซึ่งในวรรณกรรมของนิยายเช่นนั้นเราจะเห็นว่าเมื่ออยู่หลายแห่งที่อาจารย์เซนเองนั้นใช้คำว่า “เต๋า” แทนประสบการณ์หรือสภาวะสูงสุดของการปฏิบัติธรรม ที่นำมาเป็นตัวอย่างนั้นมีสามท่านคือ ท่านเสียงเหยน ท่านเซาโจว และท่านเซ้าซาน โดยแต่ละท่านได้อธิบายไว้ดังนี้

ของท่านเสียงเหยน

สมัยหนึ่ง ท่านอาจารย์เสียง-เหยนเข้าสู่ที่ประชุมและกล่าวว่า “เต๋า เป็นสิ่งที่บรรลุถึงโดยความตื่นขึ้นจากภายใน มันไม่ต้องอาศัยตัวหนังสือ จมมองดูในสิ่งที่มองไม่ได้และปราศจากขอบเขต เธอจะหาที่หยุดพักพิงได้ที่ไหน เธอจะเข้าถึงมันด้วยความพยายามทางสมองได้อย่างไร มันเป็นเพียงการสะท้อนของความสว่างไสว และนั่นคือภาวะของเธอทั้งหมดในชีวิตประจำวัน มีแต่ผู้โง่หลงเท่านั้นที่ไปทำสิ่งที่ตรงกันข้าม” (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 83)

ของท่านเซา-โจว

ท่านเซา-โจวถามอาจารย์ของตนว่า “เต๋าคืออะไร”

ท่านนาน-ชวนตอบ “จิตที่จดจ่อกับชีวิตประจำวันนี้แหละคือ เต๋า”

“เป็นไปได้ไหมที่จะเข้าหามัน”

“ถ้าเธอตั้งใจจะเข้าหามัน เธอจะพลาดจากมัน” (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 59)

ของท่านเซ้า-ซาน

ท่านเซ้า-ซาน ได้ประพันธ์กวีบทหนึ่งว่า

ใครที่กล่าวว่ามังกรกำลังขบร้องอยู่ในป่าอันแห้งแล้ง

คือผู้ที่ได้เห็นเต๋ออันแท้จริง

กะโหลกศีรษะไม่มีความรับรู้

แต่ตาเห็นปัญญาที่เริ่มส่องสว่างจากในนั้น

ถ้าความร่าเริงและความรับรู้ถูกจำกัดลง

การกวัดแกว่งและการติดต่อกี่จะหยุด

ผู้ที่ปฏิเสธสิ่งนี้ย่อมไม่เข้าใจ

ว่าความบริสุทธิ์อยู่ในความไม่บริสุทธิ์ (ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 105)

หลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเต้ากับการรู้แจ้งของเซน ซึ่งสามารถนำมาตีความได้ 2 ความหมายคือ อาจารย์เซนเพียงแต่ใช้คำว่าเต้า แทนการรู้แจ้งเพราะคำว่า “เต้า” นั้นเป็นคำกลางๆ ที่หมายถึง “ทาง” ซึ่งไม่เพียงแต่ในกายเซนเท่านั้นที่นำไปใช้แต่ลัทธินิกายหรือศาสนาอื่นๆ ก็อาจนำไปใช้เช่นกัน ความหมายที่สองคือ อาจารย์เซนเห็นว่า การเห็นแจ้งในเต้านั้นคือการเห็นแจ้งจิตเดิมแท้ ซึ่งต่างก็เป็นสัจธรรมเฉกเช่นเดียวกัน สัจธรรมมีเพียงหนึ่งไม่มีสอง เต้าจึงใช้แทนสภาวะรู้แจ้งในพุทธศาสนานิกายเซนได้ อนึ่งผู้เห็นแจ้งในสัจธรรมนั้นย่อมไม่แบ่งแยก ดังนั้นอาจารย์เซนที่แท้จริงย่อมไม่แบ่งแยกว่าสิ่งนั้นเป็นของลัทธิเต้าสิ่งนี้เป็นของนิกายเรา แม้ความเป็นจริงในประวัติศาสตร์จะมีอยู่ว่าทั้งพุทธและเต้าต่างก็เป็นคู่แข่งและต่อสู้กันเรื่อยมาก็ตาม แต่นั่นก็เป็นแค่เปลือกนอก เป็นเพียงรูปแบบลัทธิ และความยึดติดอย่างเขลาเท่านั้น ซึ่งย่อมต้องเกิดความขัดแย้งเป็นธรรมดา ส่วนผู้เข้าถึงแก่นนั้นย่อมไม่มีความขัดแย้งกับใคร ดังเช่นตัวอย่างของอาจารย์เซนท่านหนึ่งนามว่า กาชาน ซึ่งมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งเมื่ออาจารย์กาชานได้ฟังความจากคัมภีร์ไบเบิลตอนหนึ่งท่านก็ชมว่า “ใครที่กล่าวอย่างนี้ก็ใกล้พระพุทธเจ้าเข้าไปแล้ว” (พุทธทาสภิกขุ, 2543: 41)

อย่างไรก็ดีจากการวิเคราะห์ “เต้า” ในบทที่ 2 และการวิเคราะห์ “จิตเดิมแท้” ในบทที่ 3 ที่ผ่านมานั้นพบว่ายังมีความแตกต่างกัน เค้ายังคงเป็นสภาวะทางอภิปรัชญาอย่างหนึ่งซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า “อตฺตา” หรือที่เรียกว่าเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา เป็นสภาวะ (มีอยู่ได้ด้วยตนเอง) อตฺตา นั้นเป็นได้ทั้งจิตและสสาร เค้านั้นถือเป็นอตฺตาในทางจิต เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถใช้สัมผัสทั้งห้าไปสัมผัสได้ มีสภาวะเป็นจิตสากล ส่วน “จิตเดิมแท้” ในนิกายเซนนั้นแม้ว่าอาจารย์เซนบางท่านอาจอธิบายจิตเดิมแท้ไปในแนวที่เหมือนกับว่า จิตเดิมแท้นั้นเป็นอตฺตา แต่หากวิเคราะห์ลงไปโดยละเอียดแล้วก็พบว่า ไม่ใช่อตฺตา เพราะนิกายเซนปฏิเสธการมีทิวอย่างใดอย่างหนึ่งที่ยืนยันในความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ ทิวทั้งสองถือเป็นมิจนาทิว

...ในสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมไม่มีอะไรที่จริงแท้

ดังนั้นเราควรเปลื้องตนออกเสียจากความคิดเห็น ถึงความจริงแท้แห่งวัตถุเหล่านั้น

ใครที่เชื่อในความจริงแท้ของวัตถุ

ย่อมถูกพันนาการอยู่ด้วยความคิดเห็นเช่นนั้นซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งลวง...

(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 136)

ด้วยเหตุนี้ “จิตเดิมแท้” จึงมีความแตกต่างกับ “เต๋า” ในความเห็นเรื่องอัตตา พุทธศาสนา ปฏิเสธในความมีอยู่ของสภาวะบางอย่างที่เป็นนิรันดร์ซึ่งในความหมายของพุทธศาสนา ก็คืออัตตา เต๋าเป็นสิ่งที่ปฐมนิฐานและเป็นนิรันดร์ จึงเป็นอัตตา ดังนั้นหากพิจารณาในมุมมองของพุทธศาสนา แล้ว พุทธศาสนาต้องปฏิเสธความมีอยู่ของเต๋า อย่างไรก็ตามหากวิเคราะห์กันโดยละเอียดแล้วพบว่าการอธิบาย “จิตเดิมแท้” และ “เต๋า” เป็นการอธิบายคนละมิติกัน อาจพูดได้ว่าเป็นคนละเรื่องกัน เช่น พุทธถึงจิตเดิมแท้ในแบบที่ว่า เป็นจิตที่บริสุทธิ์ว่างจากการยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นการอธิบายสภาวะทางจิตล้วนๆ ส่วน “เต๋า” นั้นเป็นการอธิบายถึงสภาวะทางอภิปรัชญาที่อยู่ภายนอกตัวไม่ใช่สิ่งภายในตัว ดังนั้นจึงเปรียบเทียบกันไม่ได้เพราะเป็นคนละเรื่อง

อนึ่งหากพิจารณาหลักคำสอนในปรัชญาเต๋าแล้วก็คงสรุปว่าจุดประสงค์ของเต๋าคือการกลับไปสู่เต๋า ซึ่งเหมือนกับการกลับไปรวมกับปรมาตมในศาสนาพราหมณ์ คำสอนทั้งสองต่างมีทิศทางไปในทางเดียวกัน คือยืนยันในอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร อย่างไรก็ตามในด้านวิธีการปฏิบัตินั้น ปรัชญาเต๋ากลับแตกต่างออกไป และก็มีคล้ายกับพุทธศาสนามาก ปรัชญาเต๋ามีคำสอนที่ดูเหมือนจะให้ยึดเต๋าเป็นจุดหมายแต่เมื่อปฏิบัติแล้วกลับให้ละทิ้งการยึดติดในเต๋า คัมภีร์จวงจื๊อมิบทหนึ่งที่กล่าวว่า

“ฝึกความไม่คิด เข้าสมาธิโดยปราศจากวิธี

นี่แลคือขั้นแรกแห่งการเข้าถึงเต๋า

ไม่อยู่ในที่ใด ไม่พักอยู่ในอะไร

นี่แลคือขั้นแรกแห่งการเข้าถึงเต๋า

ไม่เริ่มจากอะไร ไม่เดินตามทางใด

นี่แลคือขั้นแรกแห่งการเข้าถึงเต๋า” (ศ. ศิวรักษ์, 2518: 206)

“ไม่พักอยู่ในอะไร ไม่เดินตามทางใด” คำสอนตรงนี้บังคับให้ต้องเลิกคิดการจะเข้าหลอมรวมกับเต๋าซึ่งตรงจุดนี้เป็นท่าทีที่แปลกมากและแสดงให้เห็นท่าทีบางอย่างที่แตกต่างออกไปจากหลักการของกลุ่มที่ยึดมั่นในอัตตาถาวร เนื่องจากกลุ่มที่ยึดมั่นในอัตตาถาวรย่อมเอาอัตตานั่นเป็นที่สุดของการยึดถือ แต่ปรัชญาเต๋านั้นกลับไม่ให้เหลืออะไรให้ยึดตั้งแต่เริ่มต้นนับเป็นคำสอนที่แปลกและคำสอนที่แปลกนี้ก็จริงของจวงจื๊อซึ่งก็มีคำสอนที่ต่างกับเล่าจื๊อเช่นกัน

จากเนื้อความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงและคัมภีร์จวงจื๊อทั้งหมดพอจะสรุปได้ว่า “เต๋า” ที่เล่าจื๊ออธิบายไว้ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงนั้นเป็นสภาวะในทางอภิปรัชญา แต่ “เต๋า” ในคัมภีร์จวงจื๊อนั้นกลับแตกต่างออกไป เต๋าในคัมภีร์จวงจื๊อแม้จะมีร่องรอยในทางอภิปรัชญาอยู่บ้างแต่น้อยและไม่ใช่จุดที่เน้นย้ำในคัมภีร์นี้ เต๋าที่จวงจื๊อเน้นเป็นเพียง “วิถีทาง” เท่านั้นหาใช่เน้นในความจริงสูงสุดในทางอภิปรัชญาไม่ เพราะจวงจื๊อมีท่าทีที่ปฏิเสธการเก็งความจริงในทางอภิปรัชญาอย่างชัดเจน กรณีเรื่องวิธีการเข้าสามเียนสี่ของคนเลี้ยงลิง เป็นกรณีที่อธิบายท่าทีของจวงจื๊อได้เป็นอย่างดี

กรณีเข้าสามเียนสี่คนใดเล่า สาธยายได้ดังนี้
 ผู้ฝึกวานรจะป้อนแจกลูกเกาลัด ได้กล่าวขึ้นว่า
 “ตอนเช้าจะให้สามลูก ตอนเย็นให้สี่ลูก”
 หมู่วานรล้วนพากันโกรธซึ่งไม่พึงพอใจ
 ผู้ฝึกจึงกล่าวแก่ว่า
 “ถ้าเช่นนั้น ตอนเช้าจะให้สี่ลูก ตอนเย็นให้สามลูก”
 ลิงเหล่านั้นได้ฟังต่างก็ยินดีปรีดกันทั่ว (ปกรณัม ลิมปุนสูตร, 2548: 34)

การถกเถียงหาความจริงในทางอภิปรัชญา จวงจื๊อมองว่าเหมือนการแจกลูกเกาลัดให้ลิง เพราะเป็นเพียงการถกเถียงเพื่อให้เกิดความพึงพอใจว่า ความเห็นของตนถูกต้องเท่านั้น ทั้งที่ความจริงที่ถูกนำมาถกเถียงกันนั้นก็ไม่ได้เปลี่ยนไปตามวาทะของผู้เถียงชนะเลย ดังนั้นการถกเถียงจึงเป็นเพียงการแสดงออกของความคิดและความพึงพอใจของตนเองเท่านั้น ไม่ใช่ความจริงแท้แต่อย่างใด

...สมมติว่าข้าพเจ้ากับท่านได้ประลองวาทะกัน
 ท่านชนะข้าพเจ้าโดยที่ข้าพเจ้าไม่ได้ชนะท่าน เช่นนี้แล้ว
 มติของท่านจะถือว่าถูกต้องแน่แท้แล้วหรือ
 มติของข้าพเจ้าจะถือว่าผิดแน่แท้แล้วหรือ... (ปกรณัม ลิมปุนสูตร, 2548: 50)

เต๋าที่มีอยู่ในคัมภีร์จวงจื๊อนั้นเน้นลักษณะในทางญาณวิทยามากกว่าในทางอภิปรัชญา และจุดสำคัญที่สุดของเต๋าที่จวงจื๊อเน้นนั้นคือเต๋าคือสภาวะที่ก้าวไปพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น อิสระภาพจากจุดมุ่งหมาย และไม่มีอัตตาใดๆเหลืออยู่เลย

...ปล่อยจิตของเจ้าให้ท่องไปในท่ามกลางความธรรมดา

สำรวจสังขารไว้ในนิ่งสงบ

ดำเนินตามครรลองธรรมชาติโดยปราศจากอึดตา

แล้วได้หล้าก็จักเป็นดังถูกครองไว้โดยเรียบร้อยดีแล้ว... (ปกรณัม ลิมปนุสรณ์, 2548: 148)

...อย่างไรเล่าจึงเรียกว่ามนุษย์ที่แท้

มนุษย์ที่แท้ไม่ต่อต้านขัดขืนความขัดสน

ไม่แสวงหาคว้าไขว่ความอุดม

และไม่คิดกะการวางแผนในกิจใดๆ... (ปกรณัม ลิมปนุสรณ์, 2548: 148)

คำสอนข้างต้นนี้เป็นสิ่งที่ดูแล้วขัดกับคำสอนที่บอกว่ามี “เต๋า” ในทางอภิปรัชญาอยู่ เนื่องจาก การไม่แสวงหาคว้าไขว่ความอุดม การไม่คิดกะการวางแผนในกิจใดๆ วิธีการทั้งสองล้วนแล้วแต่เป็นแนวทางที่ไม่สามารถมีเต๋ายกในทางอภิปรัชญาหลงเหลืออยู่ได้เลย ดังนั้นหากจะสรุปว่าเต๋า คือสภาวะในทางอภิปรัชญาแล้วก็ถือว่ายังไม่ใช่คำตอบที่ถูกต้องทั้งหมด โดยเฉพาะเต๋ายกในแบบของ จวงจื่อซึ่งเป็นวิถีแห่งเต๋ายกที่ไปพ้นจากการยึดถือในเต๋ายก

คำสอนของเต๋ายกคล้ายกับคำสอนในนิกายเซนมาก คำสอนของท่านหลินจื่อตอนหนึ่งมีอยู่ว่า

...เจ้าจงจุดแสงสว่างในตัวเองด้วยตัวของเจ้าเอง และอย่าได้คิดแสวงหาอะไรเป็นพิเศษ เจ้าจะรู้ว่าภายในกายและจิตของเจ้าไม่ได้แตกต่างไปจากพระสังฆปริณายกและพระพุทธเจ้าทั้งหลายเลย ทุกสิ่งพลันมีให้เจ้าต้องแสวงหา นี่แหละที่เรียกว่า การเข้าถึงธรรม...

(จิงซัย เจนหัตถการกิจ, 2538: 60)

ถ้าเต๋าคือสภาวะที่ไม่หลงเหลืออึดตา ไม่หลงเหลือความมุ่งหมายที่จะหลอมรวมกับอะไร ใดๆแล้วเต๋ายกในลักษณะนี้ก็มีความหมายเหมือนกับจิตเดิมแท้ของนิกายเซน และเหมือนแม่แต่นิพพานในคำสอนของพุทธศาสนาดั้งเดิม

มโนทัศน์ทางญาณวิทยา

ในหัวข้อมโนทัศน์ทางญาณวิทยาผู้วิจัยแบ่งเปรียบเทียบออกเป็น 2 หัวข้อคือ อุ้งเหว้ยกับ
สุญญตา และอทวิภาวะของทั้งสองสำนัก

อุ้งเหว้ยและสุญญตา

อุ้งเหว้ยเป็นหลักการสำคัญของปรัชญาเต๋า สุญญตาเป็นหลักการสำคัญของนิกายเซน
หลักการทั้งสองต่างมีความหมายที่คล้ายกัน คือหมายถึง “ความว่าง” อุ้งเหว้ยคือว่างจากการกระทำ
สุญญตามาจากคำว่า สุญญัง คือว่างเปล่า อาจารย์เซนบางท่านใช้คำว่า “อู๋” หรือ “วู” (wu) ซึ่งแปลว่า
“ว่าง” แทนความหมายของสุญญตา

อุ้งเหว้ยมีความหมาย 2 แบบ คือแบบของเล่าจื๊อและแบบของจวงจื๊อ อุ้งเหว้ยในแบบของ
เล่าจื๊อนั้นหมายถึง “การไม่กระทำ” ซึ่งก็คือ ไม่มีการกระทำ ไม่มีการจัดการ ปล่อยให้ธรรมชาติ
จัดการของมันเอง ส่วนอุ้งเหว้ยในแบบของจวงจื๊อนั้นแตกต่างกับแบบของเล่าจื๊อตรงที่ยังมีการ
กระทำ เรียกว่า “การกระทำโดยไม่กระทำ” ซึ่งมีความหมายหลายอย่าง เช่นกระทำโดยไม่แบ่งแยก
ระหว่างผู้กระทำกับสิ่งที่ถูกกระทำ กระทำโดยไม่หวังผลสำเร็จใดๆ กระทำโดยไม่มีตัวตน เป็นต้น
อุ้งเหว้ยมีความหมายที่กว้างแต่ความหมายที่มีความสอดคล้องและสามารถนำมาเทียบเคียงกับหลัก
สุญญตาได้ก็คือ ความหมายที่ว่า “การกระทำที่ว่างจากตัวตน” ซึ่งอุ้งเหว้ยในความหมายนี้เองที่จะ
นำมาเทียบเคียงกับหลักสุญญตาในทางปฏิบัติ

สุญญตา คือหลักการสำคัญของพุทธศาสนา สุญญตาเป็นหลักการที่อธิบายได้ในหลายแง่มุม
สุญญตาในแบบอนัตตา คือการหยั่งเห็นว่าสิ่งทั้งหลายนั้นไม่มีแก่นสารไม่ เป็นการปฏิเสธอัตตา
โดยตรง สุญญตาในแบบปฏิจจสมุปบาท คือการหยั่งเห็นถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง เพราะไม่มี
สิ่งใดสัมบูรณ์ในตัวของมันเอง สรรพสิ่งล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยปรุงขึ้น สุญญตาในแบบทางสาย
กลางคือ การไม่ไปยึดติดในทัศนะใดทัศนะหนึ่ง ขั้วใดขั้วหนึ่ง เป็นการปฏิเสธทัศนะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น
มี ไม่มี ทั้งมีและไม่มี และ มีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ซึ่งทั้งหมดก็ล้วนไปไม่พ้นกรอบของ ทิณฺฐิ

หลักสุญญตาในด้านเนื้อหานี้ถือว่ามีรายละเอียดและมิติที่ลึกและซับซ้อนกว่าหลักความ
ว่างของเต้าอยู่พอสมควร เพราะหลักธรรมในปรัชญาเต๋านั้น ไม่มีการถกเถียงกันอย่างเจาะลึกเหมือน

หลักธรรมในพุทธศาสนา อย่างไรก็ดีแม้ไม่แจ่มแจ้งอย่างเจาะลึกแต่ปรัชญาเต๋าก็ยังมีการพูดถึงหลัก “ความว่าง” ที่มีความหมายเหมือนกับหลัก “ความว่าง” ของพุทธศาสนา ในคัมภีร์จวงจื๊อมีตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

...ท่องไปในดินแดนอันไร้ขอบเขต

รับไว้ซึ่งสิ่งอันฟ้าประทาน

แต่ไม่ยึดติดคิดว่าได้อะไรมา

เห็นว่าทุกสิ่งว่างเปล่าเท่านั้นเอง... (ปกรณัม ลิมปนูสรณัม, 2548: 157)

เป็นเรื่องแปลกที่ปรัชญาเต๋านั้นก็มีหลักการเรื่องความว่างเหมือนในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องโดยบังเอิญที่ต่างหยังเห็นถึง “ความว่าง” เหมือนกันหรือสาณูศิษย์ของจวงจื๊อในยุคหลังๆ นำหลักการของพุทธศาสนาเข้ามาเสริมเติมแต่งก็ตามที หลักการความว่างที่ปรัชญาเต๋ากล่าวถึงนี้ก็ทำให้คำสอนของปรัชญาเต๋ามีความใกล้เคียงกับคำสอนของพุทธศาสนามากขึ้นไปอีก

แม้ปรัชญาเต๋าก็ไม่ได้อธิบายหลักความว่างนี้ไว้โดยละเอียดทุกแง่ทุกมุมแต่คำกล่าวที่ว่า “ไม่ยึดติดคิดว่าได้อะไรมา” ก็แสดงให้เห็นถึงความหมายที่มีนัยเดียวกันกับจุดประสงค์ของพุทธศาสนา ซึ่งก็คือให้ละให้คลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง ด้วยเหตุที่มีจุดประสงค์ที่คล้ายกันนี้ก็นำไปสู่หลักการประพฤติปฏิบัติที่คล้ายกัน ในระดับการกระทำแล้วอุ๋เหว่ยมีความเหมือนกับสุญญตา ซึ่งต่างมุ่งหมายถึงความว่างจากตัวตนเหมือนกัน เมื่อกระทำการหรือประกอบกิจใดๆ ก็ตามความรู้สึกว่ามีตัวเราอยู่นั้นไม่มี และเมื่อไม่ได้นึกถึงตัวเองแล้วก็ย่อมไม่หวังผลสำเร็จด้วยเพราะความต้องการผลสำเร็จเกิดจากความมีตัวมีตน ตัวอย่างของผู้ประกอบกิจด้วยอุ๋เหว่ยในปรัชญาเต๋านั้นมีหลายตัวอย่าง แต่เพื่อความกระชับรัดกุมมาตัวอย่างเดียว ก็คือตัวอย่างของช่างแกะสลัก ชื่อจิง

...จิง นักแกะสลักผู้สามารถ

สลักที่เขว่นระฆังจากไม้อย่างดี

เมื่อทำเสร็จแล้ว ใครได้เห็นก็พากันประหลาดใจ

ต่างพากันพูดว่า เห็นทีนี่จะเป็นผลงานของเทวดา

คู่อย่างช่างแกะสลักว่า

เจ้ามีความลับอย่างไรในการเนรมิตภาพชิ้นนี้

จิงทูลตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นเพียงคนทำงาน

ไม่มีความลับอะไรดอก ทูลได้แต่ว่า
 เมื่อโปรดให้ทำงานชิ้นนี้ ข้าพเจ้าก็เริ่มคิด
 โดยระวังใจไม่ให้ฟังชันไป
 ในเรื่องเล็กน้อย อันไม่เกี่ยวกับการนี้ฯ
 ข้าพเจ้าถือบวช เพื่อให้ใจได้พักฯ
 เมื่อบวชได้สามวัน ข้าพเจ้าลืมนึกถึงผลได้และความสำเร็จ
 เมื่อบวชได้ห้าวัน ข้าพเจ้าลืมนึกถึงคำชมหรือคำวิพากษ์วิจารณ์
 เมื่อถือบวชได้เจ็ดวัน ข้าพเจ้าลืมนึกถึงร่างกาย ไม่ว่าจะเป็นขาและแขนก็ตาม

มาถึงตอนนี้ ความนึกคิดถึงพระองค์ และราชสำนัก ได้จางหายไปหมด
 ไม่ว่าจะเป็นอะไรที่จะดึงดูดความสนใจไปจากงาน
 ได้จางหายไปหมดสิ้น
 ข้าพเจ้าประมวลความคิดลงเป็นหนึ่ง แต่ในเรื่องที่แขวนระฆัง

จากนั้นข้าพเจ้าจึงเข้าป่า ไปดูต้นไม้ในสภาพธรรมชาติ
 เมื่อต้นไม้ที่เหมาะสมปรากฏแก่ตาข้าพเจ้า
 รูปร่างของที่แขวนระฆังได้ปรากฏขึ้นด้วย
 อย่างแจ่มชัด โดยปราศจากความสงสัยใดๆสิ้น
 ข้าพเจ้าเพียงแต่ใช้มือ เริ่มทำรูปร่างนั้นให้เป็นจริงขึ้นมา” (ส. ศิวรักษ์, 2518: 189-191)

จะเห็นว่าการถือบวชของจึงนั้นคือการทำตัวตนให้หายไปซึ่งการจัดตั้งซึ่งอัตตาตัวตนนี้
 เป็นหลักการที่เหมือนกับนิกายเซนรวมถึงพุทธศาสนาทุกนิกายที่ยังคงรากแท้ดั้งเดิมอยู่ อย่างไรก็ตาม
 ตามมีความแตกต่างกันอยู่เล็กน้อยในเรื่องมุมมองเพราะพุทธศาสนาไม่ได้มองว่ามีอัตตาอยู่แล้วมา
 กำจัดอัตตา แต่พุทธศาสนาบอกว่าไม่มีอัตตาตัวตนตั้งอยู่แต่แรกเริ่มแล้ว สิ่งที่ต้องกำจัดก็คือ
 ความเห็นผิดที่เห็นไปว่ามีอัตตาไม่ใช่กำจัดตัวอัตตา ท่านเว่ยหลงได้เทศนาเอาไว้ว่า

...สิ่งที่เรียกว่าตัวตนอันเกิดจากการประชุมพร้อมของขันธ์ทั้งห้า นั้น รวมทั้งวัตถุและ
 รูปธรรมภายนอกทุกชนิดและทั้งปรากฏการณ์ต่างๆของศัพท์และสำเนียงล้วนแต่เป็นของเทียม ดัง
 เช่นความฝันและภาพมายา... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 99-100)

จากการเปรียบเทียบกันระหว่างเต๋ากับจิตเดิมแท้รวมไปถึงหลักการกระทำอย่างอุ่ห่วยและ
 สุธัญญะนั้นได้ข้อสรุปว่า นิยายเซนกับปรัชญาเต๋ามีเหมือนกันในด้านการกระทำคือ ต่างมุ่งปลดแอก
 ตัวตนทิ้งไป แม้ปรัชญาเต๋าก็ไม่ได้มองอย่างเด็ดขาดและสรุปลงไปว่าอึดตาหรือตัวตนถาวรนั้นแท้
 ที่จริงแล้วไม่มีอยู่มาตั้งแต่ต้นเหมือนกับพุทธศาสนา แต่มรรควิธีในปรัชญาเต๋านั้นถือว่าใกล้เคียงกับ
 มรรควิธีของพุทธศาสนามากและนี่อาจเป็นเหตุให้อาจารย์เซนหลายท่านเรียกประสบการณ์สูงสุด
 ในทางพุทธศาสนาว่าเห็นแจ้งในเต๋า แม้ว่าจะไม่ระบุอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งว่า ผู้เห็นแจ้งในเต๋านั้นก็
 คือผู้เห็นแจ้งในนิพพาน แต่การนำหลักการสูงสุดของปรัชญาเต๋ามาอยู่ในหลักคำสอนในพุทธ
 ศาสนานั้นอาจารย์เซนคงต้องเห็นถึงความสอดคล้องอะไรบางอย่างระหว่างคำสอนของทั้งสอง
 สำนักนี้อย่างแน่นอน อนึ่งถ้าหลักคำสอนของทั้งสองสำนักนั้นพูดหรือคิดเห็นกันไปเป็นคนละเรื่อง
 แล้ว ก็คงเป็นไปได้ยากที่หลักคำสอนจะไปด้วยกันได้อย่างกลมกลืนเช่นนี้ การจะรู้คำตอบที่ว่า
 หลักธรรมของนิยายเซนและปรัชญาเต๋านั้นคือสิ่งเดียวกันหรือไม่คงเป็นไปได้โดยเฉพาะในทาง
 วิชาการที่อาศัยข้อมูลจากตัวหนังสือและคาดคะเนเอาเองตามหลักฐานที่ค้นพบ การจะรู้คำตอบได้
 นั้นคงต้องปฏิบัติให้เห็นแจ้งรู้จริงเอาเองเท่านั้น สรุปแล้วอุ่ห่วยและสุธัญญา ต่างเป็นหลักการ
 สำคัญของปรัชญาเต๋ากับนิยายเซน แม้ว่าทั้งสองหลักการจะมีเนื้อหารายละเอียดที่
 แตกต่างกัน แต่ในแง่หลักปฏิบัติแล้วหลักการทั้งสองเหมือนกัน คือต่างมุ่งหมายถึงความว่างจาก
 อึดตาตัวตนด้วยกันทั้งคู่

หลักการไม่แบ่งแยกสิ่งที่เป็นคู่ (อทวิภาวะ) ของปรัชญาเต๋ากับนิยายเซน

ความสำคัญของหลักการในเรื่องสิ่งที่เป็นคู่นี้ไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญในปรัชญาเต๋านั้น
 แต่มีความสำคัญต่อปรัชญาจีนทั้งระบบ เพราะหลักการอันนี้เป็นหลักการพื้นฐานทางปรัชญา
 ดั้งเดิมของจีน อาจสรุปได้ว่าแนวคิดนี้เป็นแกนหลักของระบบปรัชญาจีนทั้งหมด แนวความคิดใน
 เรื่องสิ่งที่เป็นคู่นี้มีปรากฏครั้งแรกในคัมภีร์อี้จิง อันเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดเล่มหนึ่ง นารท ศรียา
 มินธน์ (2544) ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์อี้จิงและคัมภีร์เต๋าไว้ว่า

ทั้งคัมภีร์อี้จิง คัมภีร์เต๋าเต๋อจิง และคัมภีร์จวงจื่อต่างก็อธิบายถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับต้นกำเนิด
 ของสรรพสิ่งและทวิลักษณ์ของสิ่งทั้งหลายอย่างคล้ายคลึงกัน หากว่าทั้งสามคัมภีร์มีความ
 ต่อเนื่องกันจริงแล้วคัมภีร์อี้จิงนี้ก็ถือเป็นพัฒนาการขั้นแรกของปรัชญาเต๋าที่ไม่ได้มาจากการใช้ความคิด
 ไตร่ตรองเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการสังเกตธรรมชาติและชีวิตของมนุษย์ประกอบไปด้วย เพื่อ

ค้นหาปฏิสัมพันธ์ทั้งหลายในธรรมชาติและพยายามที่จะค้นหาวิธีการเพื่อกำหนดชะตาชีวิตของตนเองให้ดีขึ้นด้วยการสร้างหลักแบบแผนในการปฏิบัติตนขึ้นมา

หยิน-หยาง เป็นชื่อที่ใช้เรียกพลังคู่หรือสถานะต่างๆที่เป็นคู่อันเป็นธรรมชาติของสรรพสิ่งในจักรวาล เช่น ร้อน-เย็น สูง-ต่ำ ดำ-ขาว ดี-เลว สวย-น่าเกลียด ฯลฯ แนวความคิดนี้มีมาแต่โบราณ แต่การนำแนวคิดนี้มาเชื่อมกับสถานะรู้แจ้งของมนุษย์มีปรากฏครั้งแรกในปรัชญาเต๋า ปรัชญาเต๋านำหลักการทวิลักษณ์มาคิดต่อจนถึงที่สุด และผลลัพธ์ที่ได้คือแนวความคิดเกี่ยวกับสิ่งที่是一对อันเป็นประโยชน์ต่อวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณของมนุษย์

ปรัชญาเต๋าเห็นว่าการเข้าถึงเต๋าจำเป็นต้องไปให้พ้นจากสถานะทั้งบวกและลบ จงจือเป็นปรมาจารย์เต๋าที่เห็นแจ้งแทงทะลุในทวิลักษณ์ของสรรพสิ่ง ท่านกล่าวว่า

...สรรพสิ่งย่อมมี “นั่น” สรรพสิ่งย่อมมี “นี้”

ถ้ามองจาก “นั่น” ก็ย่อมไม่อาจมองเห็นได้

หากมองจากปัญญาก็จักรู้ได้

กล่าวโดยรวม

“นั่น” เกิดมาจาก “นี้”

และ “นี้” ก็มีเหตุมาแต่ “นั่น”

ทั้งสองแง่ต่างเอื้อกันเกิดแก่กัน

ดังนั้น

เมื่อมีการเกิดก็ย่อมมีการดับ

และเมื่อมีการดับก็ย่อมมีการเกิด

เมื่อมีความ “เป็นไปได้” เกิดขึ้น

ก็ย่อมเกิดความ “เป็นไปไม่ได้” ขึ้น

และเมื่อมีความ “เป็นไปไม่ได้”

ความ “เป็นไปได้” ก็ย่อมเกิดตามมาด้วย

เช่นนี้แล้ว

ปราชญ์ย่อมไม่ดำเนินในครรลองดังกล่าว

แต่จักส่องจักเพ่งไปยัง “ฟ้า” เป็นหลัก

เพื่อให้ได้เหตุแห่งความถูกต้อง

นี่ก็คือนั่น และนั่นก็คือนี่
 นั่นก็มีความถูกต้องของนั่น
 นี่ก็มีความถูกต้องของนี่

เหตุฉะนั้น

ยังจะมีการแบ่งบ่งว่าเป็นนั่นเป็นนี่อีกหรือ?
 หรือไม่มีการแบ่งบ่งว่าเป็นนั่นเป็นนี่?

เมื่อไม่เห็นความเป็นตรงกันข้ามของ “นั่น” กับ “นี่”
 ก็ย่อมได้ชื่อว่าเข้าถึงแก่นแกนของมรรควิธี (เต๋า)
 เมื่อแก่นแกนสถิตอยู่ในวง
 ก็อาจสนองต่อสรรพสิ่งได้โดยไร้ขอบเขต... (ปกรณ์ ลิมปานุสรณ์, 2548: 31)

นอกจากนี้ในบท “มหาสาสดา” ยังมีข้อความที่จงใจเกริ่นเกี่ยวกับหลักอภิวาทะไว้ว่า

...แทนที่จะมัวแข่งชิงสรรเสริญองค์กษัตริย์เหยา
 และมัวสาปแช่งนินทาทรราชย์เจี๋ย
 จะมีดีกว่าหรือหากจะละลืมหูลืมตาทั้งสอง
 แล้วกลืนกายสลายสู่มรรควิธีแห่งเต๋า... (ปกรณ์ ลิมปานุสรณ์, 2548: 120)

การไปพ้นจากสภาวะที่เป็นคู่นี้ถือเป็นมรรควิธีในปรัชญาเต๋าซึ่งมรรควิธีนี้ได้ฝังรากลงไป
 ในความคิด ความเชื่อ ความรู้สึกของชาวจีน จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่ประเทศจีน
 เพื่อต้องการให้พุทธศาสนาเข้ากันได้กับความคิด ความเชื่อของชาวจีน พุทธศาสนาจึงมีหลักการ
 ใหม่ๆเพิ่มเข้ามา ไม่ว่าจะเป็น อภิวาทะของสรรพสิ่ง, ธรรมกาย, ความแผ่ซ่านของพุทธภาวะ เป็นต้น

นิยายเซนในยุคบุกเบิกนั้นอาจกล่าวได้ว่ายังไม่ถูกแปรรูปให้เข้ากับจิตใจของชาวจีนนัก
 เพราะท่านโพธิธรรมนั้นเป็นพระที่มาจากอินเดีย มีหลักการ มีแนวความคิดในแบบของชาวอินเดีย
 จากตัวอย่างคำสอนทั้งหมดของท่านโพธิธรรมตามที่นิยายเซนได้บันทึกไว้นั้น อาจสรุปได้ว่าคำ
 สอนของท่านโพธิธรรม คือหลักสัจธรรม ที่มีเนื้อหาเหมือนกันกับสัจธรรมของท่านนาการชุน และ

ไม่ปรากฏว่ามีคำสอนของท่านโพธิธรรมใดจะเป็นเรื่องอื่นนอกจากเรื่องนี้เลย จวบจนถึงยุคของท่านสังปริณายกองค์ที่สอง นามว่า หุ้ยเคอ ท่านหุ้ยเคอเป็นชาวจีนแท้ๆ ระบบความคิดอ่านจึงเป็นแบบชาวจีน มีโศลกของท่านที่ชี้ให้เห็นความคิดของท่านซึ่งมีใจความอยู่ว่า

ยามมองอย่างผิดเพี้ยน
เราเห็นไข่มุกเป็นเศษแตกไร้ค่า
เมื่อตื่นรู้โดยพลัน
เราเห็นมันเป็นไข่มุก
ความไม่รู้กับปัญญาคล้ายคลึงกันอย่างยิ่ง
ไม่ต่างกัน (วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 73)

บทโศลกของท่านหุ้ยเคอชี้ให้เห็นว่า ท่านหุ้ยเคอมีแนวความคิดในเรื่อง “การไม่แบ่งแยก” อันเป็นแนวความคิดที่มีความเป็นไปได้ว่าได้รับอิทธิพลปรัชญาเต๋า เพราะท่านหุ้ยเคอเป็นคนจีน โดยกำเนิด ย่อมต้องได้รับอิทธิพลทางความคิดจากปรัชญาของจีนเอง ดังนั้นจึงมีจิตวิญญาณในแบบเฉพาะของชาวจีนซึ่งแตกต่างกับชาวอินเดีย ในจิตวิญญาณแบบจีนนั้นมีหลักปรัชญาของเต๋าเป็นตัวยืน ปรัชญาเต๋ามีหลักคำสอนที่เด่นที่สุดคือเรื่อง “การไม่แบ่งแยก” และหลักการไม่แบ่งแยกนี้เองที่ทำให้พุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในประเทศจีนมีความแตกต่างกับพุทธศาสนาจากอินเดีย

เดิมทีพุทธศาสนาในอินเดียนั้นมีคำสอนที่ยังยอมรับในความแตกต่างของสภาวะคู่ เช่น โลภะกับโลภุตตระ บริสุทธกับไม่บริสุทธ อวิชชากับปัญญา เป็นต้น แต่พุทธศาสนาในจีนนั้นไม่ยอมรับในความแตกต่างกันของสภาวะคู่ทั้งสองเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำสอนในพุทธศาสนา นิกายเซน คำสอนของอาจารย์เซนทุกยุคทุกสมัยนั้นล้วนปฏิเสธการแบ่งแยก คำสอนอย่างเช่น กิเลสคือโพธิ อวิชชาคือปัญญา ชั่วคือดี บริสุทธคือไม่บริสุทธ เป็นต้น คำสอนเหล่านี้เกิดขึ้นได้ก็เพราะยึดในหลักการไม่แบ่งแยกนี้เอง อนึ่งหลักการไม่แบ่งแยกนี้ ในพุทธศาสนาดั้งเดิมรวมถึง พุทธศาสนามหายานตอนต้น (นิกายมหายิมิกะและโยคาจาร) ก็มีปรากฏให้เห็นอยู่เช่นกัน หลักการไม่แบ่งแยกนี้คล้ายกับหลักทางสายกลาง “มัชฌิมาปฏิปทา” ของพุทธศาสนาดั้งเดิม แต่มีความแตกต่างกันอยู่ตรงที่หลักทางสายกลางนั้นไม่ได้มีเจตนาที่เน้นในสภาวะที่เป็นคู่ๆ เหมือนปรัชญาเต๋า แต่ทางสายกลางเป็นเพียงการปฏิเสธทศณะสุดโต่งทั้งสองด้านเท่านั้น จะเห็นว่าพระพุทธร่องค์ทรงตรัสเรื่องทางสายกลางไว้หลายครั้งแต่ก็ไม่ได้มีเจตนาแสดงถึงการปฏิเสธสิ่งที่เป็นคู่ๆ เอาไว้เป็นหลักเกณฑ์อย่างชัดเจนเหมือนกับปรัชญาเต๋า ตัวอย่างคำสอนเรื่องทางสายกลางตัวอย่างหนึ่งมีอยู่ว่า

ครั้งหนึ่งพราหมณ์ตรัสถามพระพุทธองค์ว่า

“ข้าแต่พระสมณะ พระองค์ทรงยินดีอยู่หรือ?”

พระศาสดาตรัสว่า “ดูก่อนผู้มีอายุ เราได้อะไรจึงจะยินดี”

ถาม “ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ทรงเสรำโศกอยู่หรือ?”

ตอบ “ดูก่อนผู้มีอายุ เราเสื่อมอะไรไปจึงจะโศกเสรำ”

ถาม “ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ไม่ทรงยินดีเลย ไม่ทรงเสรำโศกเลยหรือ?”

ตอบ “เป็นเช่นนั้นผู้มีอายุ”

ถาม “ข้าแต่พระสมณะ พระองค์ไม่มีทุกข์บ้างหรือ ความเพลิดเพลินไม่ครอบงำพระองค์ผู้ประทับนั่งแต่พระองค์เดียวบ้างหรือ?”

ตอบ “ดูก่อนเทวบุตร เราไม่มีทุกข์เลยและความเพลิดเพลินก็ไม่มีแก่เรา อนึ่งความเบื่อหน่ายก็ไม่ครอบงำเราผู้นั่งแต่คนเดียว

ถาม “ข้าแต่สมณะ ทำไมพระองค์จึงไม่มีทุกข์? ทำไมความเบื่อหน่ายจึงไม่ครอบงำพระองค์ ผู้นั่งแต่พระองค์เดียว?

ตอบ “ผู้มีทุกข์นั้นแลจึงมีความเพลิดเพลิน ผู้มีความเพลิดเพลินนั้นแลจึงมีทุกข์ ภิกษุยอมเป็นผู้ไม่มีความเพลิดเพลินไม่มีทุกข์ ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด ท่านผู้มีอายุ”

เทวบุตรแสดงความอัศจรรย์ใจและเลื่อมใส (เสถียร โพธิ์นันทะ, ม.ป.ป.: 351-353)

หลักทางสายกลางที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้นั้นมีส่วนคล้ายกับหลักอทวิภาวะตรงที่การไม่เข้าไปติดอยู่ชั่วใดชั่วหนึ่งทั้งบวกและลบ แต่ก็ไม่เหมือนกันซะทีเดียวเนื่องจากทางสายกลางไม่ได้เน้นย้ำถึงการก้าวข้ามพ้นซึ่งสภาวะอยู่เพียงแต่เน้นย้ำในเรื่องการไม่ยึดติดถือมั่นในสิ่งใด

นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างกันในด้าน “ท่าที” ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญที่สุดประเด็นหนึ่งที่จะอภิปรายต่อไปในหัวข้อ “ท่าทีเชิงอุดมคติ”

มโนทัศน์ทางจริยศาสตร์

หากจริยศาสตร์หมายถึง จริยศาสตร์ตามแนวทางของปรัชญาตะวันตกซึ่งก็คือ การตัดสินผิดถูก การกำหนดกฎเกณฑ์ทางจริยะและคุณค่าต่างๆ ทั้งปรัชญาเต๋าและนิกายเซนนั้นต่างมีจุดร่วมเดียวกันคือ ต่างไม่มีมโนทัศน์ในทางจริยศาสตร์ในความหมายนี้ด้วยกันทั้งคู่

ปรัชญาเต๋ามีคำสอนที่ปฏิเสธกรอบกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมอย่างชัดเจน ในคัมภีร์เต๋าแต่อย่างใด มีคำสอนที่ปฏิเสธจริยธรรมอยู่ไม่น้อยเช่นในบทที่ 18

...เมื่อสังขารแห่งเต๋าสื่อมโทรมลง
ความถูกต้องและความดีงามก็เกิดขึ้น
เมื่อความรู้และความเฉลียวฉลาดเกิดขึ้น
ความหน้าไหว้หลังหลอกก็ติดตามมา
เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติทั้งหก ไม่เป็นไปโดยปกติสุข
ก็เกิด “บิดาใจดี” และ “บุตรกตัญญู”
เมื่อประเทศชาติตกอยู่ในความยุ่งเหยิง
คุณค่าของขุนนางผู้รักดีก็เกิดขึ้น... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 83)

ท่าทีปฏิเสธกฎจริยธรรมของเล่าจื๊อในคัมภีร์เต๋าแต่อย่างใดยังไม่เด่นชัดและเผ็ดร้อนเท่ากับท่าทีปฏิเสธจริยธรรมของจวงจื๊อ ในคัมภีร์จวงจื๊อมีท่าทีเช่นนี้มากมาย เช่นในบทที่ขงจื๊อพบคนบ้าชื่อ เกียะหยู เกียะหยูพูดว่า

“อย่า อย่า สอนความดียิ่งกว่านี้
ท่านกำลังเดินอยู่ท่ามกลางภัยอันตราย
ระวัง ระวัง แม้ใบสนก็บาดเท้าเอาได้” (ส. ศิวรักษ์, 2518: 101)

จวงจื๊อมักจะคัดค้าน โจมตี กฎเกณฑ์ระเบียบต่างๆ ที่พันธนาการมนุษย์เอาไว้ กฎจริยธรรมเป็นสิ่งหนึ่งที่คอยควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ ทำให้ธรรมชาติของมนุษย์ถูกบิดเบือนไป มนุษย์ขาดอิสรภาพ และห่างไกลออกจากธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ จวงจื๊อกล่าวว่า “มาตรฐานของคุณธรรมนานา มรรคาของความผิชอบชั่วดี ล้วนเป็นสิ่งสับสนพันเพื่อน” (ปกรณัม ลิมปุนสุรณัม, 2537: 86)

ไม่เพียงเท่านั้น ขงจื๊อยังถูกนำมาเป็นตัวละครในคัมภีร์จวงจื๊อในหลายๆ บท เพราะขงจื๊อเป็นปราชญ์เมธีที่ตระเวนสอนผู้คนเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมต่างๆ ปรัชญาเต๋ามีท่าทีที่ปฏิเสธจริยธรรมจึงมีบทสนทนาต่างๆ ในคัมภีร์จวงจื๊อที่ใช้ขงจื๊อเป็นตัวละครในนั้น ซึ่งอาจเป็นวิธีประชดประชันคำสอนของขงจื๊อวิธีหนึ่ง

นิกายเซนเป็นนิกายหนึ่งของพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลเช่นนี้มา อาจารย์เซนหลายท่านมีคำสอนที่แสดงออกถึงการก้าวข้ามกรอบของศีลธรรมจริยธรรมเหมือนกับปรัชญาเต๋า มีโกอาน (ปริศนาธรรม) ของนิกายเซนอันหนึ่ง ซึ่งโด่งดังมากเนื่องจากโกอานอันนี้ได้แสดงมโนทัศน์ที่ก้าวพ้นไปจากกรอบของจริยธรรมอย่างชัดเจน ซึ่งโกอานนี้มีเรื่องอยู่ว่า

ครั้งหนึ่งในวัดของท่านนानชวณ พวกสานุศิษย์แห่งห้องโถงตะวันออกและห้องโถงตะวันตกได้ถกเถียงกันถึงเรื่องแมวตัวหนึ่ง นานชวณได้คว้าแมวตัวนั้นและชูขึ้นสูง พร้อมกับกล่าวว่า “ถ้าพวกเธอคนใดคนหนึ่งในที่นี้สามารถกล่าวสิ่งที่ถูกต้องออกมาได้ แมวตัวนี้จะปลอดภัย แต่ถ้าไม่ แมวตัวนี้จะถูกฆ่า” ไม่มีใครสามารถจะตอบได้ นานชวณจึงได้ฆ่าแมวตัวนั้น

(ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 56)

โกอานเรื่องนี้อาจจะเพียงปริศนาธรรมให้ขบคิด ซึ่งอาจารย์นานชวณอาจจะไม่ได้ฆ่าแมวจริงๆ แต่แม้ว่าอาจารย์นานชวณจะฆ่าแมวจริงๆหรือไม่ก็ตาม โกอานนี้ก็ได้นำแสดงออกถึงมโนทัศน์ที่ก้าวผ่านขอบเขตกฎศีลธรรมในขั้นพื้นฐานสุดออกมา การไม่ฆ่าหรือทำลายสิ่งมีชีวิตด้วยกันไม่เพียงเป็นหลักจริยธรรมทั่วไป แต่ยังเป็นหลักศีลธรรมขั้นพื้นฐานสุดในพุทธศาสนาอีกด้วย ในหลักศีล 5 การห้ามฆ่าสัตว์เป็นหลักปฏิบัติข้อแรกของพุทธศาสนิกชน เพราะการฆ่าถือเป็นการกระทำที่รุนแรงที่สุดที่สิ่งมีชีวิตพึงกระทำต่อกัน การไม่ฆ่าจึงเป็นธรรมพื้นฐานสุดที่จำเป็นต้องมีอยู่ก่อนธรรมอื่นใด

กล่าวโดยสรุปแล้วมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์ของปรัชญาเต๋านิกายเซนนั้นมีความเหมือนกันมาก คือต่างไม่ได้ให้ความสำคัญกับกรอบกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมที่มนุษย์เป็นผู้สรรค์สร้างขึ้นมา แต่ปรัชญาเต๋านิกายเซนต่างมุ่งก้าวผ่านกรอบศีลธรรมหรือโลกียธรรมไปสู่โลกแห่งความจริงปรมาตมหรือโลกุตระธรรม

มโนทัศน์ทางปรัชญาของปรัชญาเต๋านิกายเซนสรุปเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบมโนทัศน์ทางปรัชญาของปรัชญาเต๋าและนิกายเซน

ปรัชญาเต๋า	พุทธปรัชญานิกายเซน
1. อภิปรัชญา	1. อภิปรัชญา
1.1. อภิปรัชญาของปรัชญาเต๋าคือ “เต๋า”	1.1. อภิปรัชญาของนิกายเซนคือ “จิตเดิมแท้”
1.2. เต๋าคือในกัมภีร์เต๋าคือเต๋าคือที่เป็น สภาวะในทางอภิปรัชญา ซึ่งมีความเป็น รันคร์ เทียงแท้ถาวร ไม่แปรเปลี่ยน เป็นต้น กำเนิดและแทรกซึมอยู่ในสรรพสิ่ง ส่วนเต๋า ในกัมภีร์จวงจื่อเป็นเต๋ามีจุดเน้นย้ำที่ แตกต่างออกไป	1.2. จิตเดิมแท้ไม่ใช่สภาวะในทาง อภิปรัชญาแม้ว่าจะมีการบรรยายลักษณะ ของจิตเดิมแท้ไว้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เกิดไม่ถูก ทำลาย อยู่เหนือความเปลี่ยนแปลง เป็น ต้นกำเนิดสรรพสิ่ง เป็นต้น แต่จิตเดิมแท้ ก็มีหลักสัจยธรรมรองรับอยู่
1.3. เต๋าคือในกัมภีร์จวงจื่อคือสภาวะทางจิตที่ ไม่หลงเหลือความยึดมั่นในสิ่งใดและ ปราศจากความมุ่งหวังคาดหวังใน ความสำเร็จ	1.3. จิตเดิมแท้คือสภาวะทางจิตที่เป็น อิสรภาพสูงสุด ไปพ้นซึ่งการยึดมั่นถือ มั่นในสิ่งทั้งปวง ปราศจากซึ่งทิว ความเห็นใดๆอันหนุ่นเนื่องอดตาอยู่
1.4. เต๋าคือในกัมภีร์เต๋าคือเป็นอดตา เต๋าคือในกัมภีร์จวงจื่อไม่เป็นอดตา	1.4. จิตเดิมแท้ไม่เป็นอดตา
2. ญาณวิทยา	2. ญาณวิทยา
2.1. การเข้าถึงความจริงสูงสุดในปรัชญาเต๋า คือการประกอบกรรม(อุ้งเหว่ย) และก้าวพ้น ทวิภาวะ	2.1. การเข้าถึงความจริงสูงสุดของนิกาย เซนคือการหยั่งเห็นสัจยธรรมและการก้าว ข้ามทวิภาวะ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปรัชญาเต๋า	พุทธปรัชญานิกายเซน
2.2. อุ้งเหว่ยคือ การไม่กระทำ หรือการกระทำโดยปราศจากซึ่งเจตจำนงและตัวตน เป็นสภาวะที่ไร้ซึ่งอึดตา 2.3. ผลลัพธ์ของการปฏิบัติอุ้งเหว่ยคือ อึดตาหายไป 2.4. อทวิภาวะของปรัชญาเต๋า คือ การก้าวพ้นสภาวะที่เป็นคู่ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางกายภาพ (ภายนอก) และสภาวะทางจิตใจ (ภายใน) เพื่อไปสู่จุดที่ไร้ซึ่งการแบ่งแยกใดๆ ที่เรียกว่า “ความเป็นหนึ่งเดียว” 3. จริยศาสตร์ 3.1. ปรัชญาเต๋าไม่มีเกณฑ์ตัดสินความดีทางจริยศาสตร์ 3.2. ปรัชญาเต๋าปฏิเสธจริยธรรมในฐานะที่ตัวจริยศาสตร์เป็นเหมือนดังกรงศีลธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นซึ่งตัวเอง ซึ่งทำให้มนุษย์ยิ่งห่างไกลออกจากธรรมชาติที่แท้จริงยิ่งขึ้น	2.2. สุญญตาคือการหยั่งเห็นความว่างในสรรพสิ่ง มองว่าสรรพสิ่งเป็นอนัตตา หามีอึดตาตัวตน ใดๆ ในสรรพสิ่งไม่ 2.3. ผลลัพธ์ของการหยั่งเห็นสุญญตา คือ เห็นว่าไม่มีอึดตา 2.4. อทวิภาวะของนิกายเซน คือ การพ้นไปซึ่งการแบ่งแยกสิ่งต่างๆ ออกเป็นคู่ๆ ไม่มีความเห็นที่แบ่งแยกใดๆ หลงเหลืออยู่ 3. จริยศาสตร์ 3.1. นิกายเซนไม่มีเกณฑ์ตัดสินความดีทางจริยศาสตร์ 3.2. นิกายเซนปฏิเสธจริยธรรมในฐานะที่เป็นเพียงกฎเกณฑ์ที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมา เป็นสิ่งสมมติหาใช่ความจริงแท้แต่ประการใดไม่ การมัวให้ความสำคัญกับสิ่งสมมตินั้นเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งต่อการรู้แจ้งและยังอาจทำให้การรู้แจ้งนั้นเน้นช้าออกไป

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปรัชญาเต๋า	พุทธปรัชญานิกายเซน
3.3. จริยศาสตร์ในปรัชญาเต๋าเป็นการประพฤติปฏิบัติสู่การรู้ความจริง ดังนั้น จริยศาสตร์ในปรัชญาเต๋าจึงแยกไม่ออกกับญาณวิทยา	3.3. จริยศาสตร์ในนิกายเซนเป็นระบบประพฤติปฏิบัติสู่การรู้แจ้ง ดังนั้น จริยศาสตร์ในนิกายเซนจึงแยกไม่ออกกับญาณวิทยา
3.4. หลักจริยศาสตร์ในปรัชญาเต๋า เช่น การปฏิบัติอุบาย การข้ามพ้นทวิภาวะ การใช้พลังเชิงอ่อน เป็นต้น	3.4. หลักจริยศาสตร์ในนิกายเซน เช่น การหยั่งเห็นสัจญตา การก้าวพ้นทวิภาวะ การไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง เป็นต้น

มโนทัศน์อื่นๆ

มโนทัศน์อื่นๆเป็นมโนทัศน์ที่อยู่นอกเหนือขอบข่ายของอภิปรัชญา ญาณวิทยา และ จริยศาสตร์ โดยผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 4 หัวข้อคือ

1. ความสุนทรีย์
2. การปฏิเสธตำรา
3. ความเรียบง่าย
4. ท่าทีเชิงอุดมคติ

1. ความสุนทรีย์

ท่าทีขี้นก กวน เล่นล้อ ถือเป็นที่ที่ทำได้ยากยิ่งโดยเฉพาะในกลุ่มของผู้รู้แจ้ง พระพุทธเจ้ามีท่าทีอย่างหนึ่ง พระเยซูก็มีท่าทีอีกอย่างหนึ่ง ทั้งหมดต่างมีท่าทีเฉพาะในแบบของตน อย่างไรก็ตามไม่มีใครที่มีท่าทีในแบบจงจื้อ ท่าทีของจงจื้อเป็นท่าทีพิเศษอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากท่าที

ของปราชญ์ผู้รู้แจ้งท่านอื่นๆ จวงจื๊อมีท่าทีที่เป็นสุนทรีย์ มีอารมณ์ขัน ยืยวน เล่นล้อ และประชดแดกดัน มีคราวหนึ่งที่ภรรยาของท่านตายลง จวงจื๊อไม่เพียงจะไม่เศร้าโศกแล้วยังเคาะอ่างเล่นเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้นซึ่งการกระทำของจวงจื๊อนี้สะท้อนท่าทีพิเศษของท่านได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างท่าทีของจวงจื๊ออื่นๆอีกเช่น บทสนทนาระหว่างท่านกับดั่งก้วยจื๊อ

“สิ่งที่เรียกว่าเต๋ายู่ที่ไหน?” จังจื๊อตอบว่า

“ไม่มีที่ไหนที่จะไม่มีเต๋ายู่”

ถาม “ขอให้ชี้สถานะของมันออกซักๆหน่อย”

ตอบ “เต๋ายู่ที่ตัวมค”

ถาม “ทำไมของสูงอย่างนั้นจึงไปอยู่กับเดรัจฉาน?”

ตอบ “เต๋ายู่ที่ต้นพีชในนา”

ตอบ “อ้าว ยิ่งตอบก็ยิ่งต่ำลงไปอีก เต๋ายู่ที่ไหนกันแน่?”

ตอบ “เต๋ายู่ที่กระเบื้องอิฐปูน”

ถาม “แล้วกัน ว่าเป็นเล่นไปได้ ตอบมาจริงๆสักทีเถอะนะ”

ตอบ “เต๋ายู่ที่อุจจาระปัสสาวะ” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2544: 171)

การตอบคำถามอย่างยืยวนผสมกับประชดแดกดันเป็นท่าทีอย่างหนึ่งของจวงจื๊อซึ่งแตกต่างกับปราชญ์เมธีท่านอื่นๆรวมถึงเล่าจื๊อซึ่งเป็นปฐมาจารย์ของปรัชญาเต๋าด้วย ท่าทีในท่านองนี้ถูกสืบทอดต่อมาโดยอาจารย์เช่นนี้เอง มีตัวอย่างบทสนทนาระหว่างศิษย์อาจารย์ที่คล้ายกับบทสนทนาระหว่างจวงจื๊อกับดั่งก้วยจื๊อมาก ซึ่งมีอยู่ว่า

ครั้งหนึ่งมีศิษย์ถามอาจารย์หวินเหมินว่า

“อะไรคือพุทธะ?”

ท่านตอบทันควันว่า “ไม้เซ็ดจี” (วินทร์ เลียววาริณ, 2552: 261)

อาจารย์เขื่อนนำท่าทีในแบบจวงจื๊อมาพัฒนาต่อจนกลายมาเป็นท่าทีในแบบของเขื่อนเองและเป็นที่ที่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่มีให้เห็นในนิยายเขื่อนเท่านั้น ท่าทีในแบบของเขื่อนนั้นได้พัฒนาขึ้นจนถึงจุดสมบูรณ์สูงสุด ซึ่งเรียกว่า “มรรควิธีที่ไร้วิธี” ซึ่งได้อธิบายโดยละเอียดไปแล้วในบทที่ผ่านมา “มรรควิธีที่ไร้วิธี” เป็นวิธีที่ไม่มี เป็นวิธีที่ไม่มีกรอบใดๆผูกมัด เป็นวิธีที่สร้างสรรค์ได้

² จวงจื๊อ ในภาษาไทยนั้นมีเขียนไว้หลายชื่อ เช่น จวงจื๊อ จังจื๊อ จ้งจื๊อ จางจื๊อ เป็นต้น

อย่างไม่จำกัด ด้วยเหตุนี้จึงเกิดท่าทีในการสอนธรรมใหม่ ๆ ขึ้นเรื่อยๆ ไม่ว่าจะเป็นการตะโกน ตะคอก การเคาะหัว การบิคมูก การเล่นล้อ การตอบอย่างยืเยวในบทสนทนาโต้ตอบระหว่างศิษย์ อาจารย์ (เรียกว่า โกอาณ ในภาษาญี่ปุ่น) เป็นต้น ท่าทีเหล่านี้โดยเนื้อแท้แล้วเกิดจากอารมณ์ที่ชื่นชอบความสุนทรีย์ซึ่งถือเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของกระแสอารยธรรมจีนที่มีรากมาจากปรัชญาเต๋า

2. การปฏิเสธตำรา

การไม่ยึดติดต่อกัมภีร์ตำราต่างๆ เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีอยู่เฉพาะในปรัชญาเต๋าและในพุทธศาสนานิกายเซนเท่านั้น ปรัชญาเต๋าแสดงท่าทีเช่นนี้ออกมาก่อนนานพอสมควร ดังนั้นจึงเป็นที่สันนิษฐานได้ว่าท่าทีปฏิเสธตำราของนิกายเซนได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญาเต๋า

ปรัชญาเต๋าก็มีท่าทีที่ปฏิเสธกัมภีร์ ดังความในกัมภีร์จวงจื่อ เรื่องห้วนอ่องกับช่างทำล้อ ซึ่งมีใจความว่า

...ห้วนอ่องแห่งแคว้นคิ ตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่ ประทับได้เสวยตรัสดร ทรงศึกษาปรัชญา ส่วนเพียน ช่างทำล้อ ทำล้ออยู่หลังบ้าน วางส่วและค้อนลง ปีนบันไดขึ้นไป แล้วทูลห้วนอ่องว่า ข้าพเจ้าถามพระองค์ ว่ากำลังทรงอ่านอะไร ห้วนอ่องรับสั่งว่า อ่านคำของผู้รู้ที่เชี่ยวชาญการต่างๆ เพียนถามว่า ผู้รู้เหล่านี้ยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ ห้วนอ่องตอบว่าท่านเหล่านี้ตายไปนานมาแล้ว ช่างทำล้อพ้อว่า ถ้าเช่นนั้น ก็ทรงอ่านเศษฝุ่นที่เขาทอดทิ้งไว้ให้ ห้วนอ่องย้อนว่า เจ้ารู้อะไรเกี่ยวกับเรื่องพวกนี้บ้างละหรือ อย่างดีเจ้าก็เป็นเพียงช่างทำล้อ ถ้าเจ้าตอบเราไม่ได้ เราจะให้ประหารชีวิตเจ้า ช่างทำล้อตอบว่า ขอให้เรามาทำความเข้าใจกันในเรื่องการงาน จากแถมมของข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าทำล้อ ถ้าข้าพเจ้าอ่อนแอไป ตั้งวงล้อขึ้นไม่ได้ ถ้าแข็งแรงเกินไป ก็ประคบวงล้อไม่ติด ถ้าไม่อ่อนแอและไม่แข็งแรงเกินไป ทำได้เรียบร้อยดี งานย่อมเป็นไปตามใจข้าพเจ้าปรารถนาเช่นนี้ จะอธิบายด้วยถ้อยคำนั้นไม่ได้ เป็นแต่ต้องรู้วิธี ว่าควรทำอย่างไร แม้บุตร ข้าพเจ้าก็อธิบายให้ไม่ได้ โดยละเอียด บุตรจึงเรียนจากข้าพเจ้าไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ แม้จะอายุเจ็ดสิบเจ็ดแล้ว ข้าพเจ้าก็ยังทำล้ออยู่ คนแต่ก่อนรู้อะไร ก็เอาความรู้ไปสูลูมฝังศพกับเขาด้วยแล้ว สิ่งที่ท่านอ่านจึงเป็นเพียงเศษ ที่โบราณจารย์เหลือไว้ให้ท่าน... (ศ. ศิวรักษ์, 2518: 143-145)

ความในเบื้องต้นนั้นทำให้เห็นมโนทัศน์อย่างหนึ่งในปรัชญาเต๋าว่า การที่เต๋าปฏิเสธคัมภีร์เนื่องจากตัวคัมภีร์เองไม่สามารถที่จะถ่ายทอดประสบการณ์ได้ ไม่เพียงแต่คัมภีร์เท่านั้นคำพูด การเล่าบอก การสอนสั่ง ล้วนแล้วแต่ไม่สามารถถ่ายทอดประสบการณ์อันแท้จริงได้ หลักการอันนี้นิกายเซนได้รับสืบทอดจากปรัชญาเต๋า นิกายเดียว

นิกายเซนมองเหมือนปรัชญาเต๋าดังนี้ ประสบการณ์ไม่สามารถถ่ายทอดให้แก่กันผ่านทางคัมภีร์ได้ สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ในคัมภีร์เล่มใดๆ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นคือประสบการณ์ในทางธรรมของของผู้สืบทอดต่อจากพระพุทธเจ้าต่างหาก นิกายเซนนับถืออาจารย์มากกว่านับถือคัมภีร์เพราะถือว่าประสบการณ์ของอาจารย์เป็นสัจธรรมตัวจริงไม่ใช่คัมภีร์ นิกายเซนมักยกตัวอย่างกรณีนี้ชี้ไปที่พระจันทร์ เช่นเห็นว่าคัมภีร์เปรียบเหมือนนิ้วที่เป็นเพียงเครื่องมือที่จะชี้เข้าไปสู่พระจันทร์อันเป็นสัจธรรมที่แท้จริง และด้วยทำที่ปฏิเสธคัมภีร์เช่นนี้ทำให้นิกายเซนมีหลักการ “ไม่อาศัยคำพูดและตัวหนังสือ” เป็นหนึ่งในสี่หลักการพื้นฐานของนิกาย

นอกจากเหตุผลในเบื้องต้นนี้แล้วนิกายเซนเชื่อว่า การยึดถือพระสูตรหรือพระวินัยเคร่งครัดเกินไป ไม่อาจช่วยให้ผู้คนหลุดพ้นได้ ใครก็ตามที่ยึดถือถ้อยคำ ตัวอักษร กฎเกณฑ์ หรือมาตรฐานไว้ ย่อมไม่อาจเข้าใจความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมาย กล่าวคือนิกายเซนเห็นว่าการยึดติดคัมภีร์ก็เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งที่ทำให้ไม่เห็นธรรมที่แท้จริง เปรียบเหมือนกับการไปยึดติดที่นิ้วและเห็นว่านิ้วเป็นสัจธรรมแทนที่จะเห็นว่าพระธรรมเป็นสัจธรรม อย่างไรก็ตามเมื่อนิกายเซนจะมีหลักการว่าเซนไม่ยึดติดคัมภีร์แต่นิกายเซนก็มีทำที่อื่นๆ ที่แสดงออกมาให้เห็นว่า ค่อนข้างประหลาดคนอีกด้วย เพราะมีทำที่ที่เกินกว่าการที่ไม่ยึดติดคำร่ายอย่างเช่น การเผาคัมภีร์ คำร่ายต่างๆ เป็นต้น ดังตัวอย่างของอาจารย์เต๋ซาน และอาจารย์เสียงเหยน

ณ ที่พำนักของท่านหล่งตัน ท่านอาจารย์ได้เป่าเทียนไขให้ดับและความมืดได้เข้ามาแทนที่ ดวงตาแห่งการตรัสรู้ได้เปิดออกแก่ท่านเต๋ซานในบัดดล วันรุ่งขึ้น เต๋ซานได้ออกมาข้างนอกและเผาคำร่ายต่างๆของท่านทิ้ง (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 62)

เสียงเหยน (ขณะนั้นยังไม่บรรลุนิพพาน) รู้สึกผิดหวังและกลับมาอยู่ที่อยู่ของตนท่านพยายามค้นหาคำตอบจากคำร่ายต่างๆที่มีอยู่ แต่ก็ไม่พบคำตอบอะไร ในที่สุดท่านก็ปรารภขึ้นว่า “ผู้ที่หิวกระหายนั้น ไม่สามารถจะอิ่มได้โดยเพียงแค่ดูรูปภาพอาหารบนแผ่นกระดาด จากนั้นท่านก็ได้เผาคำร่ายทั้งหมดรวมทั้งบันทึกต่างๆทิ้ง (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 81)

จากตัวอย่างเห็นได้ว่าไม่มีความจำเป็นอย่างใดที่จะต้องเผด็จาร เพราะตำราอาจไม่มีประโยชน์กับเราในตอนนี้แต่อาจมีประโยชน์ในวันข้างหน้าก็ได้ หรืออาจจะมีประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้อื่นก็เป็นได้ การเผด็จารนี้อาจเป็นท่าทีเฉพาะบุคคลเท่านั้น ไม่ใช่ท่าทีหลักของนิกายเซน เพราะท่านเว่ยหลางเองหรือพระอาจารย์เซนรูปอื่นๆก็ไม่ได้ปฏิเสธถึงขนาดไม่ให้อ่านตำราหรือเผด็จาร การอ่านตำรายังคงมีอยู่แต่ต้องสำนึกอยู่ว่าต้องไม่ยึดติดกับตำรา เพราะหัวใจของเซนคือการไม่ยึดติด ในยุคที่เซนประกาศหลักเกณฑ์ว่าเซนปฏิเสธตำรานั้นอาจเป็นยุคที่มีพวกที่ศึกษาตำราแต่ไม่ปฏิบัติอยู่มากก็ได้ ซึ่งก็เป็นธรรมดาที่อาจารย์เซนจะใช้วิธีการในแบบของเซนเอง ที่ต้องการกระตุ้นพวกคิดตำราให้หลุดสว่างขึ้น เพราะนิกายเซนจริงๆแล้วไม่ได้ปฏิเสธตำราหรือคัมภีร์แบบไม่มีเหตุผล ท่านเว่ยหลางกล่าวไว้ว่า

...ไม่มีอะไรเป็นของผิดอยู่ในพระสูตร จนถึงกับท่านต้องการเลิกการสาธยายเสียเลย การสาธยายพระสูตร จะช่วยให้ท่านตรัสรู้ธรรมได้หรือไม่ จะเป็นคุณประโยชน์แก่ท่านหรือไม่ ข้อนี้ทั้งหมดมันขึ้นอยู่กับตัวท่านเอง ผู้ที่ท่องพระสูตรอยู่ด้วยปาก ปราศจากการปฏิบัติแต่อย่างใด ผู้นั้นชื่อว่า “ถูกพลิกเสียแล้ว” โดยพระสูตรที่เขาท่องนั่นเอง... (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 86)

สรุปแล้วการปฏิเสธตำราเป็นเพียงท่าทีที่เกิดขึ้นเพื่อกระตุ้นให้คนที่ยังยึดติดในคัมภีร์หรือตำราถอนความยึดติดออกมาเสีย นอกจากนั้นยังมีนัยที่แฝงปรัชญาอันลึกซึ้งอยู่ก็คือการถ่ายทอดประสบการณ์นั้นจะใช้อะไรสื่อก็ไม่ได้ มีแต่ให้ผู้ที่ต้องการเห็นแก่นนั้นเห็นแจ้งด้วยตัวของตัวเองเท่านั้น

3. ความเรียบง่าย

เล่าจื๊อสรรเสริญการอยู่อย่างพสกนถลกมกลืนไปกับธรรมชาติโดยไม่ต้องเข้าไปจัดการควบคุม หรือดัดแปลง ในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิง มีคำสอนที่แสดงให้เห็นว่าเต๋าชื่นชอบความเรียบง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ความในคัมภีร์เต๋าเต๋อจิงบทที่ 32 มีอยู่ว่า

...พึงรู้ว่าเมื่อใดถึงเวลาควรหยุด

หยุดอะไรเล่า

หยุดความวุ่นวายสับสน

หยุดความยุ่งยากซับซ้อน

หยุดความปรองปราด

หยุดความเจริญในทางโลก

ผู้ที่รู้ว่าเมื่อใดควรหยุด

ก็จะรอดพ้นจากภัยทั้งสิ้น... (พจนา จันทรสันติ, 2521: 112)

นอกจากเล่าจบแล้วปราชญ์เฒ่าอีกท่านคือจวงจื้อ ก็มีความเห็นที่สอดคล้องกันท่านกล่าวว่า

...ง่ายคือถูกต้อง

จึงเริ่มต้นให้ถูกต้อง

แล้วจะทำได้ง่าย

รักษาความง่ายนั้นไว้

แล้วจะถูกต้อง

หนทางถูกต้องที่นำไปสู่ความง่าย ก็คือ

จงลืมหินทางที่ถูกต้องเสีย

และจงลืมหินว่าการไปนั้นง่าย... (โอโซ, 2552: 81)

ปรัชญาเฒ่าชื่นชอบความเรียบง่าย อันเกิดจากวิถีชีวิตที่เรียบง่ายเป็นไปตามธรรมชาติ อย่างที่ทราบมาว่าเฒ่าไม่ชอบการดัดแปลงเสริมแต่งหรือเพิ่มเติมให้ดูยุ่งยากซับซ้อน ซึ่งตรงจุดนี้สรุปได้ว่าความเรียบง่ายนั้นถือเป็นเอกลักษณ์ทางจิตวิญญาณอย่างหนึ่งที่โดดเด่นที่สุดที่ปรัชญาเฒ่ามี เพราะโดยปกติแล้วไม่ว่าจะเป็นระบบปรัชญา หรือลัทธิศาสนาใดก็ตาม ส่วนใหญ่แล้วจะมีระบบและแนวคิดที่ซับซ้อนหรือไม่ก็สูงส่งหรูหรา แต่ปรัชญาเฒ่าได้สกัดกรอบอันนี้ทิ้งไป ปรัชญาเฒ่ามีความเป็นตัวของตัวเองมากในเรื่องนี้ สังเกตได้จากคัมภีร์เฒ่าเล่มต่าง ๆ นั้นจะมีลักษณะเรียบง่าย มีการบอกเล่าข้อความแบบสั้นๆ ได้ใจความและไม่มีการอธิบายโดยละเอียด

ความง่ายนั้นถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่นิยามรับอิทธิพลจากปรัชญาเฒ่า เช่นนำหลักการนี้มาใช้อย่างสร้างสรรค์ไม่ว่าจะเป็นการแสดงธรรม การบรรยายธรรม การถ่ายทอดธรรม เช่นมีหลักการสำคัญคือมุ่งชี้ตรงไปที่บุคคล การสอนของเขานั้นไม่อ้อมค้อม มีลักษณะตรงไปตรงมา สั้นๆ ไม่พูดยาว เช่นมีวิธีการสอนธรรมที่แตกต่างไปจากพุทธศาสนาด้วยตนเอง ซึ่งไม่เพียงจะแตกต่างจากนิกายอื่นๆ แต่ยังแตกต่างกับวิธีการของพระพุทธเจ้าด้วย อาจารย์เขามักจะใช้วิธีชี้แนะแทนการใช้วิธีอธิบายให้กระจ่างแบบของพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตามตรงจุดนี้เป็นข้อ

แตกต่างทางด้านวัฒนธรรมระหว่างจีนกับอินเดียด้วย อย่างที่ ดร.ชูสุกิ ซึ่งเป็นปราชญ์ทางเซนนั้น กล่าวไว้ว่า

คนจีนเป็นคนที่มีความจิตใจเฉพาะแบบของตนเอง จิตใจของคนจีนซึ่งถูกหล่อหลอมโดยปรัชญาเต๋า ย่อมเป็นจิตใจที่เรียบง่าย อยู่กับความง่าย ๆ ที่ลึกซึ้งถึงแก่นของชีวิต จิตใจแบบจีนยังเป็นจิตใจที่ชื่นชอบกับการปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี ชอบสิ่งที่เป็นจริงในชีวิตมากกว่าสิ่งที่เพ้อฝัน ลักษณะปรัชญาชีวิตของจีน จึงเป็นปรัชญาเรียบง่าย เป็นธรรมชาติและสามารถนำมาใช้กับคนจริงๆ ได้

(พจนานุกรม, 2521: 224)

สำหรับจิตใจของคนอินเดียแล้ว คนอินเดียเป็นคนที่ช่างคิดช่างฝัน จิตใจของคนอินเดียชอบค้นคว้าหาเหตุผลและพัฒนาระบบปรัชญาโดยนัยแห่งตรรกะ เขาเป็นนักคิด นักฝัน และนักตรรกวิทยาที่เชี่ยวชาญ ยังเป็นเจ้าลัทธิที่เก่งกล้าสามารถ คนอินเดียเป็นนักทฤษฎีพร้อมกับที่เป็นนักปฏิบัติ จิตใจของคนอินเดียชื่นชอบในเรื่องของอภิปรัชญา ความฝันของคนอินเดียเน้นจิตเจ้าและรุ่งโรจน์ เขาบรรยายความฝันของเขาออกมาอย่างละเอียดถี่ถ้วนงามหรูและเป็นระบบ ระบบปรัชญาอินเดียมีพื้นฐานมาจากจิตใจอย่างนี้ (พจนานุกรม, 2521: 224)

พุทธศาสนาเดิมซึ่งถือกำเนิดในอินเดียเป็นหลักลัทธิที่มีปรัชญาที่เลอเลิศซึ่งสูงส่งจนยากที่คนธรรมดาสามัญจะเข้าใจได้ มีลักษณะเคร่งขรึมสำรวม แลดูศักดิ์สิทธิ์ มีการค้นคว้าศึกษาพระสูตรต่างๆ อย่างแตกฉาน จนดูเหมือนว่าจะมีแต่เพียงนักปราชญ์ราชบัณฑิตทางศาสนา และพระสงฆ์ผู้ทรงปัญญาริคุณเท่านั้นที่จะเข้าถึงได้ แต่สำหรับคนธรรมดาสามัญและชาวบ้านผู้โง่เขลาอยากที่จะมีโอกาสเข้าถึงได้ เพราะเขาโง่เกินไปสำหรับสัจธรรมที่บันทึกไว้ในพระสูตรและที่แฝงอยู่ในระบบปรัชญาอันยอดเยี่ยมลึกซึ้งเหล่านั้น (พจนานุกรม, 2521: 224-225)

แต่เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่จีน พระพุทธศาสนาได้กลายรูปร่างเป็นสิ่งใหม่ที่จับต้องได้สัมผัสได้และเป็นความจริง พระพุทธศาสนานั้นได้กลายเป็นพระพุทธศาสนาหายาน แบบจีน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของตนเองที่ไม่เหมือนกับพุทธศาสนาในอินเดีย (พจนานุกรม, 2521: 225)

จากการวิเคราะห์ของ ดร.ชูสุกิเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าประเด็นเรื่องจิตใจของคนอินเดียและคนจีนที่ดร.ชูสุกิวิเคราะห์ไว้นั้นมีเหตุผลตามภาพลักษณ์ที่ปรากฏ แต่ในเรื่องที่ว่าพุทธศาสนาในอินเดียมีลักษณะที่คนธรรมดาสามัญเข้าถึงไม่ได้นั้นเป็นความเห็นที่ยังไม่รอบด้าน ไม่ครอบคลุม

พอ เพราะที่ในความเป็นจริงใจแค่ชาวอินเดียเท่านั้นที่มีจินตนาการอันหรรษา แต่สิ่งนี้ล้วนเป็นกับ
ทุกคนทุกชาติ จะให้ถูกที่สุดก็คือเป็นกับมนุษย์ทุกผู้ทุกคนเหมือนกัน

ที่จริงแล้วความเรียบง่ายที่นิคายเซนได้รับมาจากปรัชญาเด้านั้นพุทธศาสนาดั้งเดิมก็มีอยู่แล้ว
แต่ความเรียบง่ายนี้ได้ค่อยๆ จางหายไปนับแต่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ความเรียบง่ายในที่นี้
ไม่ได้หมายถึง ความสันโดษ ความสมถะหรืออยู่อย่างพอเพียง ความเรียบง่ายนี้ผู้วิจัยเจตนาหมายถึง
การถ่ายทอดธรรมด้วยวิธีการง่ายๆ ไม่ซับซ้อนเข้าใจง่าย และถือเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ความเรียบง่าย
นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในการถ่ายทอดธรรม เราจะเห็นได้ว่าสาเหตุที่พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไป
จากอินเดียสาเหตุหนึ่งก็เนื่องมาจาก วัดตัดขาดจากผู้คน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาถูกตัดขาด
ออกจากความเข้าใจของคนทั่วไป ธรรมชั้นสูงมีไว้และเข้าใจได้เฉพาะกลุ่มพระสงฆ์หรือผู้มี
การศึกษาชั้นสูงเท่านั้น หลักธรรมที่สำคัญถูกทำให้กลายเป็นของสูงเกินเอื้อมของประชาชน ซึ่งหาก
ย้อนกลับมาดูในสมัยพุทธกาลจะเห็นว่า หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้นช่างเรียบง่าย เข้าใจ
ง่าย ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติว่าในบางครั้งพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมก็มีผู้บรรลุธรรมเห็นแจ้งเป็น
จำนวนมากซึ่งผู้บรรลุธรรมนั้นบางคนก็ไม่เคยฟังธรรมหรือปฏิบัติธรรมมาก่อนเลย นอกจากนี้ยังมี
หลักฐานหลายอย่างที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงชื่นชอบความเรียบง่าย หลักฐานอันหนึ่งก็คือ
พระพุทธองค์ทรงเลือกภาษาบาลีในการถ่ายทอดธรรมแก่ปวงชน ตรงจุดนี้ถือเป็นจุดที่สำคัญยิ่ง
โอโซ ปราชญ์ชาวอินเดียได้อธิบายว่า

พระองค์คุ้นเคยกับภาษาสันสกฤตอย่างดีเยี่ยม ในฐานะเจ้าชาย ทรงได้รับการศึกษาทาง
วรรณคดีชั้นสูงสุดของยุคนั้น ทว่าเมื่อทรงเริ่มเทศนา พระองค์ไม่เคยใช้ภาษาสันสกฤตเลย เพราะ
สันสกฤตเป็นภาษาของปัญญาชน ของพราหมณ์ ของพระ แต่ไม่ใช่ของปวงชน มันไม่ใช่ภาษาที่มี
ชีวิต เป็นภาษาที่มีเอกลักษณ์ในบรรดาภาษาทั้งปวงของโลก มีการพูดกันเฉพาะคนที่ได้ศึกษา ใน
หมู่ผู้รู้ และเพราะไม่ใช่ภาษาที่แพร่หลาย จึงกลายเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าแปล
ออกมาก็ไม่มีอะไรพิเศษ บางครั้งก็ไม่มีอะไรเลยนอกจากคำขะ แต่มันมีท่วงทำนองเหมือนดนตรี

(โอโซ, 2552: 50)

ทว่าพระพุทธเจ้าทรงตัดสินใจพระทัยจะตรัสในภาษาของมหาชน ถือเป็นก้าวแห่งการปฏิวัติ
เพราะภาษาของมหาชนนั้นไม่ถูกไวยากรณ์ ด้วยการใช้แบบคนสามัญ มีการเปลี่ยนเสียง เปลี่ยน
สำเนียง ถ้อยคำเป็นแบบง่ายๆ ไม่ซับซ้อน บาลีเป็นภาษาเรียบง่าย ในด้านหนึ่งถือเป็นภาษาของคน

ไม่รู้ประสีประสาและไร้เดียงสา วิปัสสนาเป็นคำบาลี มีความหมายตามตัวอักษรดั้งเดิมว่า “มอง” โดยมีความหมายเปรียบเปรยว่า “เฝ้าดู สังเกต” (โอโซ, 2552: 51)

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ การใช้คำในการเรียกสภาวะสูงสุดที่พระพุทธองค์ค้นพบ เราจะเห็นว่าคำว่่านิพพานในสมัยนี้ผู้คนถือกันว่าคำนี้เป็นคำสูง เป็นคำที่ให้ภาพที่เป็นสภาวะอย่างหนึ่งที่คนธรรมดาอาจเอื้อมถึง เป็นสิ่งไกลตัว และไม่สามารถเข้าใจได้หรือหากต้องการเข้าใจก็คงต้องแจกแจงกันนานหรือวิเคราะห์กันลึกเสียจนคนทั่วไปไม่สามารถที่จะเข้าใจได้เลยและยังผู้ไม่รู้หนังสือด้วยแล้วก็เป็นการปิดประตูที่จะรับรู้เลยทีเดียว

คำว่่านิพพาน นั้นเป็นคำที่มีความหมายด้านลบ โดยตัวอักษรแล้วหมายถึง “เป่าเทียนให้ดับ” พระพุทธเจ้าใช้คำนี้สำหรับภาวะปรมาตม์แห่งการระลึกรู้ พระองค์คงได้เลือกคำที่มีความหมายบวกหลายคำ โมกษะ หมายถึงเสรีภาพ อิสราภาพ ไกลวัลย์หมายถึงการอยู่ลำพัง อยู่ลำพังอย่างสมบูรณ์ พรหมณภาวะ หมายถึง ประสบการณ์แห่งปรมาตม์ แต่พระองค์กลับเลือกคำแปลกประหลาด ซึ่งไม่เคยใช้ในบริบททางจิตวิญญาณเลย “เป่าเทียนให้ดับ” คุณจะเชื่อมโยงคำนี้เข้ากับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณได้อย่างไรกัน (โอโซ, 2552: 39)

จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเลือกใช้คำที่เรียกประสบการณ์หรือสภาวะอันสูงสุดด้วยการเปรียบเทียบกับเทียนอันเป็นสิ่งใกล้ตัวมองเห็นง่าย ใครๆก็สามารถจินตนาการตามได้ตรงกับสิ่งที่พระองค์ต้องการจะสื่อ ภาวะที่เทียนดับนั้น ใครๆต่างก็มีประสบการณ์เคยเห็นเทียนดับมาแล้ว ดังนั้นก็สามารถเข้าใจได้ตรงกัน ตรงจุดนี้เองแสดงให้เห็นถึงความคิดของพระพุทธเจ้า

ประเด็นที่ผ่านมาเรื่องความง่ายนี้ผู้เขียนต้องการแสดงให้เห็นว่าความง่ายนั้นมีมาแต่เดิมอยู่แล้วในพระพุทธศาสนา แต่ได้ขาดหายไปในยุคหลังๆ ซึ่งแม้แต่นิกายที่โด่งดังอย่างเช่น มหายมิกะ และโยคาจาร ความง่ายนี้ก็ไม่มีปรากฏให้เห็นเด่นชัดนัก ทั้งสองนิกายนี้มีระบบปรัชญาที่ลึกลับและเข้าใจยาก ต้องมีความรู้พื้นฐานดีพอสมควรจึงจะเข้าใจได้ เรื่องจิตหนึ่ง เรื่องอาลัยวิญญาณ เรื่องสุญญตานั้น ไม่อาจที่จะเข้าใจได้ง่ายๆเลยสำหรับบุคคลทั่วไป อย่างไรก็ตามความง่ายนั้นก็กลับมาอีกครั้งภายใต้แรงผลักดันของภูมิปัญญาอันลึกซึ้งของเจ้าซึ่งแสดงออกมาได้อย่างมีชีวิตชีวาในพระพุทธศาสนานิกายเซน

4. ท่าทีในเชิงอุดมคติ

ท่าทีในเชิงอุดมคติ เป็นประเด็นสำคัญที่สุดประเด็นหนึ่งซึ่งนิคายเซนมีส่วนร่วมับปรัชญาเต๋า ท่าทีอันนี้เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ยากและมีอิทธิพลต่อคำสอนของสำนักนิคายนั่นโดยตรง การปฏิเสธคำรา การปฏิเสธความรู้ การปฏิเสธจริยธรรมทั้งหมดที่ผ่านมานั้น มีท่าทีในเชิงอุดมคตินี้เป็นฐานทั้งสิ้น ท่าทีเชิงอุดมคติ คือการแสดงออกทั้งความคิดและการกระทำที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความจริงในระดับสมมติ หรือสมมติสัจจะ ท่าทีเชิงอุดมคตินี้มักมีความคิดความเห็นที่แสดงจากมุมมองปรมาตมโดยมองข้าม ข้อ แปะ กฎเกณฑ์ต่างๆ ในโลกสมมติ พุคติกอย่างก็มักไปพ้นจากข้อจำกัดของสัจจะในระดับสมมติ ถือเป็นมุมมองที่มักมองในมุมมองของปรมาตมเท่านั้น ท่าทีนี้ตรงกันข้ามกับท่าทีเชิงสัจจะ ซึ่งก็คือท่าทีที่มีกนาเอาสมมติสัจจะเข้ามาอยู่ในกระบวนการแสดงความคิดความเห็นด้วย คือนำข้อจำกัดต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงในโลกสมมติเข้ามาพิจารณาไปด้วย เป็นมุมมองที่ยอมรับความจริงในโลกสมมติในระดับหนึ่ง

ท่าทีของจวงจื๊อกับเล่าจื๊อนั้น กิติ ยิงยงโจสุข (2539) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ถ้านำความคิดของจวงจื๊อไปเปรียบเทียบกับเหลาจื๊อ จะพบว่าแม้เหลาจื๊อจะเสนอความคิดเรื่องการไม่กระทำกัน แต่สำหรับเหลาจื๊อนั้น การ ไม่กระทำของเหลาจื๊ออันมีพื้นฐานอยู่ที่ความพยายามในการเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นั้น ยังมีลักษณะเชิงหลีกเลี่ยงอยู่เช่นเดียวกับหยางจู เพียงแต่ในแง่ของความคิดนั้นเหลาจื๊อพัฒนาไปไกลกว่าหยางจู ตรงที่หยางจู เน้นการไม่ทำอะไรเลย (not doing) เพื่อจะได้ไม่ต้องข้องเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอันจะนำอันตรายมาให้ ขณะที่เหลาจื๊อเห็นว่าเราต้องเข้าใจกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ เพื่อจะได้ทำตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาติโดยการไม่กระทำ(not action) เพื่อที่จะ “หลบเลี่ยง” จากอันตรายทั้งมวล แต่ข้อจำกัดของเหลาจื๊อก็ยังคงมีอยู่ว่า เหลาจื๊อเองยังคงมอง “ภัยอันตราย” ว่าเป็น “ภัยอันตราย” อยู่ แม้ว่าการเข้าใจกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติจะช่วยหลบเลี่ยงจากอันตรายอันไม่จำเป็นได้หลายประการก็ตาม แต่ถ้ายังมองเห็นภัยอันตรายในลักษณะข้างต้นอยู่นั้นเหลาจื๊อเองก็ยอมรับว่า ถึงที่สุดแล้วก็ยังไม่อาจจะหลบเลี่ยงได้อยู่แน่นอน แต่สำหรับจวงจื๊อแล้ว การมองแบบแบ่งแยกคุณค่านี้ก็คือ การไม่เข้าใจธรรมชาตินั่นเอง การไม่กระทำของจวงจื๊อนั้นแม้จะมีผลให้รอดพ้นจากอันตรายที่เกิดขึ้นโดยไม่จำเป็น แต่เมื่อต้องเผชิญหน้ากับภัยอันตรายเหล่านั้นจวงจื๊อก็มิได้มองมันในฐานะภัยอันตรายอันไม่พึงปรารถนา แต่จวงจื๊อกลับยอมรับมันอย่างยินดี กล่าวโดยสรุปแล้ว ความคิดของจวงจื๊อพัฒนาไปกว่าเหลาจื๊ออีกขั้นหนึ่ง โดยก้าวพ้นไปจากการมองแบบแบ่งแยกที่ให้คุณค่าความหมายว่า “ภัยอันตราย” นั้น เป็น “ภัยอันตราย” สำหรับจวงจื๊อสิ่งที่เป็นภัยอันตรายกับสิ่งที่ไม่เป็นภัยอันตรายล้วนอยู่ในกระบวนการเดียวกันอันไม่มีการแบ่งแยก ดังนั้นถึง

ที่สุดแล้ว ไม่ว่าสิ่งมีชีวิตต้องเผชิญจะเป็นภยันตรายหรือไม่ก็ตาม จวงจื้อก็ใช้ชีวิตและเผชิญหน้ากับสิ่งเหล่านั้น ในฐานะที่มันเป็น “เช่นนั้นเอง”

จากบทวิเคราะห์ที่ระบุว่าจวงจื้อนั้นไม่มอง “ภยันตราย” ว่าเป็น “ภยันตราย” นั้นถือเป็นวิสัยของผู้รู้แจ้งที่ยังเห็นสัจธรรมอยู่แล้ว ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า แม้จวงจื้อจะก้าวผ่านทวิลักษณ์ไปได้ด้วยการไม่มอง “ภยันตราย” ว่าเป็น “ภยันตราย” แต่การนำหลักการนี้ไปใช้กับโลกความเป็นจริง (โลกสมมติ) นำไปใช้กับระบบสังคม รวมถึงมหาชนนั้น จวงจื้อได้นำหลักการนี้ไปใช้ด้วยหรือเปล่า ถ้าหากนำหลักการนี้ไปใช้ก็เป็นอันสรุปได้ว่ามีท่าทีที่เป็นอุดมคติอย่างยิ่ง ท่าทีนั้นสรุปไม่ได้เพราะไม่มีตัวอย่างของจวงจื้อ อย่างไรก็ตามพอจะมีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าจวงจื้อมีคำสอนเชิงอุดมคติเช่นกัน ในคัมภีร์จวงจื้อมีตอนหนึ่งระบุว่า

...ไม่มีอะไรในได้ห้ำหั่นที่มีขนาดใหญ่กว่าปลาช่อนในฤดูสารท

จึงแม้มหาบรรพตไท่ซานก็ยังดูเล็ก

ไม่มีอะไรที่มีอายุวัฒนากว่าทารกที่ตายแต่แรกเกิด... (ปกรณัม ลิมปุนสฺรณ, 2548: 39)

การก้าวข้ามขอบเขตจำกัดในทางกายภาพของจวงจื้อนั้นชี้ให้เห็นชัดเจนถึงท่าทีในเชิงอุดมคติของจวงจื้อเอง ความใหญ่-ความเล็ก อายุยืน-อายุสั้น ความจริงในระดับปรมาตมสิ่งเหล่านี้อาจไม่ต่างกันแต่ความจริงในระดับสมมตินั้นสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่จริงแท้แน่นอน ภูเขาย่อมใหญ่กว่าชน ชนจะใหญ่กว่าไม่ได้ ถ้าชนใหญ่กว่าก็ย่อมทับเราตายได้ นี่คือนิยามความจริงแท้ในระดับสมมติ การนำเอาความจริงปรมาตมมากำหนดคตินิยามความเป็นจริงในระดับสมมติทำให้จวงจื้อมีท่าทีในเชิงอุดมคติ

นิยายเซนเป็นนิยายหนึ่งของพุทธศาสนาที่ได้รับท่าทีเช่นนี้มา อาจารย์เซนหลายท่านมีคำสอนที่แสดงออกถึงท่าทีเช่นนี้ มีตัวอย่างหนึ่งของท่านสังฆปริณายกองค์ที่สาม(ซ่งชาน) ที่พูดไว้คล้ายกับที่จวงจื้อเคยพูดไว้ ตัวอย่างนั้นมีอยู่ว่า

...สิ่งที่เล็กที่สุดนั้นย่อมใหญ่เท่ากับสิ่งทั้งหลาย

เพราะไม่มีเงื่อนไขภายนอกมากำหนด

สิ่งที่ใหญ่ที่สุดนั้นย่อมเล็กเท่ากับสิ่งทั้งหลาย

เพราะข้อจำกัดทั้งหมดไม่ถูกนำมาพิจารณา... (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2525: 25)

คำสอนของนิกายเซนนอกจากจะก้าวข้ามขอบเขตกฎเกณฑ์ลักษณะทางกายภาพของโลก แล้วคำสอนของเซนยังก้าวข้ามกรอบของศีลธรรมจริยธรรมเหมือนกับปรัชญาเต๋าอีกด้วยดังที่ได้ อภิปรายกันมาแล้วในหัวข้อมนทัศน์ทางจิตศาสตร์

หนึ่งแนวทางการสอนของนิกายเซนเป็นแนวทางในแบบฉับพลัน ซึ่งก็คือมุ่งตรงสู่ปรมาตม ธรรมไม่มาเสียดเวลาไปกับกฎศีลธรรมที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมา นิกายเซน(สายฉับพลัน)จึงไม่มีจริยศาสตร์ ใดๆก็ตาม ทำที่ในเชิงอุดมคติของนิกายเซนไม่เพียงเป็นทำที่ที่ก้าวผ่านกรอบในโลกสมมติ เท่านั้น แต่ยังเป็นที่ที่ไม่ยอมรับในความแตกต่างของความจริง 2 ระดับ คือความจริงสมมติ(โลกียะ)และความจริงปรมาตม(โลกุตตระ) อีกด้วย เดิมทีพุทธศาสนาในจีนมีหลักการอยู่ว่า โลกียะ และ โลกุตตระไม่ใช่สิ่งที่แยกขาดจากกัน การจะพบนิพพานได้นั้นต้องอาศัยสังสารวัฏ แม้แนวคิด ของมหายานนั้นจะยอมรับความสำคัญของโลกียะ แต่ก็ไม่ได้สรุปถึงขนาดว่า “โลกียะคือโลกุต ระ” แนวความคิดในเรื่องนี้เกิดขึ้นในมหายานยุคหลัง โดยเฉพาะมหายานในจีน

พุทธศาสนาในจีนมีคำสอนที่เหมือนกันเช่น โลกียะคือโลกุตตระ นิพพานคือ สังสารวัฏ เป็นต้น การสรุปว่าความจริงทั้งสองระดับคือสิ่งๆเดียวกันนี้เกิดจากแนวความคิดเรื่องการ ไม่แบ่งแยกในสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นกระแสความคิดของชาวจีน วัฒนธรรมอันนี้ทำให้พุทธศาสนาที่ เกิดขึ้นในจีนมีการแบ่งระดับคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ซึ่งไม่ว่าสำนักนิกายใดจะแบ่งเป็นกี่ระดับก็ ตามแต่ก็ประมวลออกมาได้เป็นสามระดับคือ ในระดับแรกคือระดับคำสอนของสาวกยาน(ฝ่ายเถรวาท) ในระดับที่สองคือระดับมหายานหรือโพธิสัตว์ยาน (ฝ่ายมหายานยุคแรก) และระดับสุดท้ายคือ เอกยาน ซึ่งเป็นยานสูงสุดเป็นของกลุ่มมหายานในยุคหลัง กลุ่มมหายานในจีนนั้นมีหลักการที่กลุ่ม อื่นๆไม่มีคือหลักการเรื่องการไม่แบ่งแยกในสิ่งทั้งปวงและสิ่งทั้งปวงนั้นเป็นหนึ่งเดียวกัน (all is one and one is all) หลักการนี้เป็นหลักการใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนในวงการพุทธศาสนา ซึ่งทำให้เกิดคำ สอนใหม่ๆขึ้นมาหลายอย่างเช่น กิเลสคือโพธิ อวิชชาคือปัญญา ความดีคือความชั่ว เป็นต้น คำสอน เหล่านี้เป็นคำสอนใหม่ที่เกิดจากทำที่ในเชิงอุดมคติ

คำสอนของนิกายเซนที่ว่า ความดีความชั่วนั้นไม่ต่างกัน หรือคำสอนที่ว่าทุกคนมี ธรรมชาติพุทธะอยู่แล้วล้วนเป็นคำสอนในเชิงอุดมคติ แม้ว่าคำสอนเรื่องพุทธภาวะจะมีมุมมองที่ เชิดชูในศักยภาพของมนุษย์แต่ก็ต้องยอมรับความจริงส่วนหนึ่งว่าเป็นในอุดมคติเกินไป เหตุผลก็ เพราะถ้าหากมนุษย์มีพุทธภาวะอยู่ประจำจิตประจำใจทุกคนแล้ว โลกใบนี้คงไม่เป็นอย่างที่ เป็นอยู่ทุกวันนี้อย่างแน่นอน มนุษย์ในความเป็นจริงแล้วนั้นมีศักยภาพที่แตกต่างกัน และศักยภาพ

ตัวนี้ต้องยอมรับว่ามีอยู่จริง คนบางคนนั้นมีจิตใจสูงส่งถึงกับยอมสละชีวิตตนเพื่อผู้อื่นได้ ส่วนคนบางคนก็มีจิตใจต่ำทรามถึงขนาดฆ่าคนได้ทั้งโลกถ้าคนทั้งโลกเป็นศัตรูกับเขา ซึ่งบุคคลทั้งสองประเภทนี้เป็นที่สุดของด้านชั่วตรงข้ามซึ่งก็คือดีที่สุดกับชั่วที่สุด ถ้าหากศึกษาภาพของคนทั้งสองนั้น ไม่มีอยู่จริง ความคิดความชั่วเป็นสิ่งที่เหมือนกันแล้ว บุคคลทั้งสองคงจะแปรเปลี่ยนนิสัยตนเองไปมาระหว่างกันได้ ในความเป็นจริงแล้วคนทั้งสองนี้มีจิตใจที่แตกต่างกันราวฟ้ากับดิน คือแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเลยทีเดียวและไม่มีทางที่จะเปลี่ยนไปเปลี่ยนมาได้อย่างแน่นอน คำสอนของพุทธศาสนาดั้งเดิมเป็นคำสอนที่ยอมรับในศักยภาพดังกล่าว คำสอนเรื่องดอกบัวสี่เหล่านั่นก็เพื่อจำแนกศักยภาพบุคคลประเภทต่างๆ ซึ่งมีตั้งแต่บุคคลที่เป็นไปไม่ได้ที่จะรู้ธรรมอะไรได้เลยไปจนถึงบุคคลที่แค่สะกิดเบาๆ ก็รู้แจ้ง คำสอนที่ยอมรับศักยภาพดังกล่าวผู้วิจัยเรียกว่า คำสอนที่มีท่าทีในเชิงสัจจะ อนึ่งประเด็นที่คล้ายกันนี้ก็เคยมีการอภิปรายไว้แล้วจากปราชญ์ไทยทั้งสองท่านคือ ท่านพุทธทาสภิกขุ และหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งใจความมีอยู่ว่า ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าปุถุชนธรรมดาทั่วไปควรนำหลักความว่างไปใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเรียกว่า ทำงานด้วยจิตว่าง ซึ่งหากทุกคนทำได้ก็จะทำให้โลกมนุษย์หยุดวนวาย หยุดการต่อสู้แก่งแย่ง ซึ่งดีซึ่งเด่นกัน เพราะจะไม่มีผู้ที่จะเห็นแก่ตัว นายทุนก็จะกลายเป็นเศรษฐีใจดี กรรมกรก็จะเป็นบ่าวผู้รักนายทั้งสองสถานะต่างเกื้อกูลกัน แนวความคิดนี้ถูกคัดค้านโดยหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าการทำงานด้วยจิตว่างนี้เป็นไปไม่ได้กับโลกยุคปัจจุบัน เพราะทุกวันนี้มนุษย์มีเรี่ยวแรงที่จะทำงานอยู่ได้ เพราะมีเงินคอยกระตุ้นอยู่เรื่อยๆ จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเป็นตัวเป็นตน ว่างจากผลประโยชน์นั้นเป็นไปไม่ได้ในทางโลก เพราะโดยหน้าที่แล้วมันขัดกัน ทหารทำงานด้วยจิตว่างแล้วจะ ไปยิงกันทำไม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าปุถุชนธรรมดาไม่ใช่เรื่องง่ายๆ ที่จะทำให้เขาไม่ยึด ไม่ถือ เพราะปุถุชนนั้นเป็นผู้หนาด้วยกิเลส การอธิบายเรื่องความว่างเหมือนเอามหาสมุทรมาเทใส่โอ่ง (ท่านผู้อ่านหาอ่านเพิ่มเติมได้ในหนังสือ วิวาทะระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ) ประเด็นวิวาทะอันนี้เป็นประเด็นขัดแย้งที่คล้ายกับประเด็นคำสอนของกลุ่มท่าทีเชิงอุดมคติ ซึ่งอาจสรุปได้ว่าไม่สามารถเข้าใจและปฏิบัติได้ในบุคคลที่ขาดปัญญาที่แท้จริง

อนึ่งคำสอนต่างๆ ของนิกายเซนที่มีท่าทีในเชิงอุดมคตินั้นก็มีจุดมุ่งหมายที่จะเอาไว้อสอนบุคคลเฉพาะกลุ่มอยู่แล้วหาได้มีความมุ่งหมายจะสอนบุคคลทุกหมู่เหล่า ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาที่เนื้อหาคำสอนจะมีเนื้อหาหลักธรรมในระดับปรมาตมล้วนๆ

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

จุดมุ่งหมายของงานวิจัยเรื่องนี้อคือการเปรียบเทียบมโนทัศน์ที่คล้ายคลึงกันระหว่างปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซน เมื่อได้ดำเนินการวิจัยแล้วทำให้ได้ข้อสรุปว่า มโนทัศน์ที่คล้ายคลึงกันของปรัชญาเต๋าและพุทธปรัชญานิกายเซนคือมโนทัศน์ทางปรัชญาที่ประกอบไปด้วยอภิปรัชญาญาณวิทยาและจริยศาสตร์ โดยมโนทัศน์ในทางอภิปรัชญาที่คล้ายกันคือเต๋าในปรัชญาเต๋าและจิตเดิมแท้ในนิกายเซน มโนทัศน์ทางญาณวิทยาที่คล้ายกันคืออู่เหว่ยในปรัชญาเต๋าและสุญญตาในนิกายเซน ส่วนมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์ที่คล้ายกันคือ ต่างปฏิเสธจริยศาสตร์ในความหมายที่เป็นเครื่องตัดสินดี ชั่ว นอกจากนี้ยังมีมโนทัศน์อื่นๆที่อยู่นอกเหนือกรอบดังกล่าวคือ ความสุนทรีย์ การปฏิเสธตำรา ความเรียบง่ายและท่าทีเชิงอุดมคติ มโนทัศน์ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นมโนทัศน์ที่นิกายเซนมีเหมือนกับปรัชญาเต๋า

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาในเรื่องความสอดคล้องกันระหว่างศาสนาต่าง ๆ นั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากปัญหาระหว่างศาสนาในยุคปัจจุบันเป็นปัญหาที่สำคัญ ศาสนาเป็นฐานรากของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คน ศาสนาจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและฝังรากลึกอยู่ในความคิดและวิถีชีวิตของมนุษย์ การตีความคำสอนของศาสนาจึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นตัวกำหนดวิถีคิดและวิถีชีวิตของศาสนิกชนนั้นๆ หากตีความคำสอนให้งมงายจนชักชวนคนพวกอื่นๆที่ไม่นับถือในสิ่งเดียวกับตน ก็ทำให้ศาสนิกกลุ่มนั้นมีแนวโน้มที่จะดูหมิ่นชิงชังพวกที่ไม่ยึดถือในสิ่งเดียวกับตน หากตีความให้รุนแรงศาสนานั้นก็รุนแรง ตีความให้แตกต่างก็แตกต่างกันจริงๆ ตีความให้เหมือนก็เหมือนกันจริงๆ ดังนั้นทัศนคติในการตีความคำสอนจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ผู้ยึดถือศาสนาใดก็มักยกชูศาสนาตนขึ้นและดูหมิ่นดูแคลนศาสนาอื่น ดังนั้นจึงเกิดการตีความที่ยกย่องเชิดชูคำสอนของตนว่าจริงแท้และดูหมิ่นศาสนาอื่นว่าไม่จริงหรือเป็นของปลอม

ตามความเป็นจริงนั้นคำสอนของศาสดาท่านต่างๆ หากมีผู้เข้าใจถึงจุดประสงค์ที่แท้จริงของคำพูดเหล่านั้นทุกๆ คำพูดอย่างถ่องแท้ไม่ สิ่งที่เราเข้าใจกันอยู่นั้นต่างผ่านการตีความจากปราชญ์หลายยุคหลายสมัยทั้งสิ้น ยิ่งกว่านั้นปราชญ์บางท่านก็อาจสอดแทรกความปรารถนาดีด้วยการ ต่อเติมเสริมแต่งคำสอนเพิ่มเข้าไปอีกด้วย ดังนั้นการยึดถือตามตัวอักษรอย่างเคร่งครัดโดยปราศจากเหตุปราศจากผลจึงอาจก่อให้เกิดภัยอันตรายขึ้นตามมา

มนุษย์มักมีทัศนคติที่แบ่งแยกเนื่องจากความที่ยึดติดในตัวตนอย่างหนาแน่น หรือที่เรียกว่า “ตัวกู” ขึ้นมา เมื่อยึดตัวตนหนาแน่น สิ่งทีห่อหุ้มหรือมอบความสุขแก่ตัวตนอันหนาแน่นนั้นก็ยิ่งมากขึ้นตาม ก็เกิดเป็นการยึดถืออย่างแน่นหนา หรือที่เรียกว่า “ของกู” และเมื่อตัวกูของกูรุนแรงขึ้น ก็เกิดเป็นครอบครัวของกู ภาคของกู ประเทศของกู ศาสนาของกู ขึ้น หากพิจารณาอย่างแบบคายแล้วจะเห็นว่าปัญหาในโลกนี้ทุกปัญหาล้วนเกิดจากการการแบ่งแยกในสิ่งเหล่านี้ทั้งสิ้น

ศาสนาควรเป็นยาที่ช่วยบำบัดโรคแห่งความเห็นแก่ตัวและโรคแห่งการแบ่งแยกของมนุษย์เหล่านี้ไม่ใช่กลายเป็นเชื้อโรคเสียเองหรือส่งเสริมให้โรคนั้นทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นไปอีก ศาสนาทุกศาสนาสามารถตีความให้สอดคล้องกันได้โดยอาศัยจุดมุ่งหมายของศาสดาเป็นหลัก ศาสดาของแต่ละศาสนาล้วนเป็นผู้รู้แจ้ง เห็นแจ้ง ท่านเหล่านั้นแม้มีกลวิธีการสอนที่ไม่เหมือนกันแต่ท่านทั้งหลายก็มีจุดร่วมจุดหนึ่งเหมือนกันคือ ทุกท่านยังเห็นถึงโทษของความเห็นแก่ตัวด้วยกันทั้งสิ้น คำสอนที่ให้ละซึ่งความเห็นแก่ตัวจึงควรเป็นหัวใจของทุกศาสนาเพราะเป็นสิ่งที่ทุกศาสนามีเหมือนกัน

การบอกว่าทุกศาสนาสอนให้คนเป็นคนดีเหมือนกันนั้นอาจไม่เพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาระหว่างศาสนาได้ เพราะเป็นความเหมือนในขั้นพื้นฐานเท่านั้น เพราะตัวปัญหาที่แท้จริงนั้นอยู่ที่แก่นคำสอน ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาหาความสอดคล้องกันระหว่างแก่นคำสอนของแต่ละศาสนา เพราะคำสอนในระดับแก่นนี้เป็นรากฐานของวิถีชีวิตและความคิด การค้นหาความเหมือนกันในแก่นรากจึงเป็นสิ่งที่สามารถคลี่คลายการแบ่งแยกระหว่างศาสนาได้

อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่สุดนั่นคือ การตีความโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา และเพื่อประโยชน์ต่อมนุษย์และโลกนั่นเอง

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กิติ ยิงยงใจสุข. 2539. **มโนทัศน์เรื่องความตายในคัมภีร์จวงจื่อ**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. 2514. **เซ็นและนิกายวัชรยาน**. กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า.

จงชัย เจนหัตถการกิจ. 2538. **บันทึกของรินไซ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. 2525. **ประเทศจีนกับพระพุทธศาสนา(ฝ่ายมหายาน)**. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ดวงดาว กิริติگانนท์. 2546. **จริยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.

ดิช นัท ฮันท์. 2519. **กูญแจเซน**. กรุงเทพมหานคร: ศีลจิตศยาม.

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. 2525. **ประทีปแห่งเซน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: เซนเตอร์
พับลิเคชั่น.

นารด ศรียามินธน์. 2544. **มโนทัศน์เรื่องความแปรเปลี่ยนในปรัชญาของจวงจื่อ**. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. ม.ป.ป. **มุมที่ไม่มีเหลี่ยม**. กรุงเทพมหานคร: จตุจักร.

ปกรณ ติมปบุตรณ์. 2537. **วิถีแห่งเต๋าของจวงจื่อ**. กรุงเทพมหานคร: ไบบัว.

_____. 2545. **คัมภีร์เต๋าของเหลี่ยวจื่อ**. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

_____. 2548. **คัมภีร์เต๋าของจวงจื่อ**. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

พจนา จันทรสันติ. 2521. วิธีแห่งเต๋า. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย.

พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. คำสอนฮวงโป. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

_____. 2543. นิทานเรื่องสั้น. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

_____. ม.ป.ป. สูตรของเว่ยหล่าง. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พื้น ดอกบัว. 2549. ปวงปรัชญาจีน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

วิทยา ศักยภินันท์. 2549. ศาสนาฮินดู. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วินทร์ เลียววารินทร์. 2552. มังกรเซน. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์บุ๊กเซ็นเตอร์ จำกัด.

สมภาร พรหมทา. 2540. พุทธศาสนมหายาน นิกายหลัก. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. 2546. พุทธศาสนมหายาน. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

_____. 2546. ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่างกัน. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.

_____. 2548. พระนาถาชู่นะกับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

สุวรรณา สถาอานันท์. 2539. กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจ และจารีต. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุเชาวน์ พลอยชุม. 2550. พุทธปรัชญาในสุตตันตปิฎก. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เสถียร โพธิ์นันทะ. 2541. **ปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. 2544. **เมธีตะวันออก**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

_____. ม.ป.ป. **ปรัชญามหายาน รวมบทความ**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ส. ศิวรักษ์ (นามแฝง). 2518. **มนุษย์ที่แท้ หรือ มรรควิถีของจางจื่อ**. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย.

อดุลย์ รัตนมโนเกษม. 2543. **ต้นอย่างเซ็น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.

โอโซ. 2552. **ครูวิพากษ์ครู**. กรุงเทพมหานคร: จีเอ็มบุ๊คส์.

Barrett, W. 1956. **Zen Buddhism**. New York: Anchor book.

Chatterjee, A.K. 1987. **The Yogacara Idealism**. Delhi: Motilal Barnasidass. อ้างใน สุมาลี มหณรงค์ชัย. 2546. พุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

Suzuki, D.T. 1949. **Zen Buddhism**. New Delhi: Aryan Books International.

Takasuku, J. 1975. **The Essentials of Buddhist Philosophy**. Delhi: Motilal Barnasidass. อ้างใน สุมาลี มหณรงค์ชัย. 2546. พุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ –นามสกุล

นายขวัญชัย ตั้งเรือนรัตน์

วัน เดือน ปี ที่เกิด

14 กันยายน 2527

สถานที่เกิด

จังหวัดเลย

ประวัติการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาภาษาอังกฤษ

มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

